

**ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΥΠΡΟΥ**

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ & ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΓΕΙΑΣ &
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΓΕΙΑΣ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΑΣΤΕΡ

**Ευρωπαϊκή ενοποίηση, οικονομική κρίση και
προοπτικές κράτους πρόνοιας**

ΤΟΥΥΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΜΑΪΟΣ, 2018

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΑΣΤΕΡ

**Ευρωπαϊκή ενοποίηση, οικονομική κρίση και προοπτικές
κράτους πρόνοιας**

ΤΟΟΥΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΜΑΪΟΣ, 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	σελ.5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ.6
ABSTRACT	σελ.7
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.8
2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	σελ.10
3. Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΚΑΙ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	σελ.11
4. ΤΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	σελ.19
4.1 Η κατηγοριοποίηση του Titmuss	σελ.19
4.2 Η κατηγοριοποίηση του ESPING-ANDERSEN	σελ.20
4.3 Η τυπολογία του Ferrera. Το μοντέλο των νοτιοευρωπαϊκών χωρών	σελ.24
5. Η ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΙΟΙΗΣΗ	σελ.25
5.1 Τα ρεύματα σκέψης των Θεωριών Ολοκλήρωσης	σελ.27
6. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ	σελ.33
7. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ	σελ.39
8. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	σελ.44
9. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ 21 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	σελ.56
10. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ.72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.76

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου κ. Χαράλαμπο Οικονόμου για την αμέριστη συμπαράσταση και την πολύτιμη βοήθεια στην ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας. Ευχαριστώ επίσης, όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Πολιτική Υγείας και Σχεδιασμός Υπηρεσιών Υγείας» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου για τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφεραν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Ξεχωριστό ευχαριστώ στην οικογένεια μου για την υπομονή και την κατανόηση τους.

Ανδρέας Τοουλιάς

Μάιος, 2018

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας αποτέλεσε ένα από τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής περιόδου στις χώρες της Ευρώπης. Φυσικά, η έννοια του έχει δεχθεί πολλές επιρροές, τουλάχιστον τα τελευταία 200 χρόνια, ώστε να συμπεριλάβει το στοιχεία αυτά που το χαρακτηρίζουν στις μέρες μας. Η μελέτη για τα κράτη πρόνοιας ή προνοιακά καθεστώτα είναι διαρκής, καθώς επιδρούν σε αυτό ισχυρές πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις. Στις μέρες μας η Ευρώπη έχει μετεξελιχθεί σε ένα ενιαίο σύνολο, μέσα από την Ευρωπαϊκή Ένωση που προτάσσει την έννοια της ολοκλήρωσης, πολιτικής και οικονομικής, με τη δημιουργία του ενιαίου νομίσματος και της νομισματικής ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό το κοινωνικό κράτος αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο, καθώς θεωρείται παράγοντας υγιούς οικονομικής ανάπτυξης. Ταυτόχρονα όμως, βιώνουμε σχεδόν για μια δεκαετία, τις επιπτώσεις μιας βαθιάς οικονομικής κρίσης που έχει μετεξελιχθεί από χρηματοπιστωτική σε δημοσιονομική, με ανυπολόγιστες επιπτώσεις στην οικονομία, στο κράτος πρόνοιας και ασφαλώς στον κοινωνικό ιστό. Οι επιδράσεις και των δύο αυτών παραγόντων στο κράτος πρόνοιας είναι καταλυτική. Πολλοί θεωρούν τις προκλήσεις αυτές ως αίτιο μετεξέλιξης, άλλοι πάλι διερωτώνται αν αυτό είναι μετεξέλιξη ή οπισθοδρόμηση και άλλοι στοιχηματίζουν υπέρ του τέλους του δημοσίου κοινωνικού κράτους. Το σίγουρο είναι πως το κράτος πρόνοιας έχει να αντιμετωπίσει νέους κοινωνικούς κινδύνους αλλά και απειλές, καθώς οι οικονομικές συγκυρίες καταστρατηγούν την κεντρική ιδέα του κράτους πρόνοιας που δεν είναι άλλη από την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Το νέο κράτος πρόνοιας, που θα εκκολαπτεί στην εποχή της ψηφιακής επανάστασης, θα διαμορφωθεί αν μπορέσει να συνδιάσει τα κοινωνικά δικαιώματα του ανθρώπου, να συμπεριλάβει τις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να αντιμετωπίσει τους νέους κοινωνικούς κινδύνους.

Λέξεις κλειδιά: Κράτος πρόνοιας, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο, οικονομική κρίση, νέοι κοινωνικοί κίνδυνοι

ABSTRACT

The development of the welfare state has been one of the most important features of the post-war period in the countries of Europe. Of course, his concept has received many influences, for at least 200 years, to include the elements that characterize it nowadays. The study of welfare states or welfare regimes is ongoing, as it is affected by strong political, economic and social forces. Nowadays, Europe has unified, through the European Union, which has begun the concept of integration, political and economic, with the creation of the single currency and monetary union. In this context, the welfare state is an integral element as it is considered to be a factor of sound economic development. At the same time, we have been experiencing for almost a decade the effects of a deep economic crisis, with incalculable effects on the economy, the welfare state and of course in the social tissue. The effects of both of these on the welfare state are catalytic. Many consider these challenges as a cause of change, others again wonder whether this is a transformation or reversal, and others are betting for the end of the public social state. The sure is that the welfare state has to face new social risks but also threats, as economic circumstances override the central idea of the welfare state that is no more than the social status of the citizen. The new welfare state, which will be hatched in the era of digital revolution, will be formed if it can combine the social rights of the citizen, incorporate the principles of the European Union and address the new social risks

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Σεπτέμβριο του 2013, σε τηλεοπτική του ομιλία ενώπιον της Ολλανδικής Βουλής, ο βασιλιάς Βίλεμ-Αλεξάντερ δήλωσε πως το κράτος πρόνοιας του 20^{ου} αιώνα έχει τελειώσει και πως πρέπει να αντικατασταθεί από μια κοινωνία στην οποία οι άνθρωποι δημιουργούν τα δικά τους δίκτυα κοινωνικής και οικονομικής προστασίας, με λιγότερη βοήθεια από το κράτος¹. Αν και η ομιλία δεν προμηνύει το τέλος του κράτους πρόνοιας στην Ολλανδία και κατ' επέκταση στην Ευρώπη, αποτελεί μια σπάνια αναγνώριση της σοβαρότητας της ευρωπαϊκής κρίσης.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (Β΄ΠΠ) αφήνει την Ευρώπη ρημαγμένη, χωρίς υποδομές, με μεγάλες απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, στο έλεος της φτώχειας και της εξαθλίωσης. Η εκτίμηση της ανθρώπινης ζωής δίνει γόνιμο έδαφος στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και στις πολιτικές τους, για την εξέλιξη και την εδραίωση του κοινωνικού κράτους. Στις επτά δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β΄ΠΠ οι περισσότερες δυτικές κυβερνήσεις, συμπεριλαμβανομένων των ευρωπαϊκών κρατών, εγκαθίδρυσαν κράτη πρόνοιας που υποστήριζαν την ευημερία του πληθυσμού από τη γέννηση μέχρι το θάνατο. Έχουν την δυνατότητα να καλύψουν τόσο τις ανάγκες της υγείας, της εκπαίδευσης και της ασφάλειας όσο και την ενίσχυση της ανάθρεψης των παιδιών, της γυναικείας απασχόλησης και της ανάσχεσης των φαινομένων του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα προνοιακά καθεστάτα της μεταπολεμικής Ευρώπης δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με τα κοινωνικά κράτη που αναδύθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο μετά τους κοινωνικούς και εργατικούς αγώνες που ακολούθησαν την Γαλλική επανάσταση. Σίγουρα όμως τους χρωστάνε την ύπαρξή τους^{1,9,12,13,75}.

Η οικονομική κρίση και ύφεση, που ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική κρίση από τις ΗΠΑ το 2007, αποκάλυψε την κακή κατάσταση και τα προβλήματα του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη. Για χρόνια, η κοινωνική πολιτική προσπάθησε να διατηρήσει τα στερεότυπα της ευμάρειας και του υψηλού βιοτικού επιπέδου στηριζόμενη στο δημοσιονομικό δανεισμό και τη νομισματική πολιτική^{44,76}. Από την άλλη, η γήρανση του πληθυσμού, η συρρίκνωση της απασχόλησης, η μείωση της παραγωγικότητας αποτελούσαν πιθανά μελλοντικά προβλήματα για τα οποία σχεδιάζονταν δράσεις, οικονομικού κυρίως περιεχομένου. Η αδυναμία πλέον των

κρατών να δανειστούν και να εφαρμόσουν νομισματικές πολιτικές, για να αντισταθμίσουν την ανταγωνιστικότητα τους, τους απαγορεύει να συνεχίσουν να διατηρούν τις κοινωνικές πολιτικές τους και αναγκάζονται σε βίαιες δημοσιονομικές προσαρμογές^{77,78}.

Ταυτόχρονα, η Ευρωπαϊκή ενοποίηση σε οικονομικό επίπεδο, μέσω της ONE, προϋποθέτει και επιβάλλει κανόνες στους κρατικούς προϋπολογισμούς όσο και στην ενιαία αγορά εργασίας. Η αύξηση της παραγωγικότητας συνδυάζεται με την αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, την παράταση του επαγγελματικού βίου, την κινητικότητα των νέων εργαζομένων και την ενσωμάτωση των μεταναστών. Οι πολιτικές αυτές δεν παράγουν μόνο ωφέλειες για το κοινό Ευρωπαϊκό οικοδόμημα αλλά δημιουργούν και νέα κοινωνικά προβλήματα που απορρέουν από την εύθραυστη δομή της οικογένειας, καθώς αυτή αναγκαστικά μεταλλάσσεται στο σύγχρονο κόσμο μας. Η Ευρωπαϊκή ενοποίηση δημιουργεί ένα μοντέλο Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Κράτους που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την απασχόληση³³⁻⁴⁰. Τι θα υπερισχύσει τελικά;

Ο Άσμπγιρν Βαλ θεωρεί πως η εποχή του κράτους πρόνοιας έχει περάσει ή ότι, εν πάσει περίπτωση, το τέλος της καταφθάνει. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες που έχουν πληγεί από την κρίση βλέπουμε ακριβώς τη συστηματική καταστροφή του. Επίσης, το κράτος πρόνοιας δημιουργήθηκε στο πλαίσιο μιας ιστορικά πολύ συγκεκριμένης εξέλιξης που δεν μπορεί να αντιγραφεί με κανένα τρόπο². Η τοποθέτηση του αυτή δεν αφήνει αμφιβολία πως η έννοια του «κοινωνικού κράτους» βρίσκεται σε μια ιστορική στιγμή. Το ερώτημα που διακυβεύεται είναι εάν μπορεί να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος του κοινωνικού κράτους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα, χωρίς αυτό να χάσει τον αναδιανεμητικό του χαρακτήρα ή εάν θα μεταλλαχθεί σε μια νέα οντότητα που καμία σχέση δεν θα έχει με τις αξίες της ατομικής ελευθερίας και της αλληλεγγύης.

Στην παρούσα εργασία θα παρουσιάσουμε τις συνθήκες δημιουργίας του κράτους πρόνοιας και τα μοντέλα που προτάθηκαν από μελετητές για την κατηγοριοποίησή τους στα προηγούμενα χρόνια. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις και συνθήκες που

επιδρούν στην αναμόρφωση, αναδιάρθρωση, επαναπροσδιορισμό και μετεξέλιξη του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Στις μέρες μας θεωρούμε τα μέτρα και τις δράσεις που επιδιώκουν την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων ως μια αυτονόητη έκφανση του κράτους. Είναι σύνηθες επίσης να αναφερόμαστε στο ρόλο αυτό χρησιμοποιώντας τους όρους κοινωνικό κράτος (Social state, Sozialstaat, Etat-Social) και κράτος πρόνοιας (Welfare State, Wohlfahrtsstaat, Etat-Providence) ως ταυτόσημους. Στην πραγματικότητα το εννοιολογικό τους περιεχόμενο είναι διαφορετικό^{3,4}.

Ο όρος κράτος πρόνοιας αναφέρεται στη μορφή του καπιταλιστικού κράτους που μέσω παροχών και επιδομάτων δρά με σκοπό την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την κάλυψη των κοινωνικών κινδύνων και αναγκών των πολιτών του. Ο όρος επικράτησε μεταπολεμικά για να εκφράσει την παρέμβαση μέσω της ρυθμιστικής και της παροχικής λειτουργίας του κράτους προς τις κοινωνίες. Το κράτος πρόνοιας συμπεριλαμβάνει στους θεμελιώδεις σκοπούς του την αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης και παρεμβαίνει στον οικονομικό τομέα προκειμένου να αναδιανήμει στους πολίτες ένα μερίδιο του εθνικού εισοδήματος και να εγγυηθεί ένα ελάχιστο επίπεδο αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης. Η γέννηση του κράτους πρόνοιας υπήρξε αποτέλεσμα μιας σταδιακής μεταρρυθμιστικής διαδικασίας, που δεν είχε στόχο την ανατροπή του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας, αλλά αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση των ελλειμάτων και των αδυναμιών του. Η διαμόρφωση της «μεικτής οικονομίας» ή της «κοινωνικής οικονομίας της αγοράς» συνεπάγεται ότι παράλληλα με τη λειτουργία της ιδιωτικής οικονομίας και της ελεύθερης δράσης αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα μιας μόνιμης πολιτικής παρέμβασης, με σκοπό την αποτροπή κρίσεων στην αναπαραγωγή του κοινωνικού και οικονομικού συστήματος³. Το κράτος πρόνοιας λοιπόν, παρεμβαίνει στην οικονομία με σκοπό την ενίσχυση της απασχόλησης, διασφαλίζει βασικές κοινωνικές υπηρεσίες όπως η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση και η υγειονομική προστασία και κατοχυρώνει ένα κοινωνικό δίκτυο ασφάλειας μέσω της εγγύησης ενός ελάχιστου βιοτικού επιπέδου⁵. Υπό μια παρεμφερή οπτική, το κράτος πρόνοιας ορίζεται ως ένα

σύνολο θεσμών που διασφαλίζουν την ενεργοποίηση της κρατικής εξουσίας για το μετασχηματισμό της αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού και τη συντήρηση του μη εργαζόμενου πληθυσμού σε μια καπιταλιστική κοινωνία⁶.

Το κοινωνικό κράτος από την άλλη, αποτελεί ένα υποσύνολο όπως λέει και ο B.Schulte, μια συγκεκριμένη θεσμική οργάνωση του κράτους πρόνοιας, που αναπτύχθηκε ιδίως σε χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης και έχει σχέση με ιδιαίτερα οργανωτικά και κανονιστικά χαρακτηριστικά. Επομένως, δόκιμη είναι η προσέγγιση ότι ο όρος κοινωνικό κράτος εκφράζει μια συγκεκριμένη συνταγματική, νομοθετική και διοικητική-οργανωτική τυποποίηση των παροχών και των ρυθμιστικών μηχανισμών του κράτους³. Η διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους μπορεί χρονικά να εντοπιστεί σε μεταγενέστερο στάδιο από την αρχική εμφάνιση του κράτους πρόνοιας

3. ΑΝΑΔΥΣΗ ΚΑΙ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Η διαμόρφωση των περισσότερων εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης δεν υπήρξε αποτέλεσμα μια γραμμικής εξέλιξης ή ενός κρατικού σχεδιασμού. Ήταν απόρροια ποικίλων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων, καθώς και οργανωμένων πιέσεων του κοινωνικού συνόλου ή και επιμέρους ομάδων και συμφερόντων.

Τα κύρια ζητήματα της κοινωνικής πολιτικής προσεγγίστηκαν αρχικά κατά τη Γαλλική επανάσταση στο πλαίσιο της σκιαγράφησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, για την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη⁷, και πιο συγκεκριμένα του αιτήματος του διαφωτισμού για ελευθερία, ισότητα, αδελφοσύνη (liberte, egalite, fraternite). Η ολοκλήρωση της αστικής κοινωνίας προϋποθέτει την κατάρρευση των παλαιών φεουδαρχικών δεσμών και προσωπικών εξαρτήσεων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις. Το πρώιμο νεωτερικό κράτος εγγυάται τη βάση της αστικής κοινωνίας, την ατομική ιδιοκτησία και καθορίζει το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να εξελιχθεί ο ελεύθερος ανταγωνισμός⁸. Η συμμετοχή του κράτους σε αυτό το πρώιμο στάδιο περιορίζεται στη δημιουργία υποδομών, όπως σιδηρόδρομοι, οδικό δίκτυο, πρώτοι πυροσβεστικοί σταθμοί, καθώς και στην οργάνωση του στρατού και της αστυνομίας. Το τελευταίο αποτελεί κύριο μέλημα για την τήρηση της νομιμότητας και της προστασίας του κράτους από εξωτερικούς εχθρούς, αλλά

ταυτόχρονα διασφαλίζει την κρατική συνοχή ενάντια στις αποσχιστικές τάσεις που ελλοχεύουν από τα κατάλοιπα του φεουδαρχισμού. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί πως ο στρατός χρησιμοποιείται ως το βασικό εργαλείο καταστολής των πρώτων εργατικών κινητοποιήσεων⁹. Συνολικά, μπορούμε να διατυπώσουμε πως το πρώιμο αστικό κράτος εκφράζεται με το 2^ο άρθρο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του 1789, συμβάλλοντας στη διαφύλαξη των φυσικών και απαράγραπτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας, της ασφάλειας και της αντίστασης στην καταπίεση. Το κράτος αρνείται να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε θετική υποχρέωση αφοσίωσης ή κοινωνικής αλληλεγγύης⁸. Οι προνοιακές πρακτικές θεωρείται ότι αναπαράγουν τη φτώχεια που είναι μορφή υλικής, πνευματικής και ηθικής κατάπτωσης. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του οικονομολόγου της εποχής Ζαν-Μπατίστ Σε (J.B. Say): «η κοινωνία δεν χρωστά την παραμικρή βοήθεια, το παραμικρό μέσο επιβίωσης στα μέλη της. Με την αυτόβουλη ένωση σε κοινωνία, καθένα από τα μέλη της εισφέροντας τον εαυτό του, θεωρείται ότι εισφέρει και τα μέσα επιβίωσής του»¹¹.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τη γαλλική επανάσταση, η Ευρώπη ζει απότομες μεταβολές. Από τη μία η εκβιομηχάνιση της οικονομίας οδηγεί στην ανάπτυξη ενός νέου αστικού ιστού με τη συσσώρευση στις πόλεις των νέων εργατών. Οι μεγαλουπόλεις του 19^{ου} αιώνα οικοδομούνται χωρίς πολεοδομικό σχέδιο, χωρίς δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης, με έλλειψη καθαριότητας και υγιεινής. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης της κοινωνικής πλειοψηφίας οδηγούν σε επιδημίες θανατηφόρων μεταδοτικών ασθενειών όπως ο τύφος, η χολέρα και η γρίπη¹². Από την άλλη, οι πόλεμοι που έχουν ξεσπάσει στη γηραιά ήπειρο οδηγούν στη μείωση της παραγωγικότητας των αγροτικών προϊόντων, καθώς οι άνδρες αναγκάζονται να επανδρώσουν το στρατό. Οι πληθυσμοί οδηγούνται μαζικά στη φτώχεια, την πείνα και την εξαθλίωση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Πρωσίας του 1847, όπου ο πληθυσμός βασίζει πλέον τη διατροφή του στις πατάτες και όχι στο ψωμί¹³.

Είναι εντυπωσιακό πως κλασσικά λογοτεχνικά έργα, π.χ. του Βίκτορ Ουγκό και του Κάρολου Ντίκενς, περιγράφουν με γλαφυρό τρόπο το περιβάλλον της εποχής εκείνης. Ο αλκοολισμός, η έξαρση της εγκληματικότητας, η πορνεία, η οργανωμένη επαιτεία, η παιδική εκμετάλλευση και η διάχυση της βίας συνθέτουν τις ιστορίες

πολλών μυθιστορηματικών ηρώων. Το ασφυκτικό κοινωνικό πλαίσιο της εποχής ωθεί στην υιοθέτηση συγκρουσιακών πρακτικών από μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι μεμονωμένοι αγώνες που αρχικά καταστέλλονται από το στρατό και την αστυνομία, μετασχηματίζονται σιγά σιγά σε οργανωμένο πολιτικό αγώνα. Η δημιουργία των εργατικών συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων επηρεάζονται από τις οικονομικές θεωρίες που περιγράφει στο έργο του ο φιλόσοφος και οικονομολόγος Κάρλ Μάρξ περί της ταξικής πάλης.

Στην Αγγλία του Ντισραέλι, η επίτευξη της κοινωνικής ειρήνης είναι βασικός στόχος για τη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας και τη σταθεροποίηση της αποικιοκρατικής της δύναμης. Στη Γερμανία του Βίσμαρκ και την Ιταλία του Γκιολίτη είναι επιτακτική η ανάγκη της οικοδόμησης του έθνους μέσα στα γεωγραφικά πλαίσια του εθνικού κράτους. Η όξυνση του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων και η ανάγκη της προστασίας της εθνικής βιομηχανίας και της οικονομίας αναγκάζουν τα κράτη στην υιοθέτηση νέων πολιτικών και στην εμφάνιση του κοινωνικού κράτους στις πρώτες μορφές. Στη Γερμανία, ο Βίσμαρκ κάτω από την πίεση του εργατικού κινήματος και του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος -του μεγαλύτερου τότε εργατικού κόμματος στον κόσμο- θεσπίζει το πρώτο οργανωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που βασίζεται στην αρχή της κοινής ευθύνης εργατών και εργοδοτών¹⁴. Η συγκεκριμένη νομοθεσία περιελάμβανε ασφάλεια ασθενείας (1883), ασφάλεια ατυχημάτων στον τόπο εργασίας (1884) και ασφάλεια γήρατος και αναπηρίας (1889), αποτέλεσε δε το πρότυπο που ακολούθησαν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες¹⁵. Στη Γαλλία, το καλοκαίρι του 1850 θεσμοθετήθηκε το Εθνικό Ταμείο Συντάξεων και οι αλληλοβοηθητικές εταιρίες¹⁶. Στη Μεγάλη Βρετανία, οι Φαβιανοί σοσιαλιστές καταθέτουν στοιχεία για τις συνθήκες εργασίας, τη δημόσια υγιεινή, τη γυναικεία και παιδική εργασία και διαμορφώνουν το κλίμα για την ανάληψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής. Υλοποιούνται ρυθμίσεις για την παιδική μέριμνα, την παιδική εργασία, την κατοικία, την παιδεία. Επίσης, θεσπίζεται το «εθνικό κατώτατο όριο» βάσει συλλογικών συμβάσεων και καθιερώνεται η τοπική αυτοδιοίκηση ως φορέας άσκησης κοινωνικής πολιτικής¹⁴. Τον ίδιο δρόμο ακολουθούν η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Νορβηγία, η Ρουμανία και η Πολωνία .

Η έλευση του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από μία σειρά γεγονότων που έθεσαν επιτακτικά την ανάγκη κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Ο αιματηρός πρώτος παγκόσμιος πόλεμος είχε μεγάλες επιπτώσεις στην εξέλιξη του κράτους πρόνοιας, καθώς εδραιώθηκε ιδεολογικά η αναγκαιότητα της διευρυμένης κρατικής παρέμβασης τόσο σε θέματα εργασίας όσο και σε θέματα κοινωνικής προστασίας και εργατικής κατοικίας. Αποτελεί επίσης την περίοδο που οι γυναίκες αναγκαστικά καλούνται να συμβάλουν ενεργά στην παραγωγή, μια πολιτική που ενθαρρύνεται από το ίδιο το κράτος. Οι αποτυχημένες εργατικές εξεγέρσεις σε Ουγγαρία και Ιταλία και η Οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία, αναγκάζουν τις ευρωπαϊκές χώρες να συγκροτήσουν κράτη πρόνοιας μιμούμενες τα παραδείγματα της Αγγλίας και της Γερμανίας ως ανάχωμα απέναντι στην σοσιαλιστική επιρροή και την κοινωνική όξυνση¹⁷. Στις ΗΠΑ, η κρίση του 1929 δημιουργεί στρατιές ανέργων και πτώση της βιομηχανικής και της αγροτικής παραγωγής. Ταυτόχρονα, το μεγάλο κράχ αποτελεί ορόσημο για την κοινωνική πολιτική. Η ιδέα της διευρυμένης κρατικής παρέμβασης βρίσκει πρόσφορο έδαφος στην εξαθλιωμένη κοινωνία, εξαιτίας της δραματικής αύξησης των αναγκών διαβίωσης του πληθυσμού και της αδυναμίας πολλών να ανταποκριθούν με ατομική πρωτοβουλία στην καθημερινότητα^{91,92}.

Και ενώ ο κόσμος προσπαθεί να αμβλύνει τις επιπτώσεις αυτών των γεγονότων, Β'ΠΠ έρχεται ως οδοστρωτήρας. Οι νεκροί και οι τραυματίες ανέρχονται σε εκατομμύρια, οι πρόσφυγες χιλιάδες, οι βασικές υποδομές κάθε κράτους έχουν καταστραφεί, πολλές πόλεις και μεγάλο μέρος της υπαίθρου έχει ερημώσει¹⁸. Τα οικονομικά προβλήματα που εμφανίζονται ως αποτέλεσμα μιας ανύπαρκτης βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, αλλά και εξαιτίας της έλλειψης παραγωγικών πόρων και εργατικού δυναμικού είναι τεράστια. Όλα αυτά συνέβαλαν στο να αντιληφθούν οι κυβερνήσεις των δυτικών ευρωπαϊκών κρατών πως έπρεπε να βάλλουν τέρμα στον οικονομικό εθνικισμό του Μεσοπολέμου, ο οποίος οδήγησε στην οικονομική κρίση του '30 και στην έκρηξη του ολοκληρωτισμού. Θα έπρεπε να εγκαινιάσουν μια νέα πολιτική συνεργασίας μεταξύ τους ώστε να υπάρξει άμεση ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας και των ευρωπαϊκών κοινωνιών¹⁹.

Σε οικονομικό επίπεδο, οι ευρωπαϊκές χώρες κατανόησαν ότι προκειμένου να ανακάμψουν οι οικονομίες τους έπρεπε να ακολουθήσουν το μοντέλο της

καπιταλιστικής οικονομίας του John Maynard Keynes, να στηρίζουν την πλήρη απασχόληση, να προβούν σε επενδύσεις, να προωθήσουν την περιφερειακή και ισορροπημένη ανάπτυξη²⁰ και να ακολουθήσουν πολιτική κρατικού παρεμβατισμού εγκαταλείποντας τις θεωρίες του οικονομικού φιλελευθερισμού του παρελθόντος. Επιπλέον, οι δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες επηρεάστηκαν από την αμερικανική οικονομική πολιτική σε θέματα βιομηχανικής και διοικητικής οργάνωσης. Οι οικονομικοί στόχοι πλέον ήταν η αύξηση της παραγωγικότητας και η ευημερία των πολιτών, ώστε να αποφεύγονται οι κοινωνικές εντάσεις και η ενίσχυση της μαζικής κατανάλωσης²¹.

Μετά το τέλος του Β'ΠΠ στόχος όλων των πολιτικών δυνάμεων-φιλελεύθερων, σοσιαλιστών και συντηρητικών- υπήρξε η ευημερία και η προστασία των πολιτών τους μέσα από τη δημιουργία ενός κράτους πρόνοιας²². Από την άλλη πλευρά, το μεταπολεμικό ευρωπαϊκό κράτος πρόνοιας παρέμεινε ένας κατά βάση οικονομικός θεσμός, αποσκοπώντας στην ουσία στην αύξηση της παραγωγικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, κυριάρχησε η αντίληψη ότι το κράτος θα παρέχει ασφάλεια και πρόνοια στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, ώστε να αποφεύγονται οι εργατικές διεκδικήσεις και οι ταξικές διαμάχες²³. Το κράτος πρόνοιας δεν αποτέλεσε αίτημα της εργατικής τάξης, παρά στοιχείο ταξικού συμβιβασμού μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου². Γι' αυτό το λόγο, ο Έρνεστ Μαντέλ μετονόμασε τον καπιταλισμό μετά τον Β'ΠΠ ως «κοινωνικό καπιταλισμό»¹⁹. Εξάλλου, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι μέσω του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, ο δυτικός καπιταλισμός στόχευε στο να προπαγανδίσει έναντι του αντίπαλου δέους, δηλαδή του ανατολικού κουμμουνισμού, επιδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο ένα περισσότερο ανθρώπινο πρόσωπο¹⁹.

Και πράγματι, οι δυτικές κοινωνίες μέσα από τον κρατικό σχεδιασμό θα γνωρίσουν οικονομική άνθιση και τεχνολογική πρόοδο που θα περιγραφεί ως «Χρυσή Εποχή». Η αύξηση της παραγωγικότητας και η μείωση της ανεργίας εκτόξευσαν το ΑΕΠ και δημιούργησαν πλούτο. Το κράτος αποτελεί τον μοναδικό εκφραστή του γενικού συμφέροντος ικανό να οργανώσει μια καλύτερη κοινωνία, μέσω ενός συνδυασμού χριστιανικής ηθικής και σοσιαλιστικών ιδεών για κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα. Τα κράτη, και κατ' επέκταση οι κυβερνώντες, μπόρεσαν έτσι

να θεσπίσουν το νέο «κοινωνικό συμβόλαιο» με τους κυβερνώμενους. Σε αυτό συνέβαλε και η ανάδειξη σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων που επιθυμούσαν την κατοχύρωση ενός εθνικού δημόσιου συστήματος υγείας και κοινωνικής πρόνοιας (πχ. Clement Atlee στη Μεγάλη Βρετανία, Ούλοφ Πάλμε στη Σουηδία, Βίλυ Μπραντ στη Γερμανία). Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες το ποσοστό των δημοσίων δαπανών που αναλογούσαν στην πρόνοια γνώρισε αλματώδη αύξηση. Εθνικά συστήματα υγείας εδραιώνονται σε πολλές χώρες, αναπτύσσονται φιλόδοξα προγράμματα στέγασης, οικογενειακής βοήθειας, υποστήριξης των εργαζόμενων μητέρων, των μονογονεϊκών οικογενειών και των ηλικιωμένων. Προωθούνται τα κοινωνικά προγράμματα για την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και την εύρεση εργασίας. Η κοινωνική ασφάλιση αποτελεί το βασικό δίκτυ προστασίας του πληθυσμού για την κάλυψη των αναγκών ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και της αδυναμίας για εργασία⁷⁹.

Η ευφορία της μεταπολεμικής περιόδου διαδέχεται από την αμφισβήτηση καθώς εκδηλώνεται η νέα κρίση του καπιταλιστικού συστήματος με οικονομικές, κοινωνικές και ηθικές διαστάσεις. Ο μεταπολεμικός καπιταλισμός αποτέλεσε ένα μείγμα οικονομικού φιλευλευθερισμού και σοσιαλδημοκρατίας, με στοιχεία από τον οικονομικό σχεδιασμό της ΕΣΣΔ εμπεριέχοντας μία τάση εκδημοκρατισμού της αγοράς⁷⁹. Οι δυτικές κυβερνήσεις προώθησαν την πλήρη απασχόληση για το μεγαλύτερο μέρος του άρρενος πληθυσμού, με στόχο τον περιορισμό των οικονομικών ανισοτήτων μέσα από αναδιανεμητικές πολιτικές. Οι επιλογές αυτές δημιούργησαν το φαινόμενο της μαζικής καταναλωτικής αγοράς και συνέβαλαν στην προώθηση της κοινωνικής ειρήνης, μέσα από την επίτευξη οικονομικής ευημερίας για όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού. Η θεμελίωση του κράτους πρόνοιας δεν εξαφάνισε όμως τις ανισότητες στο εσωτερικό των ανεπτυγμένων χωρών. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέχρι και τη δεκαετία του 1990, κυριάρχησε η συζήτηση για την «κρίση του κράτους πρόνοιας», που υποστηρίχτηκε από τους νεοφιλευλεύθερους, καθώς θεωρούσαν ότι το κράτος πρόνοιας κατασπαταλούσε πόρους, χωρίς να κλείνει η ψαλίδα της ανισότητας και δημιουργούσε παθητικούς και εξαρτημένους πολίτες⁸¹.

Η οικονομική κρίση στις αρχές της δεκαετίας του 1970 σηματοδοτεί το πέρασμα από την «Χρυσή Εποχή», στις «Δεκαετίες της Κρίσης»⁷⁹. Η κρίση του καπιταλιστικού συστήματος διατάραξε τις ισορροπίες που είχαν επιτευχθεί μεταπολεμικά μέσω των συναινετικών διαδικασιών, από το συνδυασμό και την αλληλεπίδραση του φορντισμού με το κεϋνσιανό οικονομικό μοντέλο. Η φτώχεια, η μαζική ανεργία, η οικονομική εξαθλίωση και η αστάθεια, που είχαν εξαλειφθεί μεταπολεμικά στις χώρες της Δύσης, κάνουν την επανεμφάνισή τους. Ο πυρήνας του προβλήματος βρισκόταν στο γεγονός ότι η μαζική παραγωγή προκαλούσε απώλειες στις θέσεις εργασίας. Η ανεργία προκαλούσε συμπίεση των μισθών, ενώ άρχισε να διαφαίνεται το τέλος της συνεχούς ετήσιας ανόδου των εισοδημάτων των εργαζομένων, με συνέπεια οι φτωχοί να γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι. Τότε εμφανίστηκε και το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, ενός συνδυασμού οικονομικής στασιμότητας και γρήγορης αύξησης των τιμών, η αντιμετώπιση του οποίου με τις κεϋνσιανές πρακτικές δεν ήταν αποτελεσματική⁸¹.

Τα νέα δεδομένα προκάλεσαν τριγμούς και στα θεμέλια του κράτους πρόνοιας. Οι δαπάνες για την κοινωνική πολιτική αυξάνονταν, αλλά τα δημόσια έσοδα ήταν όλο και πιο δύσκολο να τις καλύψουν καθώς έχει μειωθεί ο ρυθμός ανάπτυξης. Τα δημοσιονομικά των κρατών συμπιέζονται από τις αυξανόμενες κοινωνικές δαπάνες. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις συνεχίζουν να εφαρμόζουν Κεϋνσιανή οικονομική πολιτική, θεωρώντας ότι πρόκειται για μια οικονομική συγκυρία που σύντομα θα αναστραφεί. Αρχίζουν όμως να αυξάνονται οι υποστηρικτές της εναλλακτικής πρότασης του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, που προτείνουν απεριόριστη και άνευ φραγμών ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, ενάντια στο μοντέλο της μικτής οικονομίας και της πλήρους απασχόλησης. Οι υπερασπιστές του ακραίου φιλελευθερισμού επέκριναν έντονα την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και στην εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών. Χαρακτηριστική της έντονης κριτικής του κράτους πρόνοιας είναι η άποψη του Μ. Friedman: «Τα πλείστα κοινωνικά προγράμματα θα έπρεπε να μην είχαν εφαρμοστεί ποτέ, ώστε πολλοί, που παραμένουν σήμερα εξαρτημένοι από την κρατική κηδεμονία, να είχαν γίνει αυτόνομοι. Βραχυχρόνια, αυτό μοιάζει απάνθρωπο αλλά μακροχρόνια θα αποδειχθεί φιλάνθρωπο. Το κοινωνικό κράτος δεν ήταν παρά μία απάτη με ολέθριες συνέπειες στην οικονομία, αλλά κυρίως στην ηθική συγκρότηση της κοινωνίας. Υπονόμευσε

την οικογένεια, τα κίνητρα για εργασία, αποταμίευση, καινοτομία. Καθυστέρησε τη συσσώρευση του κεφαλαίου, περιόρισε την ελευθερία μας»⁸². Αντίθετα, στοχαστές όπως ο John Galbraith, θεωρούν ότι δεν υπάρχει αποτελεσματικό μέτρο για την αντιμετώπιση της φτώχειας και την εξασφάλιση της ανοδικής κινητικότητας της χαμηλής εισοδηματικής τάξης, το οποίο να μην απαιτεί δράση εκ μέρους του κράτους. «Τα επιχειρήματα περί του αντιθέτου σκοπό έχουν όχι την παραγωγή αποτελεσμάτων, αλλά την ανακούφιση των πιο προνομιούχων από την ένοχη συνείδηση και το κόστος»⁸³. Κύριος τρόπος αντιμετώπισης αυτής της κατάστασης, ήταν η ιδιωτικοποίηση κρατικών δραστηριοτήτων που αφορούσαν στην παραγωγή και διανομή των λεγόμενων δημοσίων ή κοινωνικών αγαθών. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα μία βασική λειτουργία του κράτους, που είχε εδραιωθεί στις μεταπολεμικές δεκαετίες, όπως η αναδιανομή εισοδημάτων μεταξύ των πολιτών του μέσα από τα συτήματα κοινωνικής ασφάλειας και κοινωνικής πρόνοιας να τίθεται υπό αμφισβήτηση από ισχυρές νεοφιλελεύθερες φωνές. Η λειτουργία του κράτους πρόνοιας περιορίστηκε μόνο στους ιδιαίτερα ευπαθείς πληθυσμούς γαι λόγους κοινωνικής ειρήνης και συνοχής.

Η σημερινή μορφή της κοινωνικής πολιτικής, είναι αποτέλεσμα αρκετών κοινωνικών παραγόντων και διεργασιών. Μεταξύ αυτών των παραγόντων αναφέρονται οι φυσικές καταστροφές, οι πόλεμοι, οι ανάγκες που προκαλεί ο σύγχρονος τρόπος ζωής στα αστικά κέντρα και η ανάπτυξη του καπιταλισμού με την επικράτηση της μισθωτής εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η βιομηχανική ανάπτυξη και η επέκταση της μισθωτής απασχόλησης αποτελούν το σημαντικότερο παράγοντα ανάπτυξης της κοινωνικής πολιτικής. Τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικής πολιτικής επιδιώκουν πρωτίστως τη δημιουργία εκείνων των προϋποθέσεων που διασφαλίζουν τις συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων από τις απειλές που προκαλεί η ανεργία, τα ατυχήματα και τα γηρατειά ή ακόμα γενικότερα, η ανικανότητα προσωρινής ή μόνιμης απασχόλησης⁸⁰.

Το κράτος πρόνοιας αποτελεί μέρος της ραχοκοκαλιάς της σύγχρονης Ευρώπης, καθώς αποτέλεσε τον πυλώνα της οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης. Η κοινωνική πολιτική ενσωματώνει πλέον τις αξίες της κοινωνικής

αλληλεγγύης, της κοινωνικής συνοχής, της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας και της αλληλοβοήθειας.

4. ΤΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Στα μεταπολεμικά κοινωνικά κράτη αντανακλώνται οι διαφορετικοί στόχοι και τα διαφορετικά κριτήρια, καθώς το θεσμικό και ιστορικό τους υπόβαθρο, το ιδεολογικο-πολιτικό και το εθιμο-εθνικό τους αποτύπωμα. Η ταξινόμηση των κρατών πρόνοιας σε διάφορα μοντέλα διευκολύνει την ανάλυση της θεσμικής οργάνωσης του συστήματος κοινωνικής προστασίας κάθε χώρας, δεδομένου ότι την εντάσσει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινών αρχών διοικητικής οργάνωσης και νομοθετικής ρύθμισης. Τα κυριότερα κριτήρια που μπορούν να αξιοποιηθούν για τον προσδιορισμό της θεσμικής οργάνωσης κάθε τύπου κράτους πρόνοιας είναι πρώτον το εύρος κάλυψης του πληθυσμού, δεύτερον το είδος των παροχών και τρίτον ο τρόπος χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής προστασίας³. Επίσης έχουν χρησιμοποιηθεί ως κριτήρια ο μηχανισμός χρηματοδότησης, είτε μέσω ασφαλιστικών εισφορών, είτε μέσω της γενικής φορολογίας, είτε μέσω μεικτών συστημάτων, και το είδος και η ποιότητα των παρεχόμενων χρηματικών ενισχύσεων και υπηρεσιών, η λογική της κατανομής τους και οι πληθυσμιακές ομάδες στις οποίες απευθύνεται.

4.1 Η κατηγοριοποίηση του Titmuss

Μια θεμελιακή ταξινόμηση μοντέλων κοινωνικής προστασίας με κριτήριο το εύρος της κρατικής παρέμβασης υιοθετήθηκε από τον πρωτοπόρο Βρετανό κοινωνικό ερευνητή R. Titmuss (1907-1973) ο οποίος διέκρινε το υπολειμματικό μοντέλο (residual welfare model), το θεσμικό - αναδιανεμητικό μοντέλο (industrial-redistributive model) και το βιομηχανικό μοντέλο (industrial achievement-performance model)²⁴.

Στο υπολειμματικό μοντέλο, ο ρόλος του κράτους πρόνοιας περιορίζεται στη διασφάλιση ενός «δικτύου ασφάλειας» (safety net), το οποίο ενεργοποιείται για να διορθώσει και να καλύψει ένα ελάχιστο επίπεδο αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης όταν οι μηχανισμοί της αγοράς και της οικογένειας αδυνατούν. Το βασιζόμενο στη φιλοσοφία του laissez-faire υπολειμματικό μοντέλο εφαρμόζει τους μηχανισμούς

επιλεκτικής κάλυψης ύστερα από τον έλεγχο των εισοδημάτων και των αναγκών των δικαιούχων²⁴.

Στο θεσμικό-αναδιανεμητικό μοντέλο, το κράτος πρόνοιας βασίζεται στην αρχή της καθολικότητας των παροχών, ανεξάρτητα από τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς. Ο ρόλος του κράτους πρόνοιας είναι καθοριστικός στη συλλογική κάλυψη των κινδύνων και κατανομής των παροχών βάσει των κοινωνικών αναγκών (universal coverage). Το σύνολο του πληθυσμού απολαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών υπηρεσιών²⁴.

Τέλος, στο βιομηχανικό μοντέλο υποστηρίζεται η επιλεκτικότητα στις κοινωνικές παροχές, οι οποίες καλύπτονται με βάση την παραγωγικότητα και τις επιδόσεις στην εργασία. Μόνο οι ασφαλισμένοι κάθε κλάδου απολαμβάνουν τις παροχές οι οποίες χρηματοδοτούνται από τις εισφορές τους και ακολουθείται η αρχή της αξιοκρατίας²⁴.

4.2 Η κατηγοριοποίηση του Esping-Andersen

Χρησιμοποιώντας μια σειρά σύνθετων κριτηρίων, που συνδυάζουν τόσο τον τρόπο και την έκταση απονομής παροχών, όσο και τη σχέση κάθε συστήματος κοινωνικής προστασίας με την αγορά και τη λειτουργία του στη διαδικασία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης ο G. Esping-Andersen διέκρινε διαφορετικούς τύπους κοινωνικού κράτους. Με την ταξινόμηση που πραγματοποιήθηκε το 1990 όταν δημοσιεύθηκε το βιβλίο του με τίτλο «The three worlds of welfare capitalism» ο Esping-Andersen διέκρινε τρεις τύπους ή «κόσμους» κράτους πρόνοιας; 1. Το Φιλελεύθερο Καθεστώς ή Αγγλοσαξονικό Πρότυπο (liberal), 2. Το συντηρητικό Καθεστώς ή Ηπειρωτικό Πρότυπο (conservative-corporatist) και 3. Το Σοσιαλδημοκρατικό Καθεστώς ή Σκανδιναβικό Πρότυπο (social democratic)²⁴.

Ο Esping-Andersen επηρεάστηκε από τον Titmuss με αποτέλεσμα να αντικαθιστά τον όρο «κράτος πρόνοιας» με τον όρο «προνοιακό καθεστώς» (Welfare Regime). Βασικό κριτήριο για την κατηγοριοποίηση των «προνοιακών καθεστώτων» είναι η σχέση μεταξύ του κράτους, της αγοράς και της οικογένειας στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών και ο βαθμός απο-εμπορευματοποίησης της κοινωνικής πολιτικής. Ο Esping-Andersen χρησιμοποίησε ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα για τη

διερεύνηση των κριτηρίων της ασφαλιστικής κάλυψης, της οργάνωσης, της ποιότητας και της χρηματοδότησης των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Συνδύασε τη γεωγραφική κατανομή και ταξινόμηση των χωρών της Ευρώπης με αντίστοιχα πολιτικά κριτήρια για να διακρίνει τις τρεις περιπτώσεις^{25,84}.

Το Φιλελεύθερο Καθεστώς ή Αγγλοσαξονικό Πρότυπο συναντάται στις ΗΠΑ, στον Καναδά, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Αυστραλία και στη Νέα Ζηλανδία και διέπεται από τη φιλοσοφία του υπολειμματικού μοντέλου κοινωνικής πολιτικής. Η κρατική μέριμνα περιορίζεται μόνο στους αναξιοπαθούντες και η κοινωνική πολιτική δρα αποκλειστικά ως δίκτυ ασφαλείας (safety net) για την αποφυγή της εξαθλίωσης. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός της χαμηλής ανάπτυξης του συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης. Ειδικότερα, τα χαρακτηριστικά του Φιλελεύθερου Μοντέλου είναι τα εξής^{25,84}:

1. Κριτήριο για την αρωγή του κράτους προς τον πολίτη είναι ο έλεγχος του εισοδήματος.
2. Οι κοινωνικές ασφαλίσεις είναι περιορισμένης κλίμακας, ενώ αντίθετα είναι αρκετά υψηλό το ποσοστό του πληθυσμού που καταφεύγει στις ιδιωτικές ασφαλίσεις. Γενικότερα, η αγορά καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών.
3. Καθορίζονται εκ των προτέρων οι αποδέκτες των κρατικών παροχών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως ομάδες-στόχοι (target groups) με κριτήριο της διάκρισης να είναι οι ανάγκες των πολιτών.
4. Το ύψος των κρατικών παροχών είναι αρκετά χαμηλό.
5. Η χρηματοδότηση της κοινωνικής πολιτικής πραγματοποιείται από τον κρατικό προϋπολογισμό μέσω της γενικής φορολογίας.
6. Ενισχύεται άτυπα ο ιδιωτικός τομέας, λόγω της εξασφάλισης του κατώτατου επιπέδου παροχών μέσω κρατικών χορηγιών στους δικαιούχους.
7. Σε θεσμικό και άρα τυπικό επίπεδο, επιχορηγείται η ιδιωτική πρωτοβουλία με ειδική νομοθεσία.
8. Στις χώρες στις οποίες λειτουργεί το Φιλελεύθερο Κοινωνικό Μοντέλο, παρατηρείται το φαινόμενο της «ισότητας προς τα κάτω», δηλαδή της απόλυτης ισότητας των φτωχών αποδεκτών των κοινωνικών υπηρεσιών και

ταυτόχρονη διαφοροποίηση μεταξύ φτωχών και εύπορων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εντείνονται τα φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικών ανισοτήτων.

Το Συντηρητικό Καθεστώς ή Ηπειρωτικό Πρότυπο είναι άμεσα συνδεδεμένο με τον κορπορατισμό, όπου ο ρόλος του κράτους είναι να προσφέρει κοινωνικές υπηρεσίες ανάλογα με τη θέση του καθενός στην εργασία και στην κοινωνία. Αποτέλεσμα αυτής της φιλοσοφίας είναι να εμφανίζονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων. Στις χώρες στις οποίες συναντάται το Συντηρητικό Μοντέλο, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο και Αυστρία, επικρατεί η έννοια της ασφάλισης απέναντι στους κοινωνικούς κινδύνους της ανεργίας, της ασθένειας και του εργατικού ατυχήματος. Αναλυτικότερα τα χαρακτηριστικά του Συντηρητικού Μοντέλου είναι τα εξής^{25,84}:

1. Το δικαίωμα στην κοινωνική προστασία και στις κοινωνικές παροχές εκπηγάζει από τη δυνατότητα απασχόλησης του ατόμου. Το δικαίωμα αυτό διέπεται από την Αρχή της Ανταποδοτικότητας, δηλαδή ο ασφαλισμένος μέσω των ασφαλιστικών εισφορών του πληρώνει τις συντάξεις των ηλικιωμένων.
2. Το κράτος υποκαθιστά την αγορά στην παροχή υπηρεσιών.
3. Ο ιδιωτικός τομέας της κοινωνικής προστασίας, όπως η ιδιωτική ασφάλιση, είναι περιορισμένος.
4. Με βάση αυτό το μοντέλο αναδεικνύεται η σημαντικότητα του θεσμού της οικογένειας, γι' αυτό και υιοθετείται συνήθως πολιτική στήριξη της γεννητικότητας. Με άλλα λόγια εφαρμόζεται η Αρχή της Επικουρικότητας, όπως την υιοθέτησε ο Bismark. Σύμφωνα με την Αρχή της Επικουρικότητας, για θέματα Κοινωνικής Προστασίας, πρέπει πρώτα να εξαντληθούν οι δυνατότητες για κοινωνική βοήθεια από την οικογένεια, τους συγγενείς και τους φίλους. Στην περίπτωση κατά την οποία δεν καλυφθούν οι ανάγκες από το οικογενειακό δίκτυο, τότε το άτομο μπορεί να αναζητήσει κοινωνικές υπηρεσίες από την Τοπική Κοινότητα, τις εθελοντικές οργανώσεις και τέλος από την Κεντρική Διοίκηση.
5. Το κράτος ενισχύει τα άτομα που κατέχουν επαγγελματική και κοινωνική θέση.

6. Η λειτουργία του Συντηρητικού Μοντέλου γίνεται μέσω των κορπορατιστικών ιδεών διαλόγου, της προώθησης δηλαδή του κοινωνικού διαλόγου μεταξύ των κοινωνικών εταίρων.
7. Το κράτος εδραιώνει τις ταξικές διαφορές χωρίς να τις μειώνει αισθητά δημιουργώντας ομάδες προνομιούχων (συντεχνίες, ισχυρά συνδικάτα και ομάδες πίεσης) και διχάζοντας το συνδικαλιστικό κίνημα.
8. Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις αποτελούν τους κύριους φορείς παροχής Προσωπικών Κοινωνικών Υπηρεσιών.

Στο Σοσιαλδημοκρατικό Καθεστώς ή Σκανδιναβικό Πρότυπο το οποίο συναντάται στις Σκανδιναβικές χώρες (Δανία, Σουηδία, Φιλανδία), προσφέρεται από το κράτος καθολική κάλυψη των κοινωνικών αναγκών (Principle of Universalism), ενώ παράλληλα η πρόσβαση στην κοινωνική παροχή θεωρείται δικαίωμα για όλες τους πολίτες. Η χρηματοδότηση του συστήματος προέρχεται από τη γενική φορολογία. Παρακάτω παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά του Σκανδιναβικού Προτύπου^{25,84}:

1. Η αρχή της πλήρους από-εμπορευματοποίησης των αγαθών είναι κυρίαρχη.
2. Οι παροχές εκτείνονται και στα μεσαία στρώματα.
3. Έντονη είναι η προβολή και η προώθηση της κοινωνικής ισότητας, στη βάση της ιδιότητας του πολίτη.
4. Αποφασιστικός είναι ο κεντρικός αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους.
5. Επικρατεί καθολική κάλυψη αναγκών, χωρίς διακρίσεις.
6. Μόνιμοι στόχοι της κοινωνικής πολιτικής των κρατών αυτών είναι η επίτευξη πλήρους απασχόλησης και η εξασφάλιση της ισότητας μεταξύ των πολιτών.
7. Η διάρθρωση του Συστήματος λειτουργεί στο πλαίσιο της Αρχής της Αποκέντρωσης. Οι ΟΤΑ είναι οι βασικοί φορείς σχεδιασμού, χρηματοδότησης και παροχής προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών προς τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού.
8. Η χρηματοδότηση των Συστημάτων Κοινωνικής Προστασίας αυτών των χωρών προέρχεται είτε από την Κεντρική Διοίκηση είτε από τα έσοδα των ΟΤΑ, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα επιβολής τοπικής φορολογίας για την ανάπτυξη προγραμμάτων Κοινωνικής Προστασίας.

Ο Esping-Andersen προσέφερε μία περισσότερο ολοκληρωμένη ταξινόμηση των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας, άλλα στην ταξινόμηση του 1990 δεν συμπεριέλαβε τις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

4.3 Η τυπολογία του Ferrera. Το μοντέλο των νοτιοευρωπαϊκών χωρών

Ύστερα από την αναφορά στις κατηγοριοποιήσεις των Titmuss και Esping-Andersen, παρατηρεί κανείς ότι αυτές δεν περιλαμβάνουν καμία από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Για την κάλυψη αυτού του εννοιολογικού και θεωρητικού κενού ο Ferrera διατύπωσε το 1996 τη δική του θεωρία για το κράτος πρόνοιας στη Νότια Ευρώπη²⁶. Ο Ferrera, δεχόμενος κατ'αρχάς την τυπολογία του Esping-Andersen, διατύπωσε την άποψη περί της ύπαρξης ενός τέταρτου μοντέλου κράτους πρόνοιας, του «Νότιοευρωπαϊκού» Μοντέλου, στο οποίο ανήκουν η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ιταλία και η Πορτογαλία. Οι χώρες αυτές έχουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι προήλθαν από ολοκληρωτικά πολιτικά συστήματα και μόλις στη δεκαετία του 1970 απολαμβάνουν δημοκρατικές κυβερνήσεις. Το μοντέλο που προτείνει ο Ferrera, θεωρείται μεικτό, καθώς περιλαμβάνει στοιχεία τόσο από το Μοντέλο Bismarck (τομέας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Προστασίας) όσο και από το Μοντέλο Beveridge (τομέας Υγείας). Τα κύρια χαρακτηριστικά του Νοτιο-Ευρωπαϊκού Μοντέλου, τα οποία το διαφοροποιούν από τα κράτη πρόνοιας της Ηπειρωτικής και της Βόρειας Ευρώπης, είναι τα εξής²⁵:

- Η ύπαρξη υψηλού βαθμού μεταβιβαστικών πληρωμών – συντάξεων.
- Η απουσία εθνικής πολιτικής ελαχίστου εισοδήματος.
- Ο ανισομερής καταμερισμός της κοινωνικής προστασίας απέναντι στους κοινωνικούς κινδύνους.
- Η χαμηλή ποιότητα των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών.
- Η χαμηλή αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα των κοινωνικών υπηρεσιών.
- Ο τομέας της υγείας χρηματοδοτείται στο μεγαλύτερο ποσοστό από τη φορολογία.

- Η λειτουργία του κράτους διέπεται από έντονα πελατειακά χαρακτηριστικά.
- Ο καταμερισμός του φορολογικού βάρους μεταξύ των πολιτών στα πλαίσια της χρηματοδότησης του κράτους πρόνοιας είναι ανισομερής.
- Ο ρόλος του εθελοντικού τομέα και της Εκκλησίας είναι εξαιρετικά σημαντικός στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι στα σύγχρονα προνοιακά συστήματα οι κύριοι στόχοι κάλυψης και προστασίας του πληθυσμού είναι^{25, 27}:

- Η εξασφάλιση ενός «ελάχιστου» και αξιοπρεπούς ορίου διαβίωσης.
- Η συμμετοχή στην κοινωνικο-οικονομική λειτουργία του συστήματος.
- Η συμμετοχή στις κοινωνικές υπηρεσίες.
- Η προαγωγή της κοινωνικής ζωής.
- Η βελτίωση της ποιότητας ζωής.
- Η καταπολέμηση της κοινωνικής και οικονομικής ένδειας.
- Η διάγνωση των αιτιών της φτώχειας και της εξαθλίωσης και η καταπολέμησή τους με την ανάπτυξη κοινωνικών προνοιακών προγραμμάτων.
- Η ορθολογική λειτουργία του προνοιακού συστήματος για τη μείωση των ανισοτήτων.
- Η αποτελεσματική και αποδοτική κατανομή των κοινωνικών πόρων.

5. Η ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ιδρύθηκε με τη συνθήκη των Παρισίων στις 23 Ιουλίου 1952 και θεωρείται η αρχή της δημιουργίας της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Στους δημιουργούς και αρχιτέκτονες της Ευρωπαϊκής ιδέας συγκαταλέγονται οι Ζαν Μονέ (Jean Omer Marie Gabriel Monnet), Ρομπέρ Σουμάν (Robert Schuman), Πάουλ Χένρι Σπάακ (Paul Henri Spaak). Ο στόχος της Συνθήκης

ήταν η δημιουργία της κοινής αγοράς να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη, στην αύξηση της απασχόλησης και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των λαών. Την 1^η Ιανουαρίου 1958 με τις Συνθήκες της Ρώμης δημιουργήθηκαν δύο νέες κοινότητες: η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) που είχε ως σκοπό την ίδρυση μίας κοινής αγοράς και την κατάργηση των τελωνειακών δασμών και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ατομικής ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ) που είχε σκοπό τη συνεργασία σε θέματα χρήσης πυρηνικής ενέργειας. Με τη συνθήκη συγχώνευσης, την 1^η Ιουλίου 1967, οι τρεις κοινότητες απέκτησαν μία ενιαία θεσμική δομή, το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Την 1^η Ιανουαρίου 1973 έγινε η πρώτη διεύρυνση με τη συμμετοχή της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Σημείο ορόσημο για την πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι οι πρώτες εκλογές για το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο το 1979. Την δεκαετία του 1980 η διεύρυνση συνεχίστηκε με την Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Σημαντικό σταθμό για την Κοινότητα αποτέλεσε η υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, η οποία προωθούσε την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και την ενιαία αγορά. Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου και την ένωση των δύο Γερμανιών τέθηκαν νέα διλήμματα για το μέλλον της Ένωσης. Η μετεξέλιξη και η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης έγινε με τη συνθήκη του Μάαστριχτ την 1^η Νοεμβρίου 1993. Πρόκειται για τη σημαντικότερη τροποποιητική συνθήκη στην ιστορία της Ε.Ε. με την οποία τέθηκαν οι βάσεις για το ενιαίο νόμισμα, την κοινή εξωτερική πολιτική, της πολιτική ασφάλειας και τη στενότερη συνεργασία σε θέματα δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων²⁸. Ήδη από τη δεκαετία του 1970, μέσα στο ασταθές περιβάλλον της πετρελαϊκής κρίσης και της κατάρρευσης του συστήματος Bretton Woods, οι χώρες που αποτελούσαν την κοινότητα επεξεργάστηκαν τη θέσπιση ενός νέου νομισματικού συστήματος. Το ευρωπαϊκό νομισματικό σύστημα και η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Μονάδας (ΕCΜ) αποτελούν τις βάσεις της σημερινής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ).

Η ενιαία αγορά λειτουργεί πλέον πάνω στις τέσσερις βασικές ελευθερίες: την ελευθερία κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, των υπηρεσιών, των προσώπων και των κεφαλαίων. Η απόρριψη της Συνταγματικής Συνθήκης οδήγησε στη συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 και την απόφαση για διάθεση περισσότερων πόρων για την απασχόληση και τα δικαιώματα των πολιτών. Το 2002 για πρώτη φορά στην

ευρωπαϊκή ιστορία, τα εθνικά νομίσματα των κρατών – μελών αντικαθίστανται από το νέο ενιαίο νόμισμα. Το ευρώ τέθηκε σε κυκλοφορία. Την επόμενη χρονιά, το 2003, ακολουθεί η μεγαλύτερη διεύρυνση στην ιστορία της Ε.Ε. με την προσχώρηση της Τσεχίας, της Εσθονίας, της Κύπρου, της Λετονίας, της Λιθουανίας, της Ουγγαρίας, της Μάλτας, της Πολωνίας, της Σλοβενίας και της Σλοβακίας με συνολικό πληθυσμό πέραν των 100 εκατομμυρίων. Η διεύρυνση ολοκληρώθηκε με την προσχώρηση της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Κροατίας. Η Ε.Ε. έχει πλέον πέραν των 500 εκατομμυρίων κατοίκων, τον τρίτο μεγαλύτερο πληθυσμό παγκοσμίως μετά την Κίνα και την Ινδία, το μεγαλύτερο ΑΕΠ σε παγκόσμιο επίπεδο και αποτελεί τη μεγαλύτερη εμπορική δύναμη. Το τολμηρότερο εγχείρημα προς την ολοκλήρωση της Ευρώπης αποτελεί μέχρι σήμερα η δημιουργία της ΟΝΕ. Η γέννηση του ευρώ σημαίνει εκτός από το ενιαίο νόμισμα και τη δημιουργία της ευρωζώνης, το συντονισμό των οικονομικών πολιτικών των κρατών, των δημοσιονομικών πολιτικών τους με στόχο τον περιορισμό του δημοσίου χρέους και των ελλειμμάτων καθώς και ενιαία νομισματική πολιτική υπό την Ευρωπαϊκή Κεντρική τράπεζα (ΕΚΤ).

Οι περισσότεροι αναλυτές του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συμφωνούν ότι είναι πολύ δύσκολο για κάποιον να χαρακτηρίσει ή να ταξινομήσει με τις κλασσικές έννοιες της πολιτικής επιστήμης το φαινόμενο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για ένα σύνθετο υβριδικό φαινόμενο υπερεθνικών και διακυβερνητικών στοιχείων που τείνουν προς την ομοσπονδία χωρίς όμως να υπάρχει μια «προκαθορισμένη τελεολογία» ως προς τον καταληκτικό χαρακτήρα της Ένωσης⁹³.

5.1 Τα ρεύματα σκέψης των Θεωριών Ολοκλήρωσης

Τα κυριότερα ρεύματα σκέψης των Θεωριών Ολοκλήρωσης εκφράστηκαν από τους:

α) Φεντεραλιστές (federalists π.χ. Amitai Etzioni, Henry Brugman, Carl J. Friedrich),

β) Λειτουργιστές (functionalists π.χ. David Mitrany),

γ) Νεολειτουργιστές (neofunctionalists π.χ. Ernst Haas, Philip Schmitter, Leon Lindberg),

δ) Νεοφιλελεύθερους (Joseph Nye, Robert Keohane με έμφαση στην πυκνότητα των συναλλαγών και την αλληλεξάρτηση)

ε) Διακυβερνητικούς (intergovernmentalists) ή γκωλικούς ή πλουραλιστές

Τα τέσσερα πρώτα ρεύματα κατατάσσονται στην ιδεαλιστική-φιλελεύθερη παράδοση, που σήμερα εκφράζεται συνολικά από τους νεοφιλελεύθερους. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η αναζήτηση τρόπων και διαδικασιών υπέρβασης της κρατικής κυριαρχίας.

Το πέμπτο ρεύμα κατατάσσεται στον πολιτικό ρεαλισμό. Επιζητά ένα διακρατικό, συνεργατικό σύστημα, όπου το έθνος-κράτος παραμένει άθικτο και υπέρτατη μορφή άσκησης της λαϊκής κυριαρχίας.

Οι φεντεραλιστές (federalists) συγκροτούν ένα πολιτικό ρεύμα σκέψης, που προτάσσει το πρότυπο της ομοσπονδίας ως την τελεολογική μορφή της ολοκλήρωσης. Με τον όρο ομοσπονδία χαρακτηρίζεται ένα κυρίαρχο κράτος, όπου η εξουσία μοιράζεται ανάμεσα σε μία κεντρική αρχή και πολλές περιφερειακές αρχές. Η βάση διανομής της εξουσίας βρίσκεται στο Σύνταγμα. Το πλέον επιτυχημένο παράδειγμα ομοσπονδικού κράτους είναι οι Η.Π.Α. και η ομοσπονδιακή Γερμανία⁹⁴. Ο φεντεραλισμός έχει τα ακόλουθα δύο βασικά χαρακτηριστικά:

Πρώτον: Προτείνει κυβέρνηση σε περισσότερα από ένα επίπεδα και η ιδιαίτερη διαίρεση των πολιτικών αρμοδιοτήτων/εξουσιών καθορίζεται ρητά από το Σύνταγμα. Η ανακατανομή των αρμοδιοτήτων/εξουσιών μπορεί να γίνει μόνο με τη συγκατάθεση όλων των επιπέδων εξουσίας και όχι με την επί μέρους πρωτοβουλία ενός εξ αυτών.

Δεύτερον: Προτείνει ότι κάθε επίπεδο κυβέρνησης/εξουσίας πρέπει να έχει άμεση σχέση με τους πολίτες. Κάθε επίπεδο αντλεί δημοκρατική νομιμοποίηση απευθείας από τους πολίτες μέσω των άμεσων εκλογών. Οι αποφάσεις κάθε επιπέδου έχουν άμεση επενέργεια στους πολίτες⁹⁵.

Ο φεντεραλισμός στην ΕΕ, κατά τους ευρωπαϊούς φεντεραλιστές, μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα της οριστικής απόρριψης της ιδέας επιβολής μίας νέας τάξης πραγμάτων από κάποια από τις ισχυρές συνιστώσες πολιτείες υπό το βάρος οποιασδήποτε ιδεολογικής υφής αντίληψης ή ηγεμονικής συμπεριφοράς στην Ευρώπη⁹⁶.

Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αναφέρεται τόσο στο μέλλον όσο και στο ρόλο των ευρωπαϊκών κρατών με τη δημιουργία ή μη ενός νέου κράτους ή υπερκράτους. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο ρόλος των εθνών και των εθνικών ταυτοτήτων τους, μέσα στα πλαίσια μίας υπερεθνικής δομής, την οποία επιζητούν οι φεντεραλιστές. Η ΕΕ έχει ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά στην κωδικοποίηση του νομικού τους πλαισίου, όπως αυτό προέκυψε από τις Συνθήκες, ενώ η ακαδημαϊκή προσέγγιση αυτού του πλαισίου την αντιμετωπίζει ως μορφή συνομοσπονδίας. Η τελεολογική ασάφεια της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι ταυτόχρονα πρόβλημα αλλά και τρόπος αποφυγής αδιεξόδων.

Εάν ο στόχος ήταν εξ αρχής διακριτός, δηλαδή η δημιουργία μίας ομοσπονδίας, αυτό θα ευνοούσε τη διαδικασία ως προς την πορεία και τα μέσα, αλλά θα προκαλούσε ποικίλες αντιδράσεις, καθώς η δημιουργία ομοσπονδίας δεν είναι, στον ίδιο βαθμό, μεταξύ των τάσεων που πρεσβεύουν οι χώρες-μέλη. Πρακτικά και θεσμικά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο των Υπουργών λειτουργούν σε συνομοσπονδιακή βάση αλλά και το τελικό αποτέλεσμα της ενοποίησης, αν αυτό υπάρξει, δεν μπορεί να προβλεφθεί, καθώς εξαρτάται από παράγοντες, όπως ο βαθμός μετεξέλιξης και ο ουσιαστικός εκδημοκρατισμός των ευρωπαϊκών θεσμών. Για τους φεντεραλιστές η ομοσπονδιοποίηση της Ένωσης θα επιλύσει σημαντικά θέματα διακυβέρνησης και θα εξαλείψει τις διακρατικές συγκρούσεις, καθώς θα υπερκαλυφθεί η κρατική κυριαρχία στα πλαίσια μίας λειτουργικής αντίληψης και θα εξουδετερωθούν οι ευρωπαϊκοί εθνικισμοί⁹⁷.

Οι λειτουργιστές (functionalists) θεωρούν ως πυρήνα της διαδικασίας ολοκλήρωσης τη δημιουργία θεσμών και φρονούν ότι αυτή υλοποιείται βήμα προς βήμα, τμηματικά και προοδευτικά. Αναλύουν την ανάπτυξη διεθνών θεσμών στο παρελθόν και τις μελλοντικές προοπτικές τους, αλλά δεν εισέρχονται σε μία θεωρία ανάπτυξης θεσμών.

Σε λειτουργικό επίπεδο, επιβάλλουν πρότυπα αποφυγής συγκρούσεων των κρατών περιορίζοντας σταδιακά τις διακρατικές προστριβές. Η συνεργασία θα είναι εποικοδομητική, εφόσον επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες και ειδικές δραστηριότητες/λειτουργίες (functions), που στο παρόν ασκούνται από τα κράτη

μέλη, αλλά στο μέλλον αναμένεται να ασκούνται πιο αποτελεσματικά εντός ενός ευρύτερου πλαισίου δράσης από μία ανώτερη αρχή⁹⁸.

Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος των λειτουργιστών είναι ο David Mitrany. Υποστήριξε ότι η αύξουσα πολυπλοκότητα των πολιτικών συστημάτων είχε πολλαπλασιάσει τα τεχνικά, μη πολιτικά προβλήματα (π.χ. οικονομικά θέματα) στο εθνικό επίπεδο με συνέπεια την αύξηση των προβλημάτων αυτού του είδους και στο διεθνές επίπεδο. Οι πολιτικοί φορείς, για να τα αντιμετωπίσουν, έπρεπε να στραφούν στη βοήθεια των τεχνοκρατών στο εθνικό επίπεδο και σε λειτουργικούς (τεχνοκρατικούς) οργανισμούς στο διεθνές. Για να εξηγήσει την αύξηση των οργανισμών ή την επέκταση των τομέων αρμοδιότητάς τους, ο Mitrany, δημιούργησε το δόγμα των «διακλαδώσεων» (ramifications). Ο όρος σημαίνει ότι η ανάπτυξη συνεργασίας σε ένα τεχνικό τομέα, ως αποτέλεσμα μιας διαπιστωμένης ανάγκης, γεννά μια παρόμοια ανάγκη για λειτουργική συνεργασία σε άλλο τομέα και οδηγεί στην επέκτασή της σε άλλους τεχνικούς τομείς.

Η δημιουργία για παράδειγμα κοινής αγοράς δημιουργεί πιέσεις για συνεργασία στις τιμές, στις ασφάλειες, στη φορολογία, στις μεταφορές, στην κοινωνική ασφάλιση, στο τραπεζικό σύστημα και στις νομισματικές πολιτικές. Ο Mitrany πρότεινε ως στατηγική επίτευξης της ολοκλήρωσης την έναρξη της συνεργασίας σε τομείς τεχνικούς, σε τομείς στους οποίους δεν υπάρχουν αντιπαραθέσεις. Μακροπρόθεσμα η πορεία της οικονομικής ενοποίησης θα δημιουργούσε τις βάσεις και για μια πολιτική συμφωνία⁹⁹. Την ευρωπαϊκή πραγματικότητα, στα πλαίσια του λειτουργισμού, προσεγγίζει περισσότερο η θεωρία των συναλλαγών (transactionalist) του Karl Deutch ο οποίος ορίζει τη διεθνή ολοκλήρωση σαν επίτευγμα που προκύπτει μέσα σε ένα «πνεύμα κοινότητας» και θεσμών με την εγκαθίδρυση διαρκών και αμοιβαίων συναλλαγών, πρακτικών αρκετά ισχυρών, ώστε να εξασφαλίζουν την εμπιστοσύνη και τις προσδοκίες των λαών τους για «ειρηνική μεταλλαγή»¹⁰⁰.

Από την έως τώρα πορεία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προκύπτει ότι τα λειτουργικά στοιχεία επικάλυψαν τις πολιτικές πτυχές της και ακολουθήθηκε μια στρατηγική συναίνεσης στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή. Αυτή η αποσπασματική προσέγγιση έχει ενισχύσει την τελεολογική ασάφεια και έχει αποθεώσει την δημιουργία θεσμών. Οι θεσμοί όμως, ως προϊόν ετερόκλητων ομάδων και

συμφερόντων, δεν είναι ούτε αρκετά ισχυροί ούτε επαρκείς, ώστε να λύνουν μείζονα προβλήματα και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των Ευρωπαίων πολιτών. Το τελευταίο αποδεικνύουν περίτρανα η αδυναμία αντιμετώπισης της βαθύτατης οικονομικής κρίσης, η απόρριψη της Συνταγματικής Συνθήκης, τα προβλήματα του δημοκρατικού ελλείμματος και της νομιμοποίησης εντός της Ένωσης⁹⁸.

Ο νεολειτουργισμός (neofunctionalism) είναι μια ποικιλία του ομοσπονδιακού και του λειτουργικού υποδείγματος που πιστεύει ότι η πολιτική ολοκλήρωση σε υπερεθνικό επίπεδο είναι απόρροια της συγκρατημένης οικονομικής ολοκλήρωσης. Οι νεολειτουργιστές υποστηρίζουν τη σημασία των ομοσπονδιακών θεσμών (federal institutions), οι οποίοι δημιουργούνται, διότι οι πολιτικές ελίτ διαπιστώνουν απτά οφέλη από τη συγκυβέρνηση (joint governance) σε συγκεκριμένους τομείς. Τονίζουν επίσης, την ιδιαίτερη σημασία των εγχώριων πολιτικών και ομάδων συμφερόντων και πίεσης στην διαδικασία ολοκλήρωσης. Όπως και οι λειτουργιστές, υποστηρίζουν τη βήμα προς βήμα ενοποίηση και τις τομεακές πολιτικές (sectoral policies), ιδίως για θέματα του πεδίου της πολιτικής οικονομίας¹⁰¹.

Η οικονομική ολοκλήρωση ισχυροποιεί την αλληλεγγύη μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών και αυτή με τη σειρά της προκαλεί την ανάγκη για την δημιουργία επιπλέον υπερεθνικών θεσμών. Στο οικονομικό πεδίο, η δημιουργία τελωνειακής ένωσης επιφέρει πιέσεις για την ανάπτυξη κοινής αγοράς και νομισματικής ένωσης. Η στενότερη οικονομική ολοκλήρωση απαιτεί υπερεθνική θεσμική νομιμοποίηση. Έτσι η πολιτική ολοκλήρωση ακολουθεί ως συνέπεια την οικονομική ολοκλήρωση.

Πρακτικά, οι νεολειτουργιστές αναφέρονται στην ουτοπική δημιουργία ενός ομοσπονδιακού υπερκράτους (federal superstate), υπερεκτιμώντας την ικανότητα ολοκλήρωσης μιας ανομοιογενούς ομάδας κυρίαρχων κρατών. Ο λειτουργισμός και ο νεολειτουργισμός έχουν τα ακόλουθα κοινά σημεία: α) θεωρούν ότι το έθνος-κράτος είναι ένας θεσμός που φθίνει, β) δίνουν προσοχή στη συγκέντρωση οικονομικών συμφερόντων, γ) απορρίπτουν το κρατοκεντρικό μοντέλο και εγγίζουν την πλουραλιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων και δ) θεωρούν την οικονομική ολοκλήρωση ως μη πολιτική⁹⁸.

Ο κορυφαίος εκφραστής της διακυβερνητικής προσέγγισης και θεωρίας είναι αναμφίβολα ο Γάλλος Πρόεδρος και στρατηγός Charles De Gaulle. Ο Ernst Haas

αποδέχεται ότι η προσέγγιση του Γάλλου Προέδρου δεν ήταν αποτέλεσμα της ιδιοσυγκρασίας του αλλά οφειλόταν σε ενδογενή χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών διακρατικών σχέσεων. Υποστηρίζει, ότι τα πραγματιστικά συμφέροντα, επειδή είναι πραγματιστικά και στερούνται βαθέων ιδεολογικών ή φιλοσοφικών δεσμεύσεων είναι παροδικά. Συγκροτούνται αλλά και διαλύονται γρήγορα.

Κατά συνέπεια, οι πολιτικές διαδικασίες που οικοδομούνται και προβάλλονται επί πραγματιστικών θεμάτων είναι εύθραυστες και επιρρεπείς σε αντιστροφή¹⁰². Ο De Gaulle με την πολιτική του, ως προς τον τρόπο λειτουργίας των οργάνων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, πέτυχε να επιβάλλει το δικό του πρότυπο διακρατικής συνεργασίας και ανάγκασε τους ειδικούς της θεωρίας ολοκλήρωσης να προσαρμόσουν το θεωρητικό πλαίσιο στο φαινόμενο De Gaulle.

Αποτυπώνοντας τις παραδοσιακές θέσεις του πολιτικού ρεαλισμού κατά του διεθνιστικού σοβινισμού που ιστορικά οικειοποιούνται ηγεμονικά κράτη για να επικρατήσουν στην παγκόσμια πολιτική σκηνή εις βάρος των ασθενέστερων κρατών, υποστήριζε ότι η «Ευρώπη των πατρίδων» μπορεί να διαμορφωθεί ως ένα σύστημα δημοκρατικών κρατών, που θα εξισορροπούν τον ηγεμονισμό των υπερδυνάμεων και θα λειτουργούν σταθεροποιητικά, στηρίζοντας μετριοπαθείς θέσεις και αναλαμβάνοντας ειρηνευτικές πρωτοβουλίες. Πίστευε ότι ακρογωνιαίος λίθος των διεθνών σχέσεων πρέπει να είναι ο σεβασμός της ανεξαρτησίας και αυτονομίας των άλλων κρατών⁹⁴.

Περιεκτικά η φιλοσοφία του De Gaulle εδράζεται στις ακόλουθες τέσσερις θέσεις:

- α) μια Ευρώπη ανεξαρτήτων κρατών χωρίς υπερεθνική εξουσία
- β) μια Ευρώπη ανεξάρτητη από τις Η.Π.Α.
- γ) μια Ευρώπη, όπου η Γαλλία θα είναι η σημαντικότερη στρατηγική δύναμη
- δ) μια Ευρώπη που θα είναι ανοικτή στην Ανατολή¹⁰³

Συνεπώς, αν θεωρήσουμε το γκωλικό πρότυπο ως μια γνήσια και αντιπροσωπευτική εκδοχή του πολιτικού ρεαλισμού στο επίπεδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τότε δεν αναφερόμαστε σε ολοκλήρωση διεθνιστικής μορφής, δηλαδή κοινωνική ολοκλήρωση με σκοπό τη εθνογένεση, αλλά σε ολοκλήρωση των εθνικών συμφερόντων των

μελών σε ένα σύστημα, όπου η λαϊκή κυριαρχία παραμένει στο επίπεδο του έθνους-κράτους.

Η διαχείριση της οικονομικής κρίσης επιβεβαίωσε ότι ο διακυβερνητικός παράγοντας έχει αποκτήσει περισσότερη ισχύ στη διακυβέρνηση της ΕΕ εις βάρος του κοινοτικού πνεύματος. Αντί για συνεκτικά σχέδια που να προετοιμάζει και να διαχειρίζεται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, υπό τη δημοκρατική παρακολούθηση και τον έλεγχο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με την αρωγή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, φαίνεται πως οι ηγέτες της ΕΕ αφήνουν τώρα τις εθνικές διαπραγματευτικές γραμμές και στρατηγικές να κυριαρχήσουν στον πυρήνα της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι εθνικές έριδες και αντιπαραθέσεις όχι μόνο παράγουν λιγότερη δημοκρατική νομιμοποίηση και αποξενώνουν τους Ευρωπαίους πολίτες – ιδίως αυτούς που προέρχονται από τα μικρότερα και πιο αδύναμα κράτη μέλη της ΕΕ – από το Ευρωπαϊκό όραμα, αλλά επιδρούν αρνητικά στην αποτελεσματικότητα της λήψης αποφάσεων

Ο διακυβερνητισμός εξ ορισμού προσπαθεί να συμφιλιώσει μια μυριάδα ιδιαίτερων εθνικών αναγκών και απαιτήσεων που πολλαπλασιάζονται με την εκάστοτε διεύρυνση, αντί να προωθήσει ρυθμίσεις που να προάγουν του Ευρωπαϊκό συλλογικό συμφέρον υπερβαίνοντας τα αυτοαναφορικά εθνικά συμφέροντα ή τουλάχιστον κάποια συμφέροντα που οι πολιτικοί ηγέτες εσφαλμένα εκλαμβάνουν ως τέτοια¹⁰⁴.

6. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ

Η υιοθέτηση μίας κοινής ευρωπαϊκής κοινωνικής στρατηγικής για τον 21^ο αιώνα παραμένει ακόμα αναμφισβήτητα άτολμη αν όχι διστακτική³². Πέρα από τις θεσμικές και οργανωτικές διαφορές που παρουσιάζουν τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλειας των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει υποστηριχθεί ότι υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά τα οποία συγκροτούν ένα διακριτό κοινωνικό μοντέλο. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο (ΕΚΜ) προκύπτει από την ανάδειξη κοινών αρχών και αξιών που αποτυπώνονται στη συνάρθρωση της οικονομίας και της αγοράς με ένα ισχυρό δίκτυο κοινωνικής ασφάλειας και αλληλεγγύης. Στα θεμέλια του ΕΚΜ περιλαμβάνονται αξίες όπως η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ελευθερία των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η οικονομία της αγοράς, η ισότητα

ευκαιριών για όλους και η κοινωνική ευημερία και αλληλεγγύη^{33,34}. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεμελιώνεται στην εξισορρόπηση μεταξύ της ανταγωνιστικότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης³⁵. Ειδικότερα, τα κοινά χαρακτηριστικά αποτυπώνονται στην κατοχύρωση συγκεκριμένων ελάχιστων προδιαγραφών ως προς τους όρους εργασίας, στη διασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης για τη συντριπτική πλειονότητα των πολιτών σε δημόσιες υπηρεσίες, εκπαίδευση, κατάρτιση, υγεία, πρόνοια και πολιτισμό και στην εξασφάλιση των εργαζόμενων από ειδικούς κινδύνους μέσω συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής πρόνοιας³⁶.

Η ιδεολογική-πολιτική επιλογή των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εμβαθύνουν την ευρωπαϊκή ενοποίηση, ενισχύοντας τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας και επιχειρώντας τη σύγκλιση των επιμέρους εθνικών συστημάτων. Οι προσπάθειες αντικατοπτρίζουν αυτό που γινόταν εδώ και χρόνια, κυρίως για να ξεπεραστούν αγκυλώσεις που προέρχονται από τα ήδη δημοφιλή προνοιακά μοντέλα και εξασφάλιζαν τον τρόπο ζωής των Ευρωπαίων μέχρι σήμερα. Ένα από τα καθοριστικά βήματα έγινε στη Σύνοδο Κορυφής της Λισσαβόνας, το Μάρτιο του 2000, όπου η κοινωνική πολιτική αναδείχθηκε σε κεντρική συνιστώσα για την επίτευξη του στρατηγικού στόχου της Ευρώπης: «να γίνει η ανταγωνιστικότερη και η δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»³⁷. Στη συνέχεια της απόφασης αυτής ήρθε το σημείο 7 της ανακοίνωσης του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Νίκαια τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς «...το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο, με τα ανεπτυγμένα συστήματα κοινωνικής προστασίας, θα πρέπει να συμβάλλει στη μετάβαση προς την οικονομία της γνώσης. Οι άνθρωποι αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο κεφάλαιο της Ευρώπης και θα πρέπει να αποτελέσουν το σημείο εστίασης των πολιτικών της Ένωσης. Η επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό και η ανάπτυξη ενός ενεργητικού και δυναμικού κράτους πρόνοιας θα αποβούν κρίσιμες για τη θέση της Ευρώπης στην οικονομία της γνώσης και θα αποτελέσουν εγγύηση ότι η αναδυόμενη νέα οικονομία δεν θα επαυξήσει τα υπάρχοντα κοινωνικά προβλήματα της ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας»³⁸.

Τρεις προτεραιότητες πρέπει να κατέχουν κεντρική θέση στη στρατηγική για την Ευρώπη 2020:

- **Έξυπνη ανάπτυξη** – με την ανάπτυξη μιας οικονομίας που βασίζεται στη γνώση και την καινοτομία.
- **Βιώσιμη ανάπτυξη** – με την προώθηση μιας πιο αποτελεσματικής στη χρησιμοποίηση των πόρων, πιο πράσινης και πιο ανταγωνιστικής οικονομίας.
- **Ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς** – με την ενίσχυση μιας οικονομίας με υψηλό ποσοστό απασχόλησης που εξασφαλίζει οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή

Πλαίσιο 6.1: Προτεραιότητες Ευρώπη 2020. Πηγή Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Στη συλλογική προσπάθεια για τη διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου τρεις συνιστώσες αλληλοεπιδρούν και αλληλεξαρτώνται. Η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη που εκφράζεται μόνο με τη μείωση του πληθωρισμού και την εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών, με στόχο την αύξηση της απασχόλησης και την επίτευξη με αυτόν τον τρόπο υψηλού βαθμού κοινωνικής συνοχής. Σημαντικός παράγοντας αποτελεί η εκπαίδευση και η υψηλή ποιότητα κατάρτισης του εργατικού δυναμικού, για το οποίο θα πρέπει να ισχύει η αρχή της ίσης πρόσβασης, με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης που ενισχύει την κοινωνική συνοχή. Επομένως, το ζητούμενο είναι η αύξηση της απασχόλησης με στόχο την οικονομική βιωσιμότητα του κοινωνικού κράτους, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Στην Ευρώπη λοιπόν, η κοινωνική προστασία αντιμετωπίζεται ως στοιχείο σύμφυτο με τη λειτουργία της οικονομίας, αναγκαίο για την οικονομική ανάπτυξη και την υψηλή παραγωγικότητα

Οι σύγχρονες οικονομίες βασίζονται περισσότερο στη γνώση από ότι στις πρώτες ύλες και τη σωματική εργασία. Για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τον ανταγωνισμό πρέπει να δημιουργήσει τις θέσεις απασχόλησης που χρειάζονται σε μία δυναμική κοινωνία βασισμένη στη γνώση. Για αυτό απαιτούνται επενδύσεις στην εκπαίδευση και στην επιστήμη, καθώς και σε πολιτικές απασχόλησης που λαμβάνουν υπόψη το ρυθμό των εξελίξεων και την παγκόσμια οικονομική κρίση. Οι χώρες της ΕΕ συνεργάζονται στενά για να αντιμετωπίσουν αυτές τις προκλήσεις έχοντας χαραχτεί κοινούς και αλληλένδετους στόχους και πολιτικές⁸⁵. Οι δύο ακρογωνιαίοι

λίθοι για την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική είναι, πρώτον, η ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση και πιο συγκεκριμένα για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης καθώς και τη χάραξη στρατηγικών για τη μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας, και δεύτερον, η κοινωνική ατζέντα που σχεδιάστηκε για να εξασφαλίζει ότι τα οφέλη της ανάπτυξης στην ΕΕ διαχέονται στο σύνολο της επικράτειας και της κοινωνίας της.

«Οι κοινές προτεραιότητες και οι επιμέρους στόχοι των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση καθορίζονται σε πολυετείς κατευθυντήριες γραμμές για την απασχόληση οι οποίες εγκρίνονται από κοινού από όλα τα κράτη μέλη. Οι ισχύουσες κατευθυντήριες γραμμές, αποτελούν τη βάση των εθνικών προγραμμάτων μεταρρύθμισης και τη συνιστώσα για την απασχόληση της ατζέντας της Λισαβόνας. Η εν λόγω ατζέντα καλύπτει το σύνολο των δράσεων της ΕΕ που στοχεύουν να προωθήσουν τη γνώση και την καινοτομία, να καταστήσουν την Ευρώπη ελκυστικότερη για επενδύσεις και εργασία, και να δημιουργήσουν περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας»⁸⁵. Μέσω αυτών των κατευθυντήριων γραμμών, οι χώρες μέλη δεσμεύονται να προωθήσουν τις κοινές προτεραιότητες όσον αφορά στην προσέλκυση και διατήρηση περισσότερων ατόμων στην απασχόληση, στην αύξηση της προσφοράς εργατικού δυναμικού, τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, τη βελτίωση της προσαρμοστικότητας των εργαζομένων και των επιχειρήσεων και την αύξηση των επενδύσεων για την παροχή καλύτερης εκπαίδευσης και περισσότερων δεξιοτήτων. Οι κατευθυντήριες γραμμές αναγνωρίζουν ότι η ευελιξία της αγοράς εργασίας πρέπει να συνδυάζεται με την ασφάλεια της απασχόλησης και δίνουν μεγάλη έμφαση στο ρόλο των κοινωνικών εταίρων. Επίσης, οι κατευθυντήριες γραμμές υποστηρίζουν μηχανισμούς που καθορίζουν το κόστος εργασίας που ευνοεί την αύξηση της απασχόλησης, ενισχύει τις επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό και βελτιώνει τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης στις νέες απαιτούμενες δεξιότητες.

Η στρατηγική της ΕΕ για βιώσιμη ανάπτυξη και απασχόληση προωθεί την καινοτομία στις επιχειρήσεις και την επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό με στόχο τη δημιουργία μίας κοινωνίας βασισμένη στη γνώση. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διαβίωση μάθηση καθώς και στην πρόωθηση της έρευνας και της ανάπτυξης. Η

στρατηγική αυτή επιδιώκει στην αύξηση του αριθμού των εργαζομένων καθώς και στο να παρατείνει το χρόνο παραμονής στην εργασία, να βελτιώσει την προσαρμοστικότητα των εργαζομένων και των επιχειρήσεων και να αναβαθμίσει το επίπεδο της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων. Η Επιτροπή τονίζει ότι «η πραγματοποίηση του μακρο-οικονομικού σεναρίου για την έξοδο από την ύφεση και ειδικότερα η αύξηση της έντασης της απασχόλησης προϋποθέτει διαρθρωτικές αλλαγές που θα αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων»⁸⁶.

Όπως αναφέρθηκε η Επιτροπή δείνει τρεις άξονες για την ανάπτυξη και την απασχόληση. Ο πρώτος αφορά στην προσέλκυση περισσότερων ατόμων στην αγορά εργασίας, την αύξηση της προσφοράς εργασίας και τον εκσυγχροτισμό των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Λαμβάνοντας υπόψη τη γήρανση του πληθυσμού, οι πολιτικές απασχόλησης θα πρέπει να προσαρμόζονται όσο το δυνατόν καλύτερα στα στάδια του κύκλου της ζωής σύμφωνα με την κατευθυντήρια γραμμή ν.18. Οι δράσεις θα πρέπει να ευνοούν την παράταση του ενεργού επαγγελματικού βίου, ενώ παράλληλα να εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένων τόσο της συνταξιοδότησης όσο και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Κατάλληλες πολιτικές θα πρέπει να επιτρέψουν τη μείωση της νεανικής ανεργίας, ακολουθώντας τους στόχους του συμφώνου για τη νεολαία. Παράλληλα, να αυξηθεί η γυναικεία εργασία προωθώντας την ισότητα της μεταχείρισης μεταξύ των δύο φύλων: «η ευρωπαϊκή αγορά εργασίας θα πρέπει να ευνοεί την ένταξη στην αγορά εργασίας και να ενισχύει την ελκυστικότητα των θέσεων απασχόλησης, ιδιαίτερα για όσους αναζητούν εργασία. Θα πρέπει να αποτελεί παράγοντα κοινωνικής ένταξης όπως αναφέρεται ρητά στην κατευθυντήρια γραμμή ν.19»⁸⁷. Ο δεύτερος αφορά τη βελτίωση της προσαρμοστικότητας των εργαζομένων και των επιχειρήσεων σύμφωνα με την κατευθυντήρια γραμμή ν.21, για να αντιμετωπίζονται καλύτερα οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, η αγορά εργασίας θα πρέπει να καταστεί πιο ευέλικτη και πιο ομοιογενής, ενώ θα πρέπει να εξασφαλίζεται παράλληλα η ασφάλεια των θέσεων απασχόλησης⁸⁷. Ένα σημαντικό στοιχείο ευελιξίας είναι η κατάρτιση των εργαζομένων σε πολλαπλές δεξιότητες που θα τους καθιστά ικανούς να προσαρμόζονται σε νέες ανάγκες της επιχείρησης. Οι πολλαπλές δεξιότητες απαιτούν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και πολιτικές δια βίου κατάρτισης ενώ συνεπάγονται καλύτερες αμοιβές για του εργαζόμενους. Ο τρίτος και

τελευταίος άξονας αφορά την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο με την ταυτόσημη επένδυση στις πολιτικές εκπαίδευσης και κατάρτισης. Σύμφωνα με την κατευθυντήρια γραμμή ν.23, οι επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο θα πρέπει να αυξηθούν⁸⁷. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός απαιτείται η αναπροσαρμογή των πολιτικών ώστε η εκπαίδευση να είναι προσβάσιμη σε όλους, δημιουργώντας παράλληλα προγράμματα επανακατάρτισης και δια βίου μάθησης. Ακόμα, στόχος αποτελεί η υιοθέτηση στρατηγικών μείωσης του αριθμού όσων εγκαταλείπουν πρόωρα το εκπαιδευτικό σύστημα και η υιοθέτηση κινήτρων κατάρτισης.

Ταυτόχρονα, το ΕΚΜ είναι κατ' αρχάς προσανατολισμένο στο δημόσιο χαρακτήρα του συστήματος κοινωνικής προστασίας, στην καθολική πρόσβαση και στην αυξημένη κρατική χρηματοδότηση μέσω της γενικής φορολογίας^{33,39,40}. Το συμπέρασμα ότι οι χώρες της Ευρώπης μπορούν να υπαχθούν σε ένα ενιαίο πρότυπο κοινωνικής προστασίας θα ήταν παραπλανητικό, δεδομένου ότι μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαπιστώνονται εξαιρετικά έντονες διαφοροποιήσεις, τόσο ως προς το επίπεδο των κοινωνικών δαπανών όσο και ως προς τη θεσμική οργάνωση των εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας^{33,41}.

Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο εκφράζει περισσότερο τη βούληση των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επίτευξη κοινών πολιτικών-ιδεολογικών επιδιώξεων παρά μια αυστηρά διαμορφωμένη δομή. Δίνοντας έναν ευρύτερο ορισμό για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί έναν ελάχιστο ευρωπαϊκό παρονομαστή προστασίας που εξασφαλίζει τους πολίτες από την φτώχεια και τον αποκλεισμό, εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και στηρίζεται στις κοινές αξίες της δημοκρατίας, της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης, της κοινωνικής ευημερίας, των ατομικών δικαιωμάτων, της ελευθερίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων και την οικονομία της αγοράς.

7. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα η Ευρωπαϊκή Ένωση κινείται στον αστερισμό του ευρώ. Μέσα σε κλίμα ευφορίας, λόγω και της οικονομικής συγκυρίας, για ένα

διασφαλισμένο μέλλον προόδου, ανάπτυξης και ευημερίας, θέσπισαν και έθεσαν σε εφαρμογή το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα, χωρίς να σχεδιάσουν ένα σύστημα αντιμετώπισης μιας οικονομικής κρίσης στο περιβάλλον του ευρώ. Η προοπτική του ευρώ να λειτουργεί ανταγωνιστικά με άλλα νομίσματα και κυρίως το δολάριο, καθώς και τα εξατομικευμένα σοβαρά προβλήματα που πιθανόν αντιμετώπιζαν κάποιες αδύνατες οικονομίες της ευρωζώνης δεν ελήφθησαν σοβαρά υπόψιν κατά τη σύλληψη και το σχεδιασμό του νέου νομίσματος⁴³.

Η διεθνής και η ευρωπαϊκή οικονομία πλήττονται από το 2007 από μια ιστορική για την εξέλιξη και τις επιπτώσεις, οικονομική κρίση και ύφεση. Η κρίση εκδηλώθηκε αρχικά στις ΗΠΑ ως ένα κύμα χρεοκοπιών στον κλάδο των πιστωτικών ιδρυμάτων, των στεγαστικών δανείων και αλυσιδωτά επηρέασε τα χρηματιστήρια, με την κατάρρευση των τιμών των μετοχών (χρηματοπιστωτική κρίση). Σε μια προσπάθεια διάσωσης του παγκόσμιου τραπεζικού συστήματος αποφασίστηκε η στήριξη οποιασδήποτε συστημικής τράπεζας μέσω κρατικής χρηματοδότησης. Η επισήμανση που γίνεται από πολλούς οικονομολόγους είναι η διαφορά των μέτρων σε σχέση με τις κενσσιανές πολιτικές αντίδρασης στο μεγάλο κραχ του 1929. Τα μέτρα που πάρθηκαν το 2008 δεν συνεπάγονταν μόνιμες παρεμβάσεις του κράτους στην οικονομία, ούτε καν πλήρη αποκατάσταση του ρυθμιστικού του ρόλου. Αντιθέτως, περιορίστηκαν σε δημοσιονομικές ενέσεις ρευστότητας με τα κράτη να εξαγοράζουν τα χρέη των τραπεζών για να μην πτωχεύσουν. Μετέτρεψαν με αυτόν τον τρόπο την κρίση από χρηματοπιστωτική σε δημοσιονομική^{44,45}.

Οι οπαδοί της νεοκλασικής και μονεταριστικής σχολής, εντοπίζουν λάθη στην πολιτική της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ (FED), αλλά και στην παρέμβαση του κράτους για ενίσχυση της απόκτησης ακίνητης περιουσίας και κυρίως πρώτης κατοικίας. Η επακόλουθη ύφεση αποδίδεται στην αδυναμία ευελιξίας των αγορών και σε διαρθρωτικά προβλήματα των οικονομικών συστημάτων⁸⁹.

Από την άλλη η μαρξιστική σχολή, όπως την διατύπωσε ο D. Kotz το 2009, θεωρεί ότι η κρίση αποτελεί μια ακόμη απόδειξη για τις παθογένειες του καπιταλισμού, στην κερδοσκοπική λειτουργία της ελεύθερης αγοράς καθώς και την άνιση κατανομή των εισοδημάτων υπέρ των κερδών και εις βάρος της κατανάλωσης.

Ο Paul Krugman, αναλύοντας για τους κεϋνσιανούς, θεωρεί ότι η κρίση είναι αποτέλεσμα της απουσίας του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους στις χρηματαγορές, της απουσίας ενός εποπτικού οργάνου και του ελέγχου σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, οι ατέλειες των αγορών καθώς και η πτώση της συνολικής ζήτησης εξ αιτίας των διεθνών ανισορροπιών που συνθέτουν το παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον⁸⁸.

Στην Ευρώπη η κρίση χτύπησε πρώτα την πόρτα των χωρών με τη μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση από τις ΗΠΑ όπως η Μ.Βρετανία, η Ιρλανδία, η Γερμανία. Η θωράκιση του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος αποδείχθηκε ανεπαρκής με αποτέλεσμα την ανάγκη διάθεσης μεγάλων χρηματικών ποσών στις τράπεζες για την στήριξη της ρευστότητας καθώς και την κρατικοποίηση των περισσότερων ευάλωτων τραπεζών προκειμένου να αποφύγουν τη χρεοκοπία. Στην εξέλιξη της κρίσης όταν επήλθε μείωση του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων και περιορισμός στη χορήγηση δανείων από τις τράπεζες, η κρίση πέρασε στις πραγματικές οικονομίες των χωρών της ευρωζώνης⁴⁶. Με την κατάρρευση των καταναλωτικών αγορών στις ΗΠΑ, η Ευρώπη συνειδητοποίησε ότι όχι μόνο έχασε μια σημαντική πηγή ζήτησης για τα προϊόντα της αλλά και ότι οι ίδιες οι τράπεζες της αντιμετώπιζαν το φάσμα της καταστροφής από την έκθεση τους σε δανειακά προϊόντα χρέους των ΗΠΑ.

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη της ένωσης έσπευσαν να προμηθεύσουν με πακτωλό δημόσιου χρήματος τις τράπεζες προκειμένου να διασώσουν τον πυλώνα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το πρόβλημα σε αυτό;

A) το ευρώ δεν είναι παρόμοιο με το δολάριο καθώς το 70% του παγκόσμιου εμπορίου και το 65% των νομισματικών αποθεμάτων (reserve currency) είναι σε δολάρια και η αμερικανική κυβέρνηση έχει την ευχέρεια να τροφοδοτεί τις αγορές γνωρίζοντας πως δεν θα επηρεάσει την αξία του.

B) η Ευρώπη δε διαθέτει εσωτερικό μηχανισμό ανακύκλωσης πλεονασμάτων όπως π.χ. έναν ομοσπονδιακό προϋπολογισμό ώστε να δίνεται η δυνατότητα μεταφοράς πλεονασμάτων από μία χώρα, όπως η Γερμανία, σε μια άλλη χώρα όπως η Ελλάδα.

Γ) οι ΗΠΑ δημιούργησαν ένα νέο χρηματοοικονομικό εργαλείο για να επιτρέψουν τη διαγραφή του χρέους των τραπεζών τους σε βάρος των φορολογουμένων. Μιμούμενες οι ευρωπαϊκές τράπεζες επιχείρησαν το ίδιο, χωρίς όμως την συνεργασία είτε της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, είτε της ΕΚΤ, είτε των κρατών.

Μέσα σε μια χρονιά, 2008-2009, το ΑΕΠ της Γερμανίας μειώθηκε κατά 5%, της Γαλλίας κατά 2,6%, της Ολλανδίας 4%, της Σουηδίας 5,2%, Ιρλανδίας 7,1%, της Φιλανδίας 7,8%, της Δανίας 4,9%, της Ισπανίας 3,5%. Όπως ήταν αναμενόμενο τα έσοδα από φόρους κατέρρευσαν. Το γεγονός ότι η συμμετοχή στην ευρωζώνη δεν επιτρέπει στις χώρες να εφαρμόσουν νομισματικές πολιτικές σήμαινε πως ένας από τους αδύναμους κρίκους της δεν θα μπορούσε να ανταπεξέλθει στα χρέη. Στις περισσότερες χώρες αυξήθηκε σημαντικά το δημόσιο χρέος και υπήρξε εκτόξευση των επιτοκίων δανεισμού, με συνέπεια την έξοδο από τις διεθνείς αγορές και την προσφυγή σε μηχανισμό στήριξης Ε.Ε.-ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο)⁹⁰.

Το δημοσιονομικό είναι το μεγαλύτερο από τα προβλήματα για το σύνολο σχεδόν των χωρών της ευρωζώνης. Ενώ, η Ελλάδα και η Πορτογαλία είχαν τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείματα και τα μεγαλύτερα ελλείματα τρεχουσών συναλλαγών, στην Ιρλανδία το πρόβλημα ξεκίνησε από την υπερθέρμανση της αγοράς κατοικίας και την απερίσκεπτη παροχή δανείων προς τους ιδιώτες. Η Ισπανία επίσης δέχτηκε την πίεση των αγορών καθώς αντιμετώπιζε διαχρονικό πρόβλημα από τον υπερδανεισμό του ιδιωτικού τομέα και την έλλειψη της ανταγωνιστικότητας. Στο σύνολο της η Ευρωζώνη δεν είναι περισσότερο υπερ-δανεισμένη από άλλες ανταγωνιστικές χώρες και ως εκ τούτου δεν μπορεί να χαρακτηριστεί η κρίση ως αποκλειστικά δημοσιονομική αλλά είναι μια κρίση συνοχής που αφορά αδύνατους κρίκους του ευρώ. Η δημιουργία της Νομισματικής Ένωσης και η εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος υπαγορεύτηκε από πολιτικούς λόγους που θεωρούνταν ότι θα επιταχύνουν την οικονομική και πολιτική ολοκλήρωση της Ε.Ε.. Ωστόσο οι αποκλίσεις των κρατών μελών, η ανομοιογενής δομή των οικονομικών και η διαφορετική εσωτερική διάρθρωση έχουν ως αποτέλεσμα μια σοβαρή κρίση.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 4% το 2009, η βιομηχανική παραγωγή οπισθοχώρησε στα επίπεδα της δεκαετίας του 1990, και 23 εκατομμύρια πολίτες – ή το 10% του πληθυσμού της - έμειναν άνεργοι. Η κρίση προκάλεσε

μεγάλο σοκ σε εκατομμύρια πολίτες και ανέδειξε ορισμένες θεμελιώδεις αδυναμίες της οικονομίας της. Η επισφαλής ακόμη κατάσταση στο χρηματοπιστωτικό της σύστημα λειτουργεί, ακόμα και σήμερα ανασταλτικά για την ανάκαμψη καθώς οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν δυσκολίες να δανειστούν, να ξοδέψουν και να επενδύσουν. Τα δημόσια οικονομικά της υπέστησαν σοβαρό πλήγμα, καθώς τα ελλείμματα ανήλθαν κατά μέσο όρο στο 7% του ΑΕΠ και το επίπεδο του χρέους ξεπέρασε το 80% του ΑΕΠ - δύο μόλις έτη κρίσης εξάλειψαν είκοσι έτη δημοσιονομικής εξυγίανσης⁴².

Η παρούσα χρηματοοικονομική και οικονομική κρίση δεν είναι συνηθισμένη. Είναι από εκείνα τα κοσμοϊστορικά γεγονότα που μεταβάλλουν το παραγωγικό μοντέλο, τις οικονομικές δομές, το συσχετισμό των οικονομικών δυνάμεων. Μεταβάλλουν ταυτόχρονα και τις ιδέες, τις αντιλήψεις και το επιστημονικό παράδειγμα με το οποίο σκεπτόμαστε, αναλύουμε την πραγματικότητα και προτείνουμε λύσεις⁴⁷.

Στο νεοκλασικό μείγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής οι κοινωνικές δαπάνες, θεωρούνται ως καταναλωτικές δαπάνες και ως εκ τούτου επιβάλλεται μακροοικονομικά η μείωση τους προς όφελος των παραγωγικών δαπανών. Στο ίδιο πλαίσιο, το κράτος πρόνοιας θεωρείται παραγωγός δαπανών που επιβάλλεται να ελεγχθεί και να μειωθεί η εξέλιξή του. Όμως, οι κοινωνικές δαπάνες αποτελούν αναπαραγωγικές δαπάνες που έχουν ποικίλες επιπτώσεις στη λειτουργία του οικονομικού και κοινωνικού οικοδομήματος. Το κράτος πρόνοιας αποτελεί θεσμό μεταφοράς πόρων από γενεά σε γενεά και ο αναδιανεμητικός του ρόλος ενισχύει την κοινωνική ειρήνη και συνοχή⁴⁵.

Η απορρόφηση πόρων για την οικονομική σταθεροποίηση και χρηματοδότηση των τραπεζών θα μειώσει τα διαθέσιμα κονδύλια για κοινωνικές πολιτικές. Η οικονομική κρίση λοιπόν απαιτεί δημοσιονομική προσαρμογή. Μεταφράζοντας τον όρο, θα καταλήξει κάποιος στην περικοπή των μισθολογίων του δημοσίου τομέα, που στις περισσότερες χώρες σημαίνει είτε μείωση στις αποδοχές είτε απολύσεις αστυνομικών, πυροσβεστών, νοσηλευτών, γιατρών, παιδαγωγών. Επίσης, στον περιορισμό των δημοσίων επενδύσεων σε υλικοτεχνικές υποδομές για την υγεία, την

παιδεία και την ασφάλεια. Τέλος, στη μείωση των δαπανών για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τα προνοιακά επιδόματα και τις συντάξεις. Στις περισσότερες χώρες που εφαρμόστηκε αυτό το μοντέλο σταδιακά προσανατολίστηκαν στην αύξηση των φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών που οδήγησαν στη μείωση του οικογενειακού εισοδήματος, της κατανάλωσης και της αποταμίευσης. Ο φαύλος κύκλος που έχει δημιουργηθεί οδηγεί νομοτελειακά σε περισσότερες περικοπές και μεγαλύτερο ψαλίδισμα του κοινωνικού κράτους. Η μείωση της χρηματοδότησης των κοινωνικών δομών, εμπορευματοποιεί αναγκαστικά τα αγαθά του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η κοινωνική προστασία⁴⁵.

Η συνέχεια της οικονομικής κρίσης, η αύξηση της ανεργίας, η συρρίκνωση της απασχόληση, η γήρανση του πληθυσμού, το ενδοευρωπαϊκό μεταναστευτικό ρεύμα καθώς επίσης και το προσφυγικό κύμα δημιουργούν ένα εκρηκτικό μείγμα για το κοινωνικό κράτος. Το 8% των εργαζομένων δεν έχει αρκετά έσοδα ώστε να υπερβεί το όριο της φτώχειας. Οι άνεργοι αποτελούν την πιο ευάλωτη ομάδα του πληθυσμού. Η Ευρώπη καλείται για άλλη μια φορά να αντιμετωπίσει την έλλειψη τροφίμων, τη μείωση του επιπέδου υγιεινής, το ρατσισμό, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη φτώχεια, τον αλκοολισμό, την κατάθλιψη και τόσα άλλα προβλήματα που θεωρούσαμε ότι είχαν σχεδόν εκλείψει ή έστω ότι μπορούσαμε να τα διαχειριστούμε. Η μεγέθυνση των κοινωνικών προβλημάτων θα απαιτεί συνεχώς πολιτικές κοινωνικής προστασίας επιδοματικού τύπου. Σε αυτές τις συνθήκες όμως, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν μπορούν να εξοικονομηθούν χρήματα για προληπτικές πολιτικές κοινωνικής επένδυσης¹¹⁷.

Πολλοί θεωρούν τις προκλήσεις αυτές ως το αίτιο της μετεξέλιξης, άλλοι πάλι διερωτώνται αν αυτό είναι μετεξέλιξη ή οπισθοδρόμηση και άλλοι στοιχηματίζουν υπέρ του τέλους του δημοσίου κοινωνικού κράτους^{47,67}. Το θέμα είναι, ότι η κρίσιμη καμπή στην οποία βρισκόμαστε χρήζει της προσοχής για την εκμετάλλευση των συγκυριών και των ευκαιριών που δημιουργούνται ώστε να σχεδιάσουμε το μέλλον του κράτους πρόνοιας.

8. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Την παραμονή της κρίσης, το Ελληνικό Σύστημα κοινωνικής προστασίας εντάχθηκε στο νοτιοευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο (Ferrera, 1996)²⁶. Χαρακτηρίζεται από αδύναμα πρότυπα κοινωνικής αλληλεγγύης, εντεινόμενες κοινωνικές ανισότητες, ανορθόδοξες πολιτικές αποφάσεις και απουσία κοινωνικού σχεδιασμού^{68,69}. Τα κενά συγκάλυψε ο καταλυτικός ρόλος της παραδοσιακής ελληνικής οικογένειας στην παροχή βασικής προστασίας και ο οποίος, παράλληλα, «ευνόησε» την εδραίωση ενός προτύπου πολύ χαμηλών βασικών κοινωνικών παροχών. Η παραπάνω εκδοχή βασίστηκε στην απόδοση ανταποδοτικών παροχών σε χρήμα, με αιχμή του δόρατος τις συντάξεις και την περιορισμένη συμβολή καθολικών πολιτικών με έμφαση στην υγεία. Η ανεξέλεγκτη επέκταση κοινωνικοασφαλιστικών προνομίων συνοδεύτηκε από φτωχές υπηρεσίες υγείας, πρόνοιας και κοινωνικής φροντίδας και πλαισιώθηκε από την ανεπάρκεια αναδιανεμητικών και διοικητικών μηχανισμών^{70,71}.

Στην πραγματικότητα, η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα αναπαράγει ένα μωσαϊκό εκατοντάδων, μέχρι πρότινος, κοινωνικο-ασφαλιστικών ταμείων που εγγυάται τη διάδοση ανισοτήτων: υψηλές παροχές σε προνομιούχες ομάδες δημοσίων υπαλλήλων, γενναιόδωρες ασφαλιστικές παροχές σε ειδικές κατηγορίες ιδιωτικών υπαλλήλων και επιστημόνων, επιλεκτική κρατική χρηματοδότηση κάποιων ταμείων, αναντιστοιχία ασφαλιστικών εισφορών-παροχών, χαμηλό επίπεδο κοινωνικών υπηρεσιών, ισχνά επιδόματα πρόνοιας για φτωχούς και ανασφάλιστους. Η αρνητική αναδιανεμητική λειτουργία του συστήματος αναπαράγει προνόμια για τους πιο ισχυρούς και άνισες ευκαιρίες για τους πιο αδύναμους. Η άδικη ανισότητα διατρέχει οριζόντια όλες τις πτυχές των παροχών ευημερίας στην Ελλάδα: το επίπεδο, τη χρονική διάρκεια απόδοσης, τα κριτήρια απονομής, τους πόρους χρηματοδότησης. Η μεγάλη αναποτελεσματικότητα συνιστά το δεύτερο κοινό παρονομαστή: κακοδιαχείριση, ανορθολογισμός και κατασπατάληση πόρων. Εν ολίγοις, πρόκειται για μια κακή εκδοχή του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου με διαφορούμενη κοινωνική και καταστροφική οικονομική έκβαση. Αναμφισβήτητα, η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα χρήζει ριζοσπαστικής μεταρρύθμισης⁶⁹.

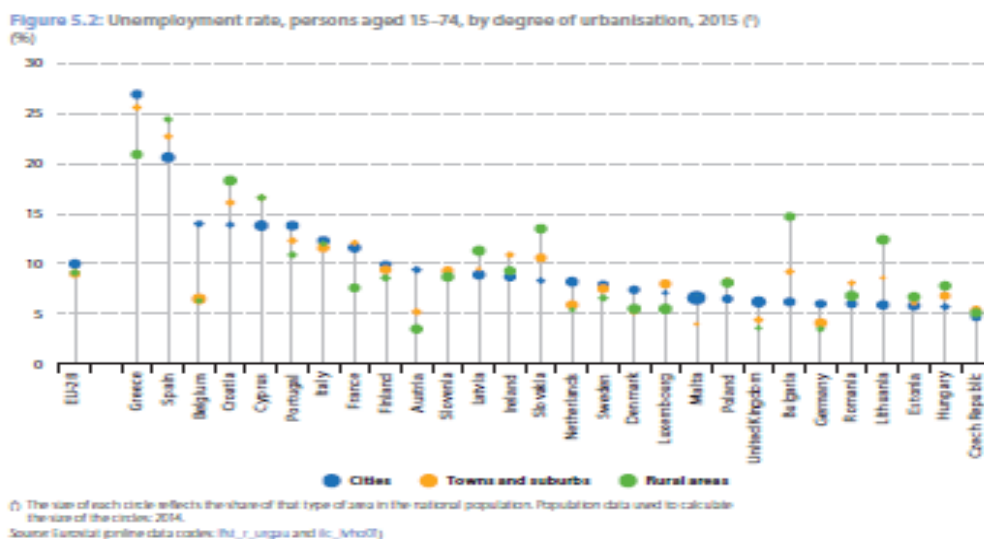
Στο δρόμο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ο ρόλος της ΕΕ είχε ως κατεύθυνση τον εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό του ελληνικού συστήματος κοινωνικής

προστασίας. Βασικοί άξονες ήταν η οικονομική εξυγίανση και η θεσμική εναρμόνιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Σε ποσοτικό επίπεδο, η διεύρυνση των κοινωνικών δαπανών ως ποσοστού επί του ΑΕΠ αποτέλεσε σημείο αιχμής μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΕ. Η σταθερή ανοδική τάση μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 αποδίδεται, κυρίως, στα κονδύλια που εισέρρευσαν στη χώρα μέσω των κοινοτικών πλαισίων στήριξης⁷¹. Η ενίσχυση αυτή δεν συνοδεύτηκε όμως από δομικές αλλαγές για τη βελτίωση των κοινωνικών υπηρεσιών και τη σταθεροποίηση των οικονομικών του συστήματος.

Η διαδικασία δημοσιονομικού εξορθολογισμού στην πορεία για την είσοδο της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) επέβαλε περικοπές δαπανών και ώθησε σε περιοριστικές πολιτικές προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Αυτό συνέβη χωρίς το ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας, όπως παράλληλα και των υπολοίπων νοτιοευρωπαϊκών χωρών (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία), να έχει φτάσει σε φάση «ωρίμανσης»⁷². Η κοινοτική πίεση προς την Ελλάδα εντάθηκε με γνώμονα την ανάγκη συρρίκνωσης και εκλογίκευσης των δαπανών. Οι μακροοικονομικές επιταγές της ΟΝΕ επέβαλαν περιοριστικές πολιτικές και επέφεραν οικονομική ανομβρία σε ένα κοινωνικό σύστημα που επιζητούσε δραστικές αλλαγές αναπτυξιακού χαρακτήρα.

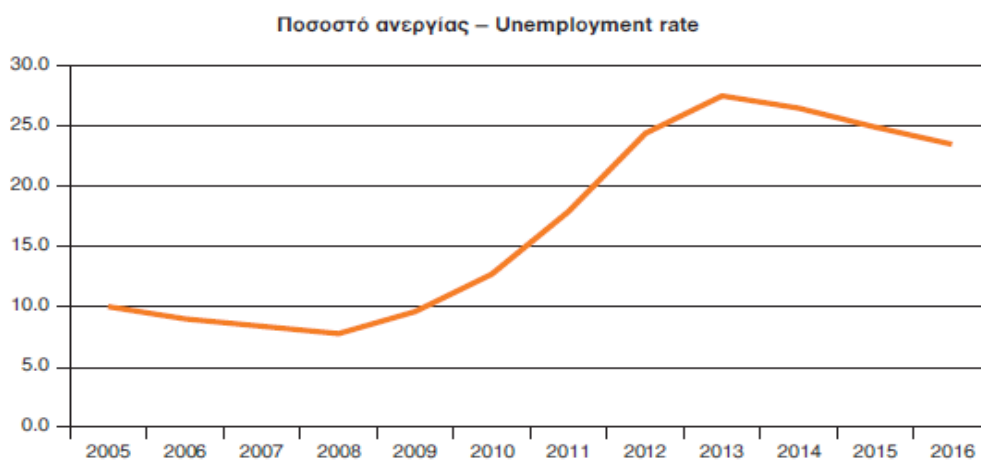
Η τρέχουσα ελληνική κρίση ξεκίνησε το 2009 ως δημοσιονομική κρίση, σύντομα μετατράπηκε σε κρίση δημόσιου χρέους και στη συνέχεια μεταλλάχθηκε σε μια πλήρη ύφεση, χωρίς προηγούμενο σε βάθος και διάρκεια. Τη χρονιά που ξεκίνησε η κρίση το εθνικό χρέος ξεπέρασε το 128% και το δημόσιο έλλειμμα το 15% του ΑΕΠ, στραγγίζοντας τόσο την οικονομία όσο και την κοινωνία. Η ύφεση έχει προκαλέσει την απώλεια χιλιάδων θέσεων εργασίας και η χώρα παραμένει πρωταθλητής στην ΕΕ με ποσοστό ανεργίας 25% (Διάγραμμα 8.1, 8.2). Το πιο εντυπωσιακό όμως είναι η νεανική ανεργία που ξεπερνά το 40% (Εικόνα 8.1)^{118,119}.

Διάγραμμα 8.1: Ποσοστό ανεργίας, άτομα ηλικίας 15-74

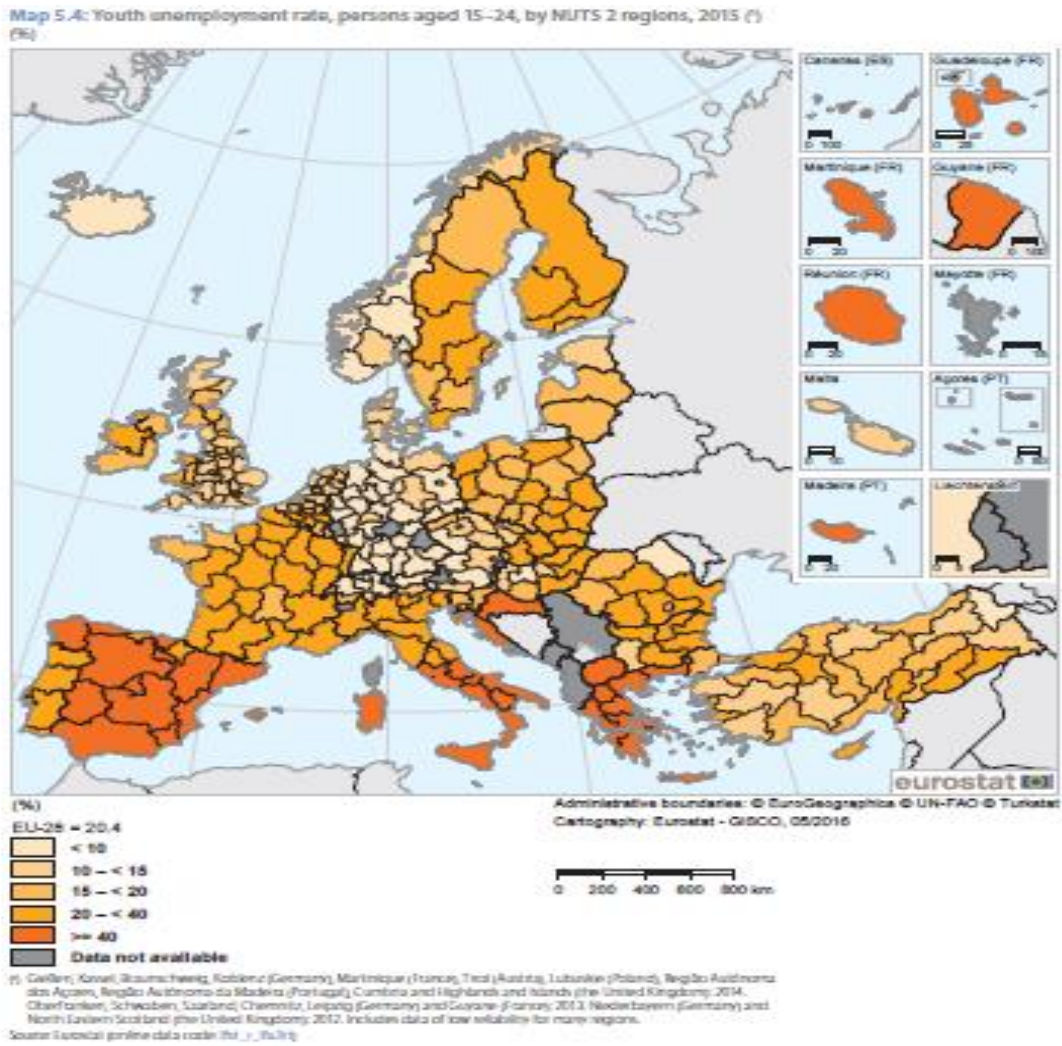
Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2016

Διάγραμμα 8.2: Ποσοστό ανεργίας

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα 2017

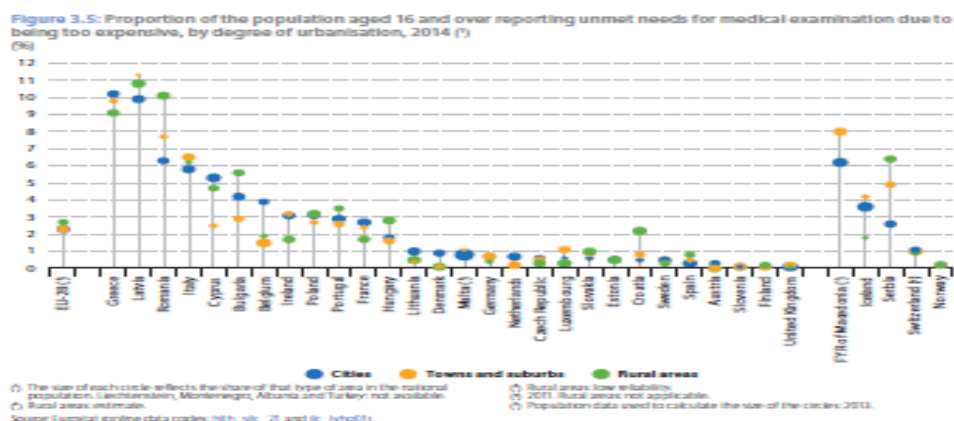
Εικόνα 8.1: Ανεργία των νέων 15-24

Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2016

Η αγοραστική δύναμη έπεσε κατακόρυφα. Αυτόματα, οι άνθρωποι με οικογένειες και μικρά παιδιά δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις βασικές τους ανάγκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα άτομα που δηλώνουν πως αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες για υπηρεσίες υγείας ξεπερνούν το 10% (Διάγραμμα 8.3). Η οικονομική κρίση και η επιβολή των μνημονίων επηρέασαν το ζήτημα της υγείας του πληθυσμού της χώρας. Ας μην ξεχνάμε πως υγεία δεν είναι όνο η απουσία νόσου αλλά και η κατάσταση της ψυχοκοινωνικής ευεξίας. Είναι λοιπόν αναμενόμενο πως η οικονομική κρίση με το άγχος της καθημερινότητας επιφέρουν πλήγμα στην ψυχοσωματική και κοινωνική υγεία¹²². Η υγεία επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων όπως η φτώχεια, η στέγαση, οι διακρίσεις, οι κίνδυνοι που σχετίζονται με την εργασία κ.α.. η αύξηση της ανεργίας σχετίζεται με σημαντικές βραχυπρόθεσμες αυξήσεις αυτοκτονιών. Κάθε αύξηση 1% της ανεργίας σχετίζεται με αύξηση κατά 0,79% στις αυτοκτονίες σε ηλικίες μικρότερες των 65. Σύμφωνα με μια μελέτη που διενεργήθηκε σε 13 ευρωπαϊκές χώρες, η αύξηση της ανεργίας κατά 1% συνεπάγεται αύξηση στο δείκτη θνησιμότητας κατά 2,18 που σημαίνει 2,18 θανάτους σε πληθυσμό 100.000 ατόμων¹²³. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυξήθηκε μέχρι το 1,65 θανάτους σε πληθυσμό 100.000 ατόμων το 2011 σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ¹²⁰.

Διάγραμμα 8.3: Αναλογία ατόμων >16ετών που αδυνατούν να καλύψουν ανάγκες για ιατρικές εξετάσεις λόγω αυξημένου κόστους

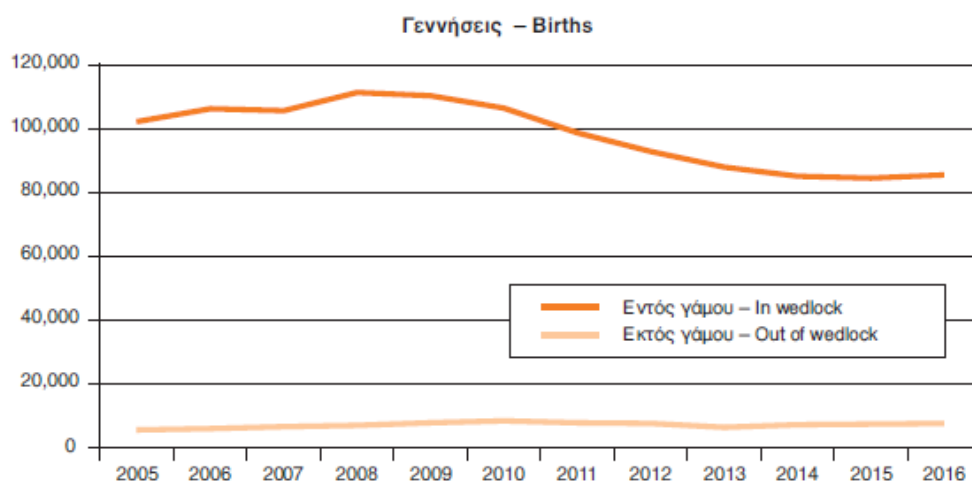
Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2016

Σημαντικά είναι τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΛΣΤΑΤ) για τους δείκτες που αφορούν τις γεννήσεις, τους θανάτους, τη μητρότητα και την παιδική φτώχεια. Η αναλογία του γερασμένου πληθυσμού άνω των 65 ετών γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη στο σύνολο της χώρας με τον σχετικό δείκτη να εκτοξεύεται από το 130,7 που ήταν το 2010 στο 145,5 το 2015. Οι άνθρωποι που παράγουν εισόδημα μειώνονται και οι οικονομικά εξαρτημένοι αυξάνονται. Ο δείκτης εξάρτησης, από 51 που ήταν το 2010 έφτασε στο 55,2 το 2015. Ο δείκτης αυτός δείχνει την αναλογία του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού (ηλικίας 0 έως 14 ετών και 65 ετών και άνω) προς τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό δηλαδή τα άτομα ηλικίας 15 έως 64 ετών. Είναι προφανές ότι η επιδείνωση οφείλεται στην αύξηση των ηλικιωμένων καθώς τα παιδιά μειώνονται. Το ποσοστό των ετών υγιούς ζωής μετά τα 65 ως προς τα προσδοκώμενα έτη ζωής, έχει μειωθεί από το 56% που ήταν το 2005, στο 41% το 2014. Αυτό σημαίνει ότι οι ηλικιωμένοι αφενός ζουν περισσότερο και αφετέρου αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα υγείας. Οι γυναίκες γίνονται μητέρες σε ολοένα και μεγαλύτερη ηλικία. Η μέση ηλικία της μητέρας κατά τη γέννηση του πρώτου της παιδιού ήταν 29,7 έτη το 2004, αυξήθηκε στα 30,4 έτη το 2010 και έκτοτε συνέχισε να αυξάνεται με ακόμη μεγαλύτερο ρυθμό φτάνοντας πλέον στα 31,3 έτη. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, οι γεννήσεις, από 117.933 που ήταν το 2009 και 114.766 που καταγράφηκαν το 2010, μειώθηκαν αισθητά στην μνημονιακή περίοδο στις περίπου 91-92 χιλιάδες. Έτσι, το 2015 είχαμε μόλις 91.847 γεννήσεις και το 2016 92.898 γεννήσεις (Διάγραμμα 8.4). Η κατακόρυφη μείωση των γεννήσεων έχει συνοδευτεί και από αύξηση των θανάτων με αποτέλεσμα η μείωση του πληθυσμού να είναι συνεχής. Το 2009, οι θάνατοι ήταν 108.316 και το 2010 αυξήθηκαν στους 109.084. Το 2015 σημειώθηκε ρεκόρ δεκαετιών με 121.212 θανάτους ενώ το 2016 παρατηρήθηκε μικρή μείωση στους 118.792. Καθ' όλη τη διάρκεια της μνημονιακής περιόδου, το ισοζύγιο ήταν αρνητικό. Έτσι, το 2011 οι θάνατοι ξεπέρασαν τις γεννήσεις κατά 4671, το 2012 οι θάνατοι ήταν περισσότεροι κατά 16.297, ενώ το 2015 καταγράφηκε ιστορικό ρεκόρ για περιόδους ειρήνης με τους θανάτους να ξεπερνούν τις γεννήσεις κατά 29.365. Το 2016, το ισοζύγιο ήταν αρνητικό κατά 25.894 (Διάγραμμα 8.5). Το ποσοστό των παιδιών που πλέον είναι κάτω από το κατώφλι του κινδύνου της φτώχειας από το 22% που ήταν το 2005 έχει αυξηθεί στο 33% το 2016 (Διάγραμμα 8.6, Πίνακας

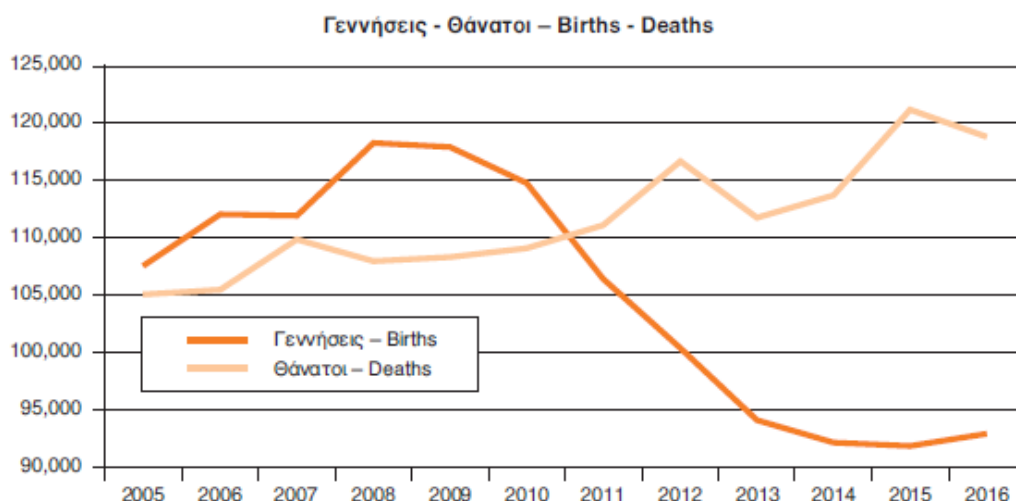
8.1)¹²⁰. Όταν το παραγωγικό τμήμα του πληθυσμού γίνεται ολοένα και μικρότερο, όταν οι γεννήσεις ανά κάτοικο δεν επαρκούν για την «ανανέωση» των γενεών, δεν μπορούμε να συζητάμε για κράτος πρόνοιας, ασφαλιστικό σύστημα και συνταξιοδοτικά ταμεία.

Διάγραμμα 8.4: Γεννήσεις Ελλάδα 2001-2016

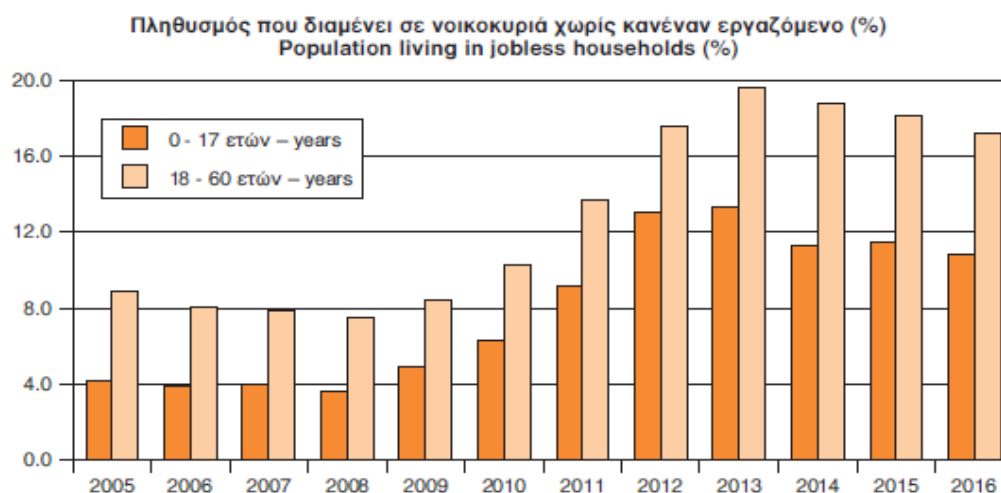
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα 2017

Διάγραμμα 8.5: Γεννήσεις-Θάνατοι Ελλάδα 2001-2016.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα 2017

Διάγραμμα 8.6: Πληθυσμός που διαμένει σε νοικοκυριά χωρίς κανέναν εργαζόμενο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα 2017

Πίνακας 8.1: Κίνδυνος φτώχειας κατά φύλο και ομάδες ηλικιών 2005-2016

Πίνακας 2. Ελλάς: Κίνδυνος φτώχειας πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις⁽¹⁾, κατά φύλο και ομάδες ηλικιών, 2005 - 2016⁽²⁾

%	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Κατά φύλο</i>						
Σύνολο	22.6	23.4	23.7	23.3	22.7	23.8
Άρρενες	21.1	22.1	22.7	22.3	21.6	22.7
Θήλειες	24.1	24.7	24.7	24.3	23.7	24.9
<i>Κατά ομάδες ηλικιών</i>						
0 - 17	22.5	22.6	24.9	25.8	25.2	25.8
18 - 64	19.6	19.8	21.1	21.7	20.8	22.2
65+	32.8	32.2	30.0	26.6	26.7	27.5

Πηγή: Διεύθυνση Στατιστικών Πληθυσμού και Αγοράς Εργασίας ΕΛΣΤΑΤ.

(1) Ος κίνδυνος φτώχειας πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (περιλαμβάνονται τα κοινωνικά επιδόματα στο διαθέσιμο εισόδημα, ενώ δε συμπεριλαμβάνονται οι συντάξεις) ορίζεται το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι μικρότερο του 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

(2) Τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU - SILC), η οποία διενεργείται από το έτος 2003.

Table 2. Greece: At-risk-of-poverty rate before social transfers⁽¹⁾ by gender and age group, 2005 - 2016⁽²⁾

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	%
							<i>By gender</i>
	24.8	26.8	28.0	26.0	25.5	25.2	Total
	24.2	26.2	27.2	26.2	25.5	25.2	Male
	25.4	27.4	28.8	25.9	25.5	25.2	Female
							<i>By age group</i>
	26.5	29.8	35.2	31.0	32.6	33.0	0 - 17
	23.0	27.8	28.8	27.5	26.4	26.6	18 - 64
	28.9	21.1	19.2	17.2	16.7	14.7	65+

Source: Population and Labour Market Statistics Division ELSTAT.

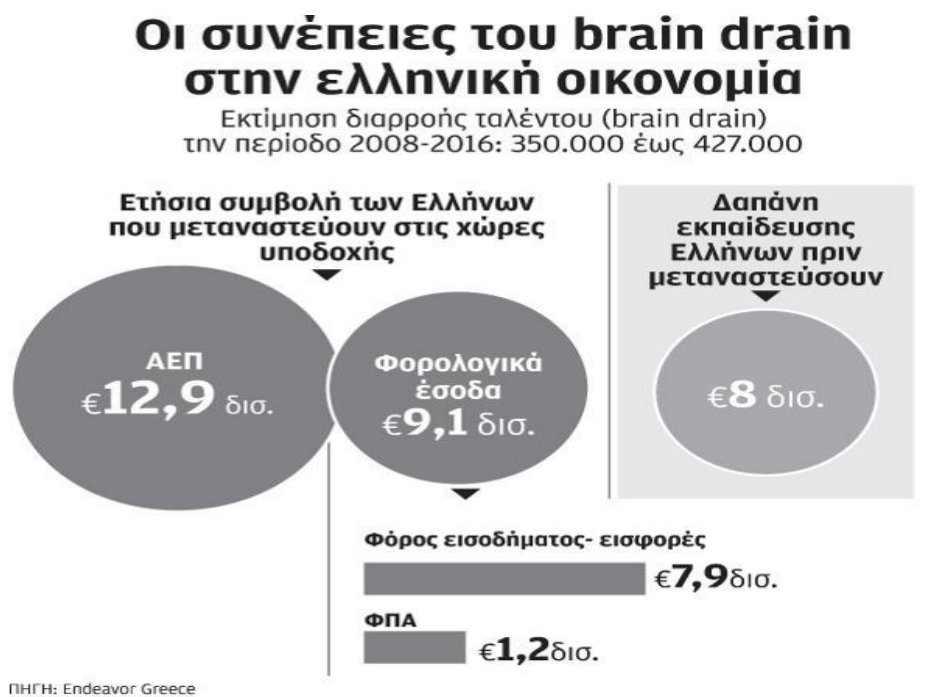
(1) The at-risk-of-poverty rate before social transfers (social allowances are included in the disposable income, while pensions are not included) is the share of persons living in households where the total equivalised disposable income is lower than 60% of the national median equivalised disposable income.

(2) The data of this table derive from the Survey on Income and Living Conditions (EU - SILC), which is being conducted since 2003.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα 2017

Η κρίση, βεβαίως, έφερε το brain drain, τη μετανάστευση χιλιάδων νέων επιστημόνων που εγκατέλειψαν τη χώρα, καθώς θεωρούν ότι η προσφορά εργασίας δεν καλύπτει ούτε τα προσόντα τους, ούτε τις καθημερινές τους ανάγκες. Μελέτη με θέμα την αγορά εργασίας και τη μετανάστευση των Ελλήνων, κατέδειξε πως ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων που έφυγαν την περίοδο 2008-2016 ανέρχεται σε περίπου 450.000. Στην πλειονότητα είχαν περάσει από κάποιο έδρανο πανεπιστημίου ή ΤΕΙ και μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της μετανάστευσης (αλλαγή περιβάλλοντος, δεξιότητες κ.λπ.)¹²¹. Επομένως, από το brain drain για το διάστημα 2008-2016, η χώρα μας είναι σαν να «χάρισε» 15,3 δισ. ευρώ στις χώρες υποδοχής των επιστημόνων μας (Εικόνα 8.2).

Εικόνα 8.2: Οι συνέπειες του brain drain στην Ελλάδα

Πηγή: Endeavor Greece 2016

Στο φρικιαστικό σενάριο της στάσης πληρωμών και της χρεοκοπίας, η χώρα αναγκάστηκε τον Ιούνιο του 2010 να αποδεχθεί διεθνή οικονομική βοήθεια, με την καθοδήγηση της ΕΕ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ). Η συμφωνία, γνωστή σε όλους ως «Μνημόνιο», περιελάμβανε συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στους βασικούς τομείς οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και σαφείς δεσμεύσεις για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων σε προκαθορισμένα χρονικά διαστήματα. Η

στρατηγική του «Μνημονίου», στηρίζεται στη δημοσιονομική λιτότητα με μεγάλες περικοπές εισοδημάτων και δαπανών, σε συνδυασμό με αυξήσεις στην άμεση και έμμεση φορολογία. Η αστοχία και η αδυναμία εφαρμογής του «Μνημονίου», έχουν αναγκάσει τις κυβερνήσεις και τους πιστωτές σε αρκετές επικαιροποιήσεις, δηλαδή σε περισσότερα μέτρα λιτότητας.

Ο χώρος της κοινωνικής πολιτικής κατέλαβε περίοπτη θέση στο «Μνημόνιο» με βασικούς άξονες την αναθεώρηση της αγοράς εργασίας, της υγείας και του συνταξιοδοτικού συστήματος. Οι οριζόντιες περικοπές που επιβλήθηκαν έπληξαν όλες τις συντάξεις, τα προνοιακά επιδόματα και τις εργασιακές παροχές. Στην υγεία, ο χώρος δράσης ήταν κυρίως το δημόσιο σύστημα με μέτρα για την εισαγωγή στα δημόσια νοσοκομεία, τη δρομολόγηση συγχωνεύσεων των νοσοκομειακών δομών και τον περιορισμό των προμηθειών. Στην απασχόληση, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και η κατεδάφιση εργασιακών δικαιωμάτων επενδύθηκε από μία ουτοπική επιδίωξη για τη μείωση της ανεργίας. Όμως, η πτώση της οικονομικής δραστηριότητας, ο υψηλός δανεισμός και οι πολιτικές λιτότητας δημιούργησαν έναν φαύλο κύκλο αστείρευτης ανεργίας. Αυτή ακριβώς η επίπτωση εντείνει την αγωνία για μεγαλύτερη δυστυχία και φτώχεια στη σημερινή ελληνική κοινωνία.

Στην κοινωνική ασφάλιση ρητή η κατεύθυνση των αλλαγών, η «υλοποίηση εξοικονομήσεων», ο έλεγχος της συνολικής συνταξιοδοτικής δαπάνης, περιορίζοντας το ανώτατο επιτρεπόμενο όριο αύξησης της στο 2,5% του ΑΕΠ μεταξύ του 2009 και του 2060. Οι συντάξεις, ιδίως οι υψηλότερες, μειώθηκαν δραστικά: αρχικά ως αποτέλεσμα της κατάργησης της 13ης και της 14^{ης}, έπειτα μέσω της «εισφοράς αλληλεγγύης» των συνταξιούχων και τελικά με τις οριζόντιες μειώσεις για το νέο σύστημα: μια οιονεί καθολική βασική σύνταξη και μια αναλογική σύνταξη που σχετίζεται με τις εισφορές. Οι τελευταίες θα υπολογίζονται ως κέρδη κατά τη διάρκεια της ζωής, πολλαπλασιαζόμενα με τα ετήσια ποσοστά αυτοτέλειας, πολλαπλασιαζόμενα με τον αριθμό των ετών ασφάλισης. Προκειμένου να ενισχυθούν τα κίνητρα, τα ποσοστά δεδουλευμένων αυξάνονται με τη διάρκεια της σταδιοδρομίας, από 0,8% ετησίως για τους εργαζόμενους με λιγότερα από 15 έτη ασφάλισης, έως 1,5% ετησίως για τα άτομα με 40 και πλέον έτη ασφάλισης. Ο κίνδυνος είναι ότι οι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι, με χαλαρή προσκόλληση στην

αγορά εργασίας και αβέβαιες προοπτικές σταδιοδρομίας, μπορεί να έχουν ελάχιστη σημασία στην πληρωμή των συνεισφορών και επομένως να αντιμετωπίσουν τη φτώχεια στα γηρατειά τους. Η βασική σύνταξη καθορίστηκε στα 360€ ανά μήνα σύμφωνα με τιμές του 2010⁷³. Για να γίνει αυτό απαιτήθηκε φυσικά η συγχώνευση των αναρίθμητων ταμείων και η δημιουργία του Ενιαίου Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΦΚΑ).

Σε αδρές γραμμές, τα μέτρα που αφορούν στα ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, περιλαμβάνονται:

- Μειώσεις των μισθών στον ιδιωτικό τομέα,
- Περικοπές όλων των συντάξεων
- Μείωση του εφάπαξ των δημοσίων υπαλλήλων
- Μείωση μισθών δημοσίων υπαλλήλων με επιπλέον εισφορές
- Αυξημένες εισφορές σε όλους τους επαγγελματίες, εμπόρους, επιστήμονες αλλά και αγρότες
- Καθιέρωση ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης για την ανεργία σε όλους τους εργαζόμενους
- Κλιμακωτή αύξηση της εισφοράς αλληλεγγύης στις υψηλότερες συντάξεις πριν τα 60^{69,73}

Τα προηγούμενα χρόνια, οι διάφορες κυβερνήσεις εκμεταλλεύτηκαν το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ), είτε κάνοντας προσλήψεις για τους κομματικούς ημέτερους, είτε ανοικοδομώντας νέες κτιριακές εγκαταστάσεις προσπαθώντας να ικανοποιήσουν το λαϊκό αίσθημα περί προσφοράς υψηλών υπηρεσιών υγείας είτε ακόμα εκτελώντας συμβάσεις προμήθειας υλικών και ιατρικών μηχανημάτων προς ιδίον όφελος. Τελικά, το μόνο που είχαν πετύχει ήταν η υποβάθμιση του «δημόσιου δικαιώματος» για την υγεία και της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών. Με το «Μνημόνιο», τα οικονομικά του συστήματος τέθηκαν στο μικροσκόπιο, με κεντρικό ζήτημα την εξυγίανση και τον ορθολογισμό. Έτσι, καθιερώθηκε η ηλεκτρονική συνταγογράφηση των φαρμακευτικών σκευασμάτων και των ιατρικών υλικών, δημιουργήθηκε παρατηρητήριο τιμών για τις προμήθειες στα δημόσια νοσηλευτήρια, εφαρμόστηκε το clawback στα ιδιωτικά νοσηλευτήρια και το rebate στα φάρμακα, συγχωνεύτηκαν υγειονομικές δομές, δημιουργήθηκε καθολικό ταμείο υγείας που ανέλαβε τις

πληρωμές από μέρους των ασφαλιστικών ταμείων (Εθνικός Οργανισμός Παροχής Υπηρεσιών Υγείας – ΕΟΠΥΥ) και τέλος προχώρησε η ενεργοποίηση του συστήματος Πρωτοβάθμιας Υγείας Φροντίδας και η δημιουργία του υγειονομικού χάρτη της χώρας⁷³.

Όμως, οι προσπάθειες ελέγχου του κόστους, της σπατάλης και της κακοδιαχείρισης αναπόφευκτα οδήγησαν στην υποχρηματοδότηση του συστήματος. Ως άμεσο επακόλουθο παρατηρήθηκε μείωση του αριθμού των επαγγελματιών υγείας στο ΕΣΥ λόγω παραιτήσεων, πρόωρης συνταξιοδότησης και μετανάστευσης στο εξωτερικό. Η οικονομική αδυναμία της χώρας δεν επέτρεψε την πλήρωση των θέσεων και παραμένουν ακόμα κενές. Αναπόσπαστα, η ποιότητα, η αποτελεσματικότητα και η δυνατότητα πρόσβασης στο σύστημα υγείας, έχουν επιδεινωθεί.

Η κοινωνική πρόνοια στη χώρα περιοριζόταν πάντα σε μια επιδοματική πολιτική. Σχεδόν μονολεκτικά, το Μνημόνιο ανάγκασε τους ελεγκτικούς μηχανισμούς να επαναξιολογήσουν τους λήπτες των προνοιακών επιδομάτων και να ανακαλέσουν την πολιτική πρακτική δεκαετιών των πλαστών αναπηρικών συντάξεων και των πελατειακών σχέσεων. Ταυτόχρονα, αναθεωρήθηκε η πολιτική του ανεργιακού επιδόματος, με τη σταδιακή περικοπή του και τη δημιουργία προγραμμάτων από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ). Τα προγράμματα απευθύνονται τόσο σε νέους όσο και σε ανέργους, με σκοπό τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, μέσα από την κατάρτιση, την επανεκπαίδευση και την κοινωνική εργασία⁷⁴.

Η ελληνική κοινωνία αντιμετώπισε τις αλλαγές ως βομβαρδισμούς. Η ανασταλτικότητα των κυβερνήσεων επί δεκαετίες για τη μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους δημιούργησε την ψευδαίσθηση της ευημερίας στο λαό. Οι ραγδαίες αλλαγές που εφαρμόζονται σίγουρα αποτελούν αναγκαία μέτρα προς τον ορθολογισμό του συστήματος και την ανάσχεση της σπατάλης, αλλά ταυτόχρονα έχουν οδηγήσει στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης ευπαθών ομάδων, κυρίως ανέργων, ατόμων με ειδικές ανάγκες και χαμηλοσυνταξιούχων. Για την ώρα, δεν υπάρχει σχεδιασμός για την εφαρμογή πολιτικών που να μπορούν να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους που ελοχεύουν καθώς οι πολιτικοί ταλαντεύονται ανάμεσα σε χρεοκοπημένες πρακτικές σοσιαλιστικού ή φιλελεύθερου τύπου.

9. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

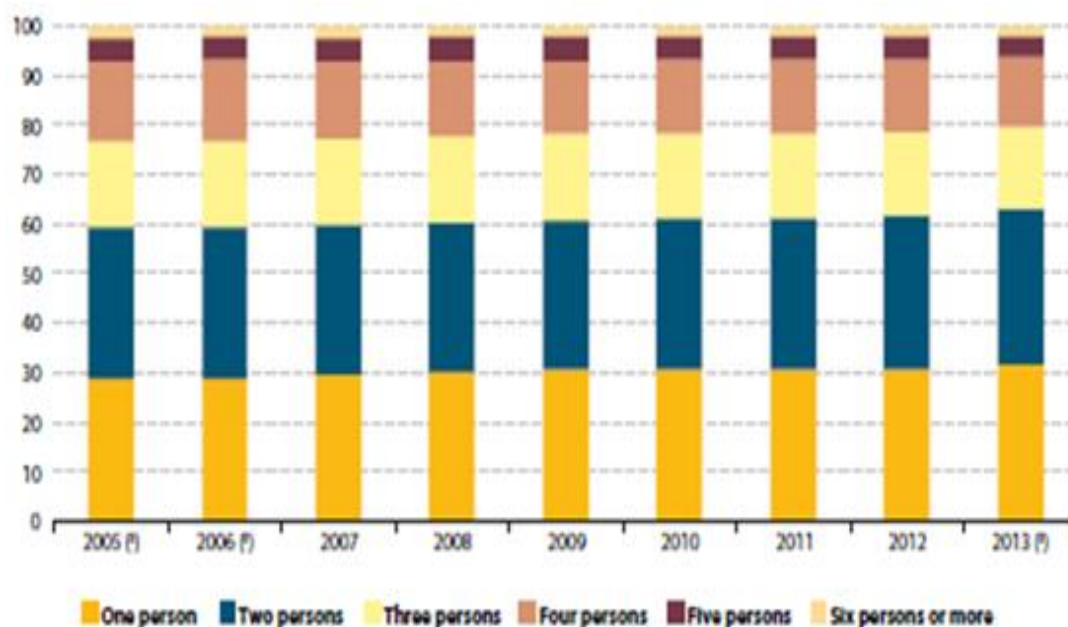
Το κοινωνικό κράτος ως χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής πολιτικής ταυτότητας, δεν θα εγκαταλειφθεί τυπικά στο προσεχές μέλλον⁴⁸. Το ξέσπασμα της κρίσης έχει αλλάξει τους όρους και το πλαίσιο άσκησης και χρηματοδότησης των κοινωνικών πολιτικών. Όλο και περισσότερο όμως, οι πολιτικές που θα προωθούνται στο πλαίσιο του κοινωνικού κράτους θα αποσκοπούν κυρίως στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και δευτερευόντως στην εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και σταθερότητας⁴⁹. Τα παραδοσιακά κοινωνικά δικαιώματα καθολικής στόχευσης θα παραμερίζονται προς όφελος της προώθησης ενεργών πολιτικών απασχόλησης στο πλαίσιο μιας όλο και πιο ευέλικτης αγοράς εργασίας. Το νέο αυτό «κοινωνικό κράτος επενδύσεων», όπως το χαρακτηρίζει ο Giddens και οι άλλοι θιασώτες του νεοσοσιαλδημοκρατικού «τρίτου δρόμου»^{48,50} δεν έχει πλέον ως σκοπό την ισότητα απόλαυσης δικαιωμάτων, αλλά την ισότητα ευκαιριών. Για τον ίδιο λόγο την καθολικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων τείνει να αντικαταστήσει η επιλεκτικά στοχευμένη κοινωνική πολιτική. Οι σύγχρονες οικονομικές συνθήκες που δημιουργούνται από την ευρωπαϊκή ενοποίηση, την παγκοσμιοποίηση, την οικονομική κρίση και την μετανάστευση νομοτελειακά δημιουργούν νέες κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης. Η εκπαίδευση, η οικογένεια, η μητρότητα, η ισότητα των φύλων, η συνταξιοδότηση αποτελούν σταθμούς στην ζωή ενός ανθρώπου, τόσο κοινωνικούς όσο και οικονομικούς. Στο σύγχρονο κόσμο μας απαιτείται η διασφάλιση τους μέσα από την αναπροσαρμογή τους στα νέα δεδομένα που αντιμετωπίζουμε.

Η αύξηση της ανεργίας προκαλεί δυσκολίες τόσο στη δημιουργία νέας οικογένειας όσο και στην απόκτηση στέγης από μεγάλη μερίδα των νέων. Έτσι, είναι αναγκαίο να μεγιστοποιηθεί η μητρική απασχόληση. Η νέα δομή όμως, που δημιουργείται εντός της οικογένειας, η απλούστερα η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών (Διάγραμμα 9.1), συντελεί σε ένα ασταθές περιβάλλον για την ανατροφή των παιδιών και στοιχείο κοινωνικού αποκλεισμού. Θα πρέπει λοιπόν να εφαρμοστούν πολιτικές στήριξης της οικογενειακής συνοχής και εγγυήσεις του εισοδήματος ενάντια στην παιδική φτώχεια, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την ανατροφή των παιδιών. Πριν ξεσπάσει η κρίση, 80 εκατομμύρια Ευρωπαίοι πολίτες αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της φτώχειας, 19 εκατομμύρια εξ αυτών ήταν

παιδιά. Τα παιδιά είναι η ελπίδα του μέλλοντος και το πραγματικό κεφάλαιο της νέας οικογενειακής δομής.

Διάγραμμα 9.1: Κατανομή των νοικοκυριών ΕΕ-28. Eurostat: People in EU 2015

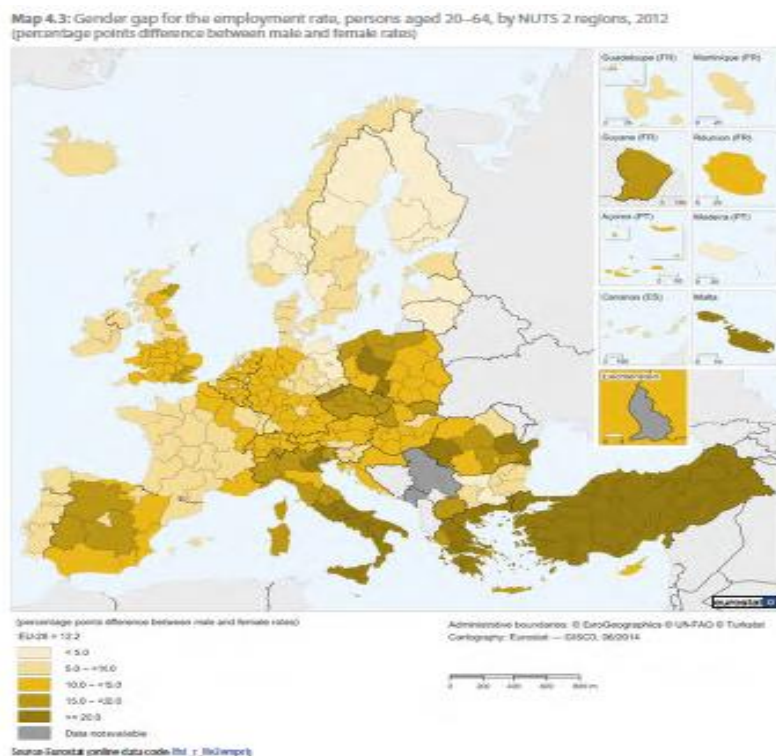

Πηγή: Eurostat: People in EU 2015

Γενεσιουργός αιτία όμως για την σύγχρονη οικογενειακή δομή είναι η συνεχιζόμενη επανάσταση των φύλων. Διαδικασία αμετάκλητη και επιθυμητή. Η γυναικεία απασχόληση, από τη μία, βελτιώνει την οικογενειακή ευημερία και ταυτόχρονα βοηθά στη στήριξη της μελλοντικής χρηματοδότησης του κράτους πρόνοιας. Ωστόσο, δημιουργεί νέους κοινωνικούς κινδύνους, όπως η μεταβολή του οικογενειακού μοντέλου, η οικογενειακή αστάθεια, η ενδοοικογενειακή βία και η μείωση των γεννήσεων. Εάν το πρόβλημα δεν επιλυθεί, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες θα εγκλωβιστούν μακροχρόνια στην υπογεννητικότητα. Η πρόκληση λοιπόν, είναι με ποιον τρόπο η απόκτηση παιδιών θα συμβαδίζει με την εργασία και την ισότητα των δύο φύλων, καθώς και την ομαλή οικογενειακή ζωή, καθώς η ασφάλεια που εξασφαλίζει στα άτομα είναι προϋπόθεση της κοινωνικής και εργασιακής ευημερίας (Εικόνα 9.1). Οι προνοιακές πολιτικές – κίνητρα θα μπορούσαν να εξαχθούν από τη

σκανδιναβική εμπειρία όπου οι γυναίκες υιοθετούν «έναν ανδρικό τρόπο ζωής» και αντίστοιχα οι άνδρες «έναν γυναικείο τρόπο ζωής»³².

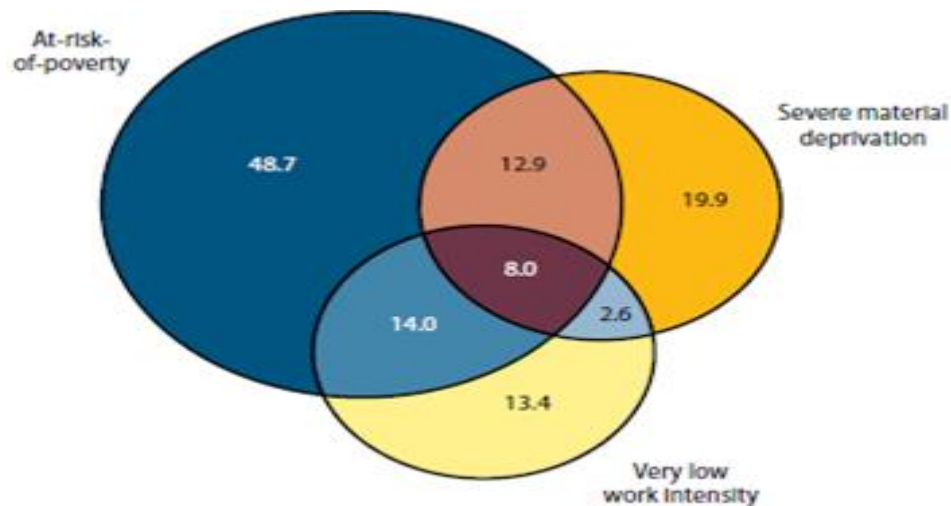
Εικόνα 9.1: Χάσμα φύλων: εργασιακή αναλογία.

Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2014

Η έμμισθη απασχόληση παραμένει το βασικό θεμέλιο της οικογενειακής και της κοινωνικής ευημερίας. Η αύξηση των θέσεων εργασίας θεωρείται απαραίτητος όρος για την επιδίωξη της κοινωνικής συνοχής. Στις μέρες μας, ο επαγγελματικός χώρος κυριαρχείται από θέσεις εργασίας που απαιτούν εξειδίκευση. Οι επενδύσεις σε νέες δεξιότητες και εξειδικευμένες εργασίες απευθύνονται σε ανώτερες επαγγελματικές τάξεις, ενώ η χαμηλής εξειδίκευσης εργασία συνοδεύεται από ελάχιστες ευκαιρίες απασχόλησης, εργασιακή ανασφάλεια και χαμηλούς μισθούς. Κατά συνέπεια, προκύπτει η απειλή της εργασιακής πόλωσης μεταξύ των νοικοκυριών με επαρκείς πόρους και των ευπαθών νοικοκυριών (ανύπαντροι γονείς, ζευγάρια με μερική απασχόληση). Οι πιθανότητες κοινωνικού αποκλεισμού πολλαπλασιάζονται με την χαμηλόμισθη απασχόληση (Διάγραμμα 9.2).

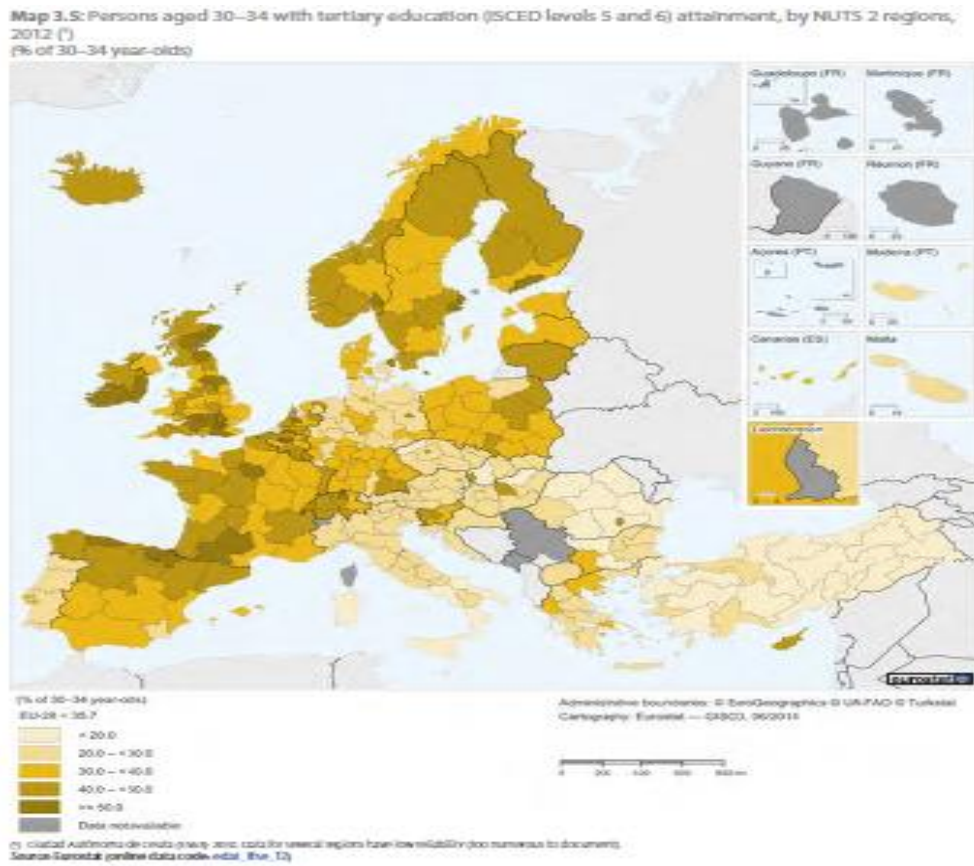
Διάγραμμα 9.2: Πληθυσμός σε κίνδυνο. Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός

Πηγή: Eurostat: European Social statistics 2013

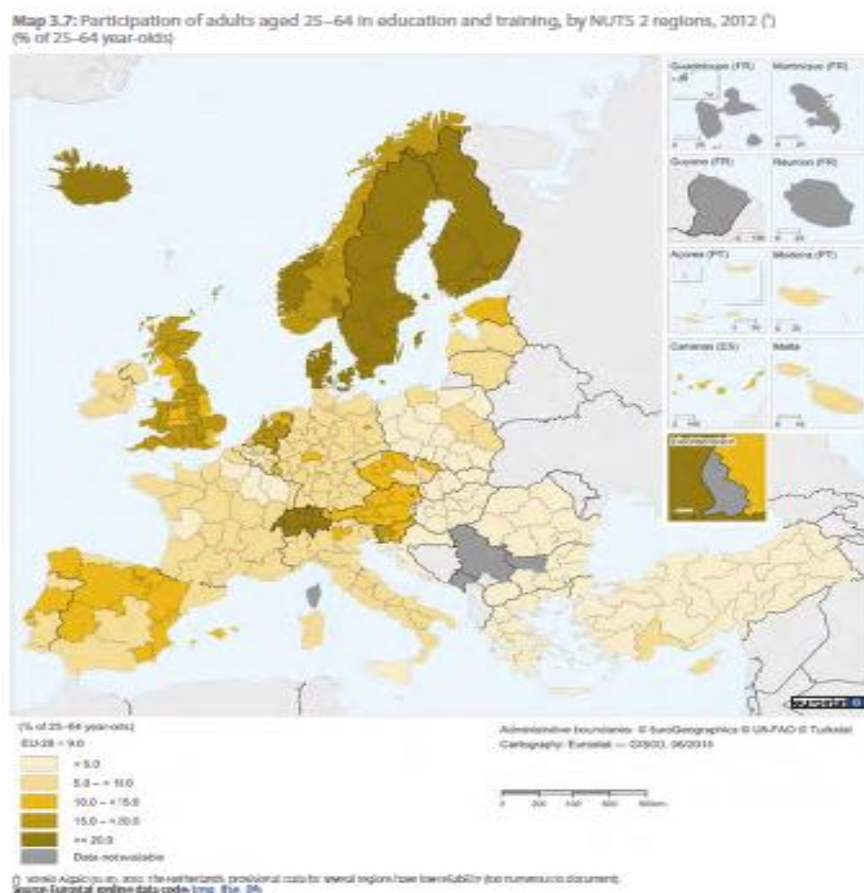
Για να μπορέσουμε να αντιστρέψουμε τους όρους θα πρέπει να δημιουργήσουμε συνθήκες επανακατάρτισης, δια βίου μάθησης και εκπαίδευσης με σκοπό να αποφύγουμε την παγίδευση των εργαζομένων σε επαγγέλματα χωρίς εργασιακό μέλλον. Ενδεικτικά, το ποσοστό που εγκαταλείπει πρόωρα τη σχολική εκπαίδευση πλησιάζει το 15%, ενώ ο πληθυσμός 30-34 που έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι 31% (Εικόνα 9.2). Περίπου 80 εκατομμύρια πολίτες διαθέτουν ελάχιστες ή βασικές δεξιότητες, αλλά από τη δια βίου μάθηση επωφελούνται κυρίως άτομα με μόρφωση υψηλότερου επιπέδου (Εικόνα 9.3). Μέχρι το 2020, θα απαιτηθούν υψηλά προσόντα για 16 εκατομμύρια νέες θέσεις απασχόλησης, ενώ η ζήτηση δεξιοτήτων χαμηλού επιπέδου θα μειωθεί κατά 12 εκατομμύρια θέσεις απασχόλησης. Η επιμήκυνση του εργασιακού βίου θα απαιτήσει επίσης δυνατότητες για απόκτηση και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων καθόλη τη διάρκεια της ζωής⁴². Οι ενεργητικές πολιτικές εκπαίδευσης και κινητικότητας μπορούν να είναι αποτελεσματικές όταν συνοδεύονται από μία στρατηγική για σημαντικές κοινωνικές επενδύσεις στην παιδική και νεανική ζωή. Αυτόματα, θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι οι πολιτικές απασχόλησης θα πρέπει να συμβαδίζουν με τις οικογενειακές πολιτικές.

Εικόνα 9.2: Πληθυσμός ηλ. 30-34 με τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2014

Εικόνα 9.3: Συμμετοχή ενηλίκων 25-64 στην εκπαίδευση και την κατάρτιση.

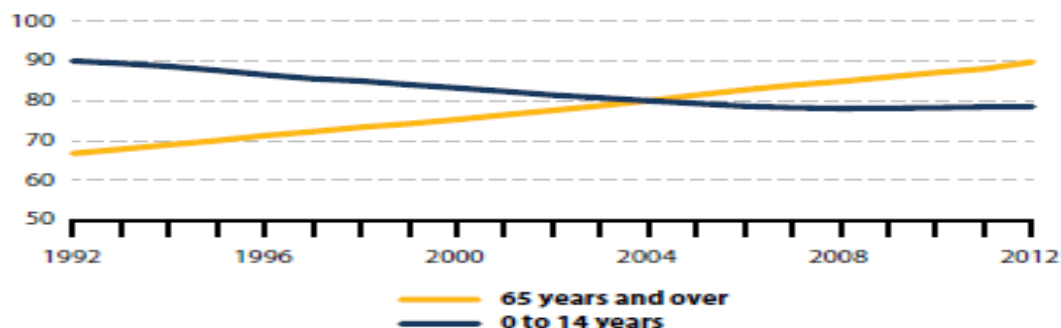

Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2014

Μετά τον Β'ΠΠ το συνταξιοδοτικό συμβόλαιο βασίστηκε στις ευνοϊκές δημογραφικές τάσεις και την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη. Σήμερα, καμία από αυτές τις συνθήκες δεν ισχύει και έτσι αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα της χρηματοδότησης των συντάξεων. Η δημογραφική γήρανση επιταχύνεται. Καθώς συνταξιοδοτείται η γενιά της έκρηξης των γεννήσεων (baby-boom), ο ενεργός πληθυσμός της ΕΕ θα αρχίσει να μειώνεται από το 2013/2014. Σήμερα, ο αριθμός των ατόμων ηλικίας άνω των 60 ετών αυξάνεται με ρυθμό δύο φορές ταχύτερο απ' ό,τι πριν από το 2007 – κατά περίπου δύο εκατομμύρια κάθε χρόνο σε σύγκριση με ένα εκατομμύριο προγενέστερα (Διάγραμμα 9.1).

Διάγραμμα 9.1: Διάγραμμα γήρανσης πληθυσμού.

Figure 1.4: Population aged '0 to 14 years' and '65 years or over', EU-27, 1992-2012 (1)
(million)

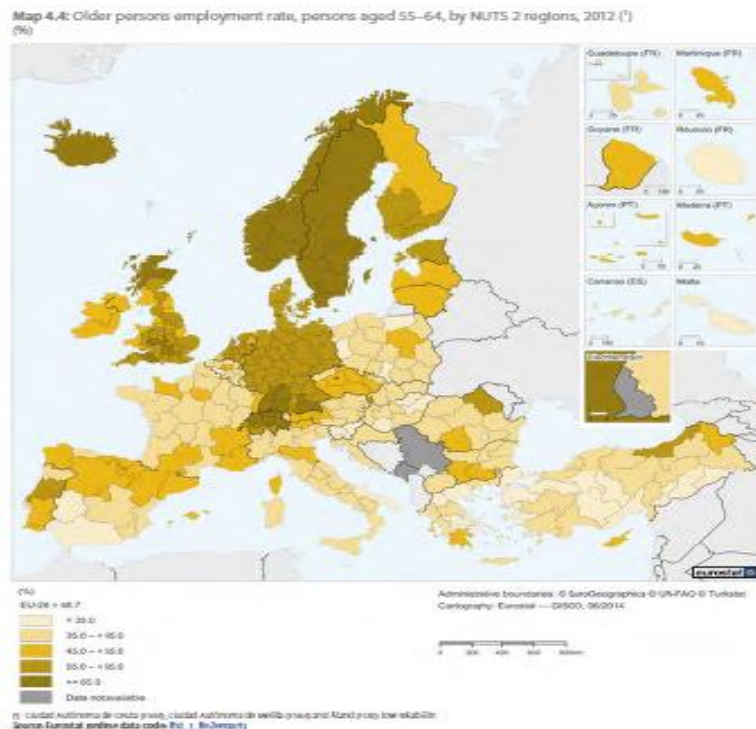

Πηγή: Eurostat: European Social statistics 2013

Ο μικρότερος ενεργός πληθυσμός σε συνδυασμό με υψηλότερο ποσοστό συνταξιούχων θα επιβαρύνει με πρόσθετους περιορισμούς τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας⁴². Δημιουργείται κατά αυτόν τον τρόπο ένας φαύλος κύκλος μεταξύ της διατήρησης των συντάξεων και της αύξησης των ασφαλιστικών εισφορών, που μειώνουν το εισόδημα και από την άλλη, τη μείωση των συντάξεων αποκλείοντας ανθρώπους τρίτης ηλικίας από τα αγαθά της καθημερινής διαβίωσης. Το νέο συνταξιοδοτικό συμβόλαιο θα πρέπει να εγγυάται τη συνταξιοδοτική ασφάλεια των πολιτών, τόσο του σήμερα όσο και του αύριο, ενώ θα πρέπει μάλλον να επιφέρει την ανακατανομή του εργασιακού χρόνου, με την αύξηση των δεικτών απασχόλησης στις ενεργές ηλικίες και την καθυστέρηση εξόδου από την απασχόληση (Εικόνα 9.4).

Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι η φροντίδα των ηλικιωμένων από το οικογενειακό τους περιβάλλον, γεγονός που στερεί στα παιδιά τους το δικαίωμα στην έμμισθη απασχόληση.

Εικόνα 9.4: Ποσοστό απασχόλησης ηλικιωμένων.

Πηγή: Eurostat: regional yearbook 2014

Το φάσμα των προκλήσεων που δέχεται το κοινωνικό κράτος βρίσκεται στο επίκεντρο πολλών μελετητών. Οι εκτεταμένες αλλαγές στην αγορά εργασίας, οι συνθήκες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, η δημογραφική γήρανση, οι μεταβολές στα σχήματα της οικογένειας, η επιδείνωση των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων έχουν αποτυπωθεί και διερευνηθεί ευρέως. Από τη μία οι εισοδηματικές μεταβιβάσεις και παροχές (συντάξεις, επιδόματα ανεργίας, υγειονομική περίθαλψη που αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα του κοινωνικού κράτους) αντιμετωπίζονται ως παθητικά μέτρα, που δεν μπορούν να προλάβουν τα προβλήματα. Από την άλλη όμως, προτείνεται η εξατομίκευση των προβλημάτων μέσα από την επικέντρωση στο ανθρώπινο κεφάλαιο και την ενεργοποίηση. Έτσι, η αντιμετώπιση των νέων κοινωνικών κινδύνων δεν απαιτεί αναδιανομή αλλά πρωτίστως επενδύσεις, σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δια βίου μάθηση, κατάρτιση, υπηρεσίες για τη νηπιακή και παιδική ηλικία, εκπαίδευση, με σαφή προσανατολισμό των μέτρων και πρακτικών στο μέλλον^{51,52}.

Απέναντι στους νέους κινδύνους, η ασφάλεια του ατόμου δεν μπορεί πλέον να συνίσταται στην προστασία από την αγορά, όπως ορίζει ο Esping-Andersen με την απο-εμπορευματοποίηση. Αντίθετα, η ασφάλεια επιδιώκεται με την ανάπτυξη της

ικανότητας του ατόμου να αντιμετωπίζει από μόνο του τις προκλήσεις. Η ενίσχυση της μαθησιακής δεξιότητας ήδη από τη νηπιακή ηλικία και η δια βίου μάθηση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες και την καλλιέργεια αυτής της ικανότητας. Η ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου θεωρείται ως η επιτυχέστερη ανταπόκριση στις προκλήσεις που δημιουργεί η αποβιομηχανοποίηση της οικονομίας, η διεύρυνση του τριτογενή τομέα και η ανάδυση της οικονομίας της γνώσης.

Ο Taylor-Gooby θεωρεί ότι έχει επέλθει μια «νέα διεύθετηση» (a new settlement) με την οποία επιδιώκεται (α) η συγκράτηση (ή περιορισμός) των δαπανών, με την εφαρμογή μέτρων αύξησης της αποτελεσματικότητας του κόστους, την ανάπτυξη του νέου δημοσίου management που στηρίζεται σε αυστηρούς κανόνες διοίκησης, αποτελεσμάτων και προώθησης αγοραίων κριτηρίων και οιονεί-αγορών στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας και (β) η ανάπτυξη στρατηγικών ενεργοποίησης με στόχο στην ένταξη στην αγορά εργασίας όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού που μπορεί να εργασθεί. Παράλληλα, με την ενίσχυση της φροντίδας πρωτίστως για την παιδική αλλά και για την τρίτη ηλικία⁵³.

Η μεταβολή του κοινωνικού κράτους προσδιορίζεται ως προσαρμογή στους νέους κινδύνους. Οι εκσυγχρονιστικές πολιτικές προωθούνται στο πλαίσιο της συγκράτησης ή μείωσης του κόστους για την αντιμετώπιση πχ. των συντάξεων και την ανάπτυξη νέων πρακτικών ενεργοποίησης και στόχευσης επιδομάτων σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Ανάμεσα στα παραδείγματα που προβάλλονται είναι οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στην Ολλανδία κατά τη δεκαετία του 1990. Χαρακτηριστικά, τονίζεται η εισαγωγή αυστηρών προϋποθέσεων για τη χορήγηση συντάξεων αναπηρίας ώστε να μειωθεί δραστικά το κόστος, με αντιστάθμισμα φορολογικές εκπτώσεις στα νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα. Αντίστοιχα στην Ελβετία, η μεταρρύθμιση στις συντάξεις το 1995 επέφερε αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών με αντιστάθμισμα την πίστωση εισφορών για όσους ασχολούνται με τη φροντίδα των ηλικιωμένων ή ατόμων με αναπηρία⁵⁴. Η εφαρμογή ενός προγράμματος ημερήσιας φροντίδας για τα παιδιά και την τρίτη ηλικία, που απευθύνεται σε μια ορισμένη ομάδα του πληθυσμού, όπως οι εργαζόμενοι γονείς, έχει πολύ μικρότερο κόστος από ότι η εγκαθίδρυση ενός καθολικού προγράμματος κοινωνικής ασφάλισης. Ακόμη και στις χώρες με υψηλές δαπάνες σε υπηρεσίες προς

την οικογένεια και ενεργητικές πολιτικές προώθησης των ατόμων στην εργασία, το συνολικό κόστος δεν ξεπερνά το 2% του ΑΕΠ, όταν τα προγράμματα για την υγειονομική φροντίδα και τις συντάξεις κυμαίνονται στο 10%²⁹.

Η δια βίου μάθηση και η ευελιξία προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες συνθήκες διαγράφουν την οδό προς την ασφάλεια. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην καταπολέμηση των μειονεξιών κατά τη νηπιακή/παιδική ηλικία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν προγράμματα και πολιτικές σε ορισμένες χώρες που διερευνούν τους στόχους της παιδικής φροντίδας προς μια «ολιστική» παιδαγωγική διαδικασία. Το ενδιαφέρον για το εύρος και την ποιότητα των υπηρεσιών στη νηπιακή και παιδική φροντίδα βρίσκεται στο επίκεντρο των στόχων που τέθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση στη Βαρκελώνη το 2002, για την παροχή φροντίδας σε τουλάχιστον 90% των παιδιών ηλικίας 3-6 ετών, και σε τουλάχιστον 33% των παιδιών κάτω των 3 ετών, μέχρι το έτος 2010 στις χώρες-μέλη. Προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης της νηπιακής και παιδικής φροντίδας σημαντικό ρόλο έχει παίξει ο ΟΟΣΑ μέσα από αναλύσεις (OECD 2001), μελέτες που επικεντρώνονται σε δράσεις και πρωτοβουλίες συγκεκριμένων χωρών (OECD 1999, 2004a, 2004b), και συμμετοχή στο διάλογο για την κοινωνική μεταρρύθμιση (OECD 2003)^{55,56}.

Η επιδίωξη της ασφάλειας διαμέσου της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο φέρνει στο προσκήνιο τη διάσταση στο χρόνο. Η επένδυση δημιουργεί μερίσματα στο μέλλον, σε αντίθεση με την κατανάλωση η οποία εξαντλείται στο παρόν. Οι κοινωνίες πρέπει να δαπανούν στο παρόν (με παροχές όπως επιδόματα ανεργίας, συντάξεις, υγειονομική περίθαλψη κλπ) για την υποστήριξη όσων έχουν ανάγκη, πρέπει όμως πρωτίστως να επενδύουν για να μειώσουν προβλήματα κοινωνικής αποσύνθεσης στο μέλλον⁵⁷. Η αντίληψη αυτή δίνει έμφαση στην πρόληψη μελλοντικών κινδύνων και υπό το πρίσμα αυτό προτείνεται μια νέα δέσμη μέτρων που στοχεύουν στην καταπολέμηση των μειονεξιών στις οικογένειες (π.χ. ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα). Ως επί το πλείστον τα μέτρα αυτά απευθύνονται σε οικογένειες με παιδιά και επιδιώκουν να αντιμετωπίσουν την παιδική φτώχεια και τις αρνητικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στις μελλοντικές ευκαιρίες του ατόμου. Παράλληλα, η διάσταση της επένδυσης συνδέεται με πολιτικές που προωθούν την αποταμίευση και τη συσσώρευση πλεονεκτημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα

αποτελούν οι πειραματικές εφαρμογές των Ατομικών Μαθησιακών Λογαριασμών (Individual Learning Accounts), καθώς και το αποταμιευτικό πρόγραμμα μέσα από το Child Trust Fund (baby-bonds) στο Ηνωμένο Βασίλειο, στρατηγικές οι οποίες υποκινούν τον ατομικό προγραμματισμό.

Οι έννοιες του ανθρώπινου κεφαλαίου, της ατομικής ευθύνης και επιλογής και του ατομικού προγραμματισμού συγκροτούν μια σκιά που εντοπίζει τις αιτίες των κοινωνικών προβλημάτων ως ανισότητα ευκαιριών. Εξάλλου και ο όρος του κοινωνικού αποκλεισμού, που χρησιμοποιείται ευρέως, συνοψίζει την αδυναμία των ατόμων να συμμετέχουν ενεργά στην νέα κοινωνία της γνώσης. Στο πλαίσιο αυτό, η φτώχεια και η μειονεξία δε συνδέονται με κοινωνικές ανισότητες αλλά με σημαντικές ελλείψεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο και άλλα πλεονεκτήματα που περιορίζουν την ικανότητα προσαρμογής των ατόμων στις ραγδαίες, μεταβαλλόμενες, παγκοσμιοποιημένες συνθήκες. Η κοινωνική δικαιοσύνη και η ασφάλεια επανακαθορίζονται υπό το πρίσμα των εμποδίων στην ευελιξία του ατόμου σε όλα τα στάδια της ζωής του⁵⁸. Όσο για τους «παθητικούς αποδέκτες επιδομάτων», προτείνονται στρατηγικές διαχείρισης της εξάρτησης και ενίσχυσης της επιλογής και του ατομικού προγραμματισμού, προοπτική η οποία αντανακλάται στις τάσεις ιδιωτικοποίησης των συντάξεων, για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο⁵⁹. Το σκεπτικό σε αυτό έχει να κάνει με την επιδίωξη να θεραπεύσουν το πρόβλημα όταν αυτό έχει πλέον επιδεινωθεί, ενώ αντίθετα η δέσμη μέτρων ενίσχυσης των ευκαιριών επιχειρεί να αντιμετωπίσει τις ρίζες της μειονεξίας ιδιαίτερα κατά την πρώιμη ανάπτυξη.

«Η τελευταία διετία άφησε χωρίς απασχόληση εκατομμύρια ανθρώπους. Έφερε χρέη που θα μας βαρύνουν για πολλά χρόνια. Έφερε νέες πιέσεις στην κοινωνική συνοχή μας. Έφερε επίσης στο φως ορισμένες θεμελιώδεις αλήθειες όσον αφορά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή οικονομία. Εν τω μεταξύ, η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει την πορεία της. Ο τρόπος με τον οποίο θα αποκριθεί η Ευρώπη θα είναι καθοριστικός για το μέλλον μας. Η κρίση αποτελεί εγερτήριο κάλεσμα, είναι η στιγμή στην οποία αναγνωρίζουμε ότι το να συνεχίσουμε «όπως συνήθως» θα μας καταδικάσει σε προοδευτική παρακμή, θα μας φέρει σε δεύτερη μοίρα μέσα στη νέα

παγκόσμια τάξη. Είναι η στιγμή της αλήθειας για την Ευρώπη. Είναι η ώρα να επιδείξουμε τόλμη και φιλοδοξία»⁴².

Με αυτά τα λόγια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκινάει την ανακοίνωση της τον Μάρτιο του 2010 θέτοντας τους στόχους για την Ευρώπη του 2020⁴². Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε από την γέννηση της ένα δύσκολο εγχείρημα. Στην πορεία για την ολοκλήρωση τα πολιτικά, οικονομικά, εθνικά, πολιτισμικά ακόμα και τα κοινωνικά εμπόδια είναι πολλά. Εν τούτοις πρέπει να αναγνωρίσουμε τα πλεονεκτήματα και τις δυνατότητες της ενωμένης Ευρώπης. Διαθέτει ταλαντούχο εργατικό δυναμικό, καθώς και πανίσχυρη τεχνολογική και βιομηχανική βάση. Διαθέτει μια εσωτερική αγορά και ένα ενιαίο νόμισμα που την βοήθησαν να αποφύγει ίσως χειρότερες καταστάσεις. Επίσης, έχει την εμπειρία της προσαρμοστικότητας, καθώς εδώ και δύο αιώνες τουλάχιστον βρίσκεται συνεχώς σε μια διαρκή δίνη, είτε δημιουργώντας τα δεδομένα της κάθε εποχής, είτε υιοθετώντας αλλαγές στο πολυπολιτισμικό της ψηφιδωτό. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα πρέπει να ποτελέσουν την πυξίδα και των συνδετικό κρίκο των λαών της Ευρώπης σε μια πολύπλευρη ολοκλήρωση, παραμερίζοντας τα εθνικά μονομερή συμφέροντα.

Αναδεικνύοντας τα δυναμικά χαρακτηριστικά της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαμόρφωσε ένα πλαίσιο ιδεών και θέσεων στις οποίες θα βασιστεί η πορεία της για την έξοδο από την οικονομική και κοινωνική κρίση. Σε αυτούς τους άξονες είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί η επαρκής προσφορά πτυχιούχων από τους κλάδους των φυσικών επιστημών, των μαθηματικών και της μηχανολογίας και τα προγράμματα σπουδών να εστιάσουν στη δημιουργικότητα, στην καινοτομία και στην επιχειρηματικότητα. Θα πρέπει να υπάρχουν επαρκείς επενδύσεις σε όλα τα επίπεδα των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης (από προσχολικό ως και το τριτοβάθμιο). Να ενισχυθεί η διαφάνεια και η συνάφεια των εκπαιδευτικών συστημάτων, θεσπίζοντας εθνικά πλαίσια δεξιοτήτων και προσαρμόζοντας καλύτερα τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα προς τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Πρέπει επίσης, να βελτιωθεί η είσοδος των νέων στην αγορά εργασίας μέσω ολοκληρωμένης δράσης που καλύπτει π.χ. προσανατολισμό, παροχή συμβουλών και μαθητεία. Ταυτόχρονα να προωθηθούν νέες μορφές πολιτικής για την εξισορρόπηση της εργασίας και της

ιδιωτικής ζωής και για την παράταση του επαγγελματικού βίου καθώς και για τη βελτίωση της ισότητας των φύλων. Να δώσει ισχυρή ώθηση στην εφαρμογή του ευρωπαϊκού πλαισίου προσόντων μέσω της θέσπισης εθνικών πλαισίων προσόντων. Οι ικανότητες που απαιτούνται για τη συμμετοχή στη δια βίου μάθηση και στην αγορά εργασίας αποκτώνται και αναγνωρίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της γενικής, επαγγελματικής, ανώτερης εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης ενηλίκων, συμπεριλαμβανομένης της ανεπίσημης και άτυπης μάθησης. Η δημιουργία αυτόνομων πολιτών, με ολοκληρωμένη σκέψη και συμμετοχή στα κοινά προάγει τη συλλογική και ατομική ευθύνη για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Με τον καθορισμό μέτρων θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ο αποκλεισμός των ομάδων ιδιαίτερου κινδύνου (μονογονικές οικογένειες, ηλικιωμένες γυναίκες, μειονότητες, Ρομά, άτομα με αναπηρίες και άστεγοι). Και το δίκτυο προστασίας θα πρέπει να προϋποθέτει την ανάπτυξη πλήρως των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας και συνταξιοδότησης που διαθέτουν οι χώρες μέλη, ώστε να διασφαλιστεί το ατομικό και οικογενειακό εισόδημα και πρόσβαση στα συστήματα και τις υπηρεσίες υγείας⁴².

Τον Μάρτιο του 2017 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναφέρθηκε στην «Λευκή Βίβλο», ένα κείμενο που βρίσκεται υπό διαβούλευση ακόμα και από τους ίδιους τους πολίτες της ένωσης. Η Λευκή Βίβλος εξετάζει πώς θα μετασχηματιστεί η Ευρώπη μέσα στην επόμενη δεκαετία, από την επίδραση των νέων τεχνολογιών στην κοινωνία και την απασχόληση μέχρι τους προβληματισμούς σχετικά με την παγκοσμιοποίηση, την ασφάλειά μας και την άνοδο του λαϊκισμού. Παρουσιάζει τις επιλογές που έχουμε: είτε να υποκύψουμε παθητικά σ' αυτές τις τάσεις, είτε να αδράξουμε τις νέες ευκαιρίες που αυτές προσφέρουν. Οι Νέες τεχνολογίες, η αυξημένη χρήση της τεχνολογίας και της αυτοματοποίησης θα επηρεάσει την αγορά εργασίας και τη βιομηχανία. Η Κλιματική αλλαγή μας αναγκάζει να φέρουμε καινοτόμες περιβαλλοντικές λύσεις στην αγορά, τόσο στη χώρα μας όσο και στο εξωτερικό. Η Μετανάστευση, καθώς από τη μια πρέπει να προστατεύσουμε τα σύνορα μας αλλά και διασφαλίσουμε το δικαίωμα για ελεύθερη κυκλοφορία εντός της Ευρώπης. Ας μην ξεχνάμε πως δεχόμαστε απειλές για την ασφάλειά μας στα σύνορα και στο εσωτερικό της Ένωσής μας, με συσσώρευση στρατιωτικών δυνάμεων στα ανατολικά

σύνορά μας, ενώ μαίνεται ο πόλεμος στη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Σε έναν κόσμο που εξελίσσεται, η θέση της Ευρώπης αλλάζει, ο πληθυσμός της Ευρώπης συρρικνώνεται και η οικονομική της ισχύς εξασθενεί, αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης με την μακροχρόνια ανεργία, ιδίως των νέων και υψηλό δημόσιο και ιδιωτικό χρέος. Μην λησμονούμε πως η ευρώπη αντιμετωπίζει εδώ και χρόνια τη γήρανση του πληθυσμού που δημιουργεί την ανάγκη για εκσυγχρονισμό των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Οι προκλήσεις αυτές έχουν βρεί τον εύκολο δρόμο του λαϊκισμού και της εθνικιστικής ρητορικής. Είναι πρωτεύον για την ένωση οι πολίτες να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη τους σε αυτή, να εκπληρωθούν οι προσδοκίες τους και να οικοδομηθεί ξανά η συναίνεση μεταξύ των κρατών μελών¹²⁵.

Μέσα από την «Λευκή Βίβλο» η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έθεσε νέες προτεραιότητες για την αναδιαμόρφωση και την ισχυροποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αφότου ξέσπασε η παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση, η ΕΕ βρίσκεται αντιμέτωπη με χαμηλά επίπεδα επενδύσεων. Απαιτούνται συλλογικές και συντονισμένες προσπάθειες σε ευρωπαϊκό επίπεδο προκειμένου να επανέλθει η Ευρώπη σε πορεία οικονομικής ανάκαμψης. Το Επενδυτικό Σχέδιο για την Ευρώπη, το αποκαλούμενο σχέδιο Γιούνκερ, επικεντρώνεται στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην τόνωση της ανάπτυξης με την αποτελεσματικότερη χρήση των χρηματοδοτικών πόρων, την εξάλειψη των εμποδίων στις επενδύσεις, καθώς και με την προβολή και την τεχνική υποστήριξη των επενδυτικών έργων¹²⁶.

Το διαδίκτυο και οι ψηφιακές τεχνολογίες μεταμορφώνουν τον κόσμο μας. Ωστόσο, λόγω των υφιστάμενων ηλεκτρονικών φραγμών οι πολίτες έχουν πρόσβαση σε λιγότερα αγαθά και υπηρεσίες, οι ορίζοντες των διαδικτυακών και των νεοφυών εταιρειών περιορίζονται και οι επιχειρήσεις και οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να αξιοποιήσουν στο έπακρο τα ψηφιακά εργαλεία. Είναι πλέον καιρός να γίνει η προσαρμογή της ενιαίας αγοράς της ΕΕ στην ψηφιακή εποχή – με την κατάργηση των κανονιστικών φραγμών και τη μετάβαση από 28 εθνικές αγορές σε μία ενιαία αγορά. Αυτή η προσαρμογή θα μπορούσε να συνεισφέρει 415 δις. ευρώ ετησίως στην οικονομία της ΕΕ και να δημιουργήσει εκατοντάδες χιλιάδες νέες θέσεις εργασίας¹²⁶.

Η Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ένωση στοχεύει στον ασφαλή, οικονομικά προσιτό και φιλοπεριβαλλοντικό εφοδιασμό της Ευρώπης με ενέργεια. Μια πιο συνετή χρήση της ενέργειας - παράλληλα με προσπάθειες καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής - θα δώσει κίνητρα για δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, ανάπτυξη και επένδυση στο μέλλον της Ευρώπης. Η κατάσταση της Ενεργειακής Ένωσης δείχνει την πρόοδο που έχει σημειωθεί από την έναρξη της στρατηγικής-πλαίσου για την Ενεργειακή Ένωση, η οποία είχε ως στόχο τη μετάβαση σε μια ασφαλή και ανταγωνιστική οικονομία χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών¹²⁶.

Στο πλαίσιο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), οι οικονομικές πολιτικές των χωρών της ΕΕ συντονίζονται ώστε:

- να διασφαλίζεται ότι οι χώρες της ΕΕ θα μπορούν να αντιμετωπίζουν μελλοντικές κρίσεις μέσω οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και υπεύθυνων δημοσιονομικών πολιτικών
- να ενθαρρύνονται οι επενδύσεις και να ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα
- να παρέχονται περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης και καλύτερο βιοτικό επίπεδο

Συνεχίζονται οι εργασίες για την ενίσχυση της αρχιτεκτονικής της ΟΝΕ, ώστε αυτή να μπορεί να αντιδρά ταχύτερα και αποφασιστικότερα σε μελλοντικές προκλήσεις¹²⁶.

Όλοι οι πολίτες της ΕΕ απολαύουν τα ίδια θεμελιώδη δικαιώματα βασισμένα στις αξίες της ισότητας, της μη διακριτικής μεταχείρισης, της κοινωνικής ένταξης, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Οι αξίες αυτές θωρακίζονται και προστατεύονται από το κράτος δικαίου, όπως ορίζουν οι Συνθήκες της ΕΕ και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενισχύει το δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ να διέρχονται τα εθνικά σύνορα απρόσκοπτα, καθώς και να ζουν, να εργάζονται, να σπουδάζουν και να παντρεύονται σε άλλες χώρες της ΕΕ, διασφαλίζοντας παράλληλα τα προσωπικά τους δεδομένα και ενισχύοντας τον ρόλο τους ως καταναλωτών.

Η ειρήνη εξακολουθεί να αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ και για τη διασφάλισή της απαιτείται μια αποτελεσματική προσέγγιση κατά της τρομοκρατίας, της εμπορίας ανθρώπων και του κυβερνοεγκλήματος¹²⁶.

Η δραματική προσπάθεια χιλιάδων μεταναστών που διακινδυνεύουν τη ζωή τους για να διασχίσουν τη Μεσόγειο μας έχει όλους συγκλονίσει. Είναι προφανές ότι καμία χώρα της ΕΕ δεν μπορεί ή δεν πρέπει να αντιμετωπίζει μόνη της τις τεράστιες μεταναστευτικές πιέσεις. Με το Θεματολόγιο για τη Μετανάστευση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δίνει μια κοινή ευρωπαϊκή απάντηση συνδυάζοντας εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές, αξιοποιώντας στο μέγιστο τους οργανισμούς και τα εργαλεία της ΕΕ, και επιδιώκοντας τη συμμετοχή όλων: των χωρών και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, των διεθνών οργανισμών, της κοινωνίας των πολιτών, των τοπικών αρχών και εθνικών εταίρων εκτός ΕΕ¹²⁶.

Για πρώτη φορά το 2014 οι κυβερνήσεις των χωρών της ΕΕ έπρεπε να λάβουν υπόψη τους τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών στην απόφασή τους για το ποιον θα πρότειναν ως πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πρόκειται για μια σημαντική εξέλιξη, αλλά αποτελεί μόνον το πρώτο βήμα για να γίνει η Ευρωπαϊκή Ένωση πιο δημοκρατική και να έρθει πιο κοντά στους πολίτες. Οι Ευρωπαίοι έχουν το δικαίωμα να γνωρίζουν με ποιους πραγματοποιούν συναντήσεις οι επίτροποι και το προσωπικό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι ευρωβουλευτές και οι εκπρόσωποι του Συμβουλίου στο πλαίσιο της νομοθετικής διαδικασίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δεσμευθεί να δώσει νέα ώθηση στις σχέσεις της με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, καθώς και να συνεργάζεται στενότερα με τα εθνικά κοινοβούλια των χωρών της ΕΕ¹²⁶.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε και αποτελεί ακόμα το όνειρο χιλιάδων κατοίκων της ηπείρου. Η ιδέα της είναι συνιφασμένη με την ειρηνική διαβίωση, την πρόοδο και την δημοκρατία. Παρά τους δύσκολους καιρούς που ζούμε η Ευρώπη αποτελεί λιμάνι τόσο για τους ευρωπαίους όσο και για χιλιάδους ανθρώπους. Η πρόκληση που αντιμετωπίζει για άλλη μια φορά είναι η προσαρμογή της στις νέες προκλήσεις. Δεν υπάρχουν κανόνες που μπορούν να το διασφαλίσουν παρά μόνο αρχές και ιδέες που μετουσιώνονται σε πολιτικές αποφάσεις, όπως ακριβώς έγινε και στα πρώτα στάδια της δημιουργίας της μέχρι και σήμερα.

10. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Λίγοι μπορούν να διαφωνήσουν με την πρόταση του T.H. Marshall ότι η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη συνιστά την κεντρική ιδέα ενός κράτους πρόνοιας¹²⁴. Αυτή η ιδιότητα, όμως προϋποθέτει την αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Σήμερα, παρά ποτέ χρειάζεται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτή θα πρέπει να είναι η βασική προϋπόθεση του νέου κοινωνικού συμβολαίου την εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Η παραδοσιακή προσέγγιση συνηθίζει να απαριθμεί μία σειρά πολιτικών ή υπηρεσιών, όπως την υγεία, την ασφάλιση, την πρόνοια, τη στεγαστική και εκπαιδευτική πολιτική, τις εργασιακές σχέσεις για να περιγράψει τα κοινωνικά δικαιώματα⁶⁰⁻⁶³. Επίκαιρη όμως, μοιάζει να είναι και η ολιστική ερμηνεία του R. Titmuss που θεωρεί την κοινωνική πολιτική αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας που εξελίσσεται σε στενότερη σχέση με τα άλλα κοινωνικά πεδία⁶⁴. Έτσι, τα κοινωνικά δικαιώματα, θα πρέπει να οριστούν αναλογιζόμενοι τη σχέση των τριών πυλώνων του Esping Andersen, δηλαδή της οικογένειας, της αγοράς και του κράτους³². Η οικογένεια, όπως και το κράτος θεωρητικά απορροφούν τις αποτυχίες της αγοράς. Παρομοίως, η αγορά μπορεί να αντισταθμίζει τις ανεπάρκειες της οικογένειας. Όταν κανένας πυλώνας δεν είναι σε θέση να αντισταθμίσει τις αποτυχίες των άλλων δύο, τότε αντιμετωπίζουμε έντονο έλλειμμα ευημερίας ή κρίσης. Στις μέρες μας, ο θεσμός της οικογένειας κλονίζεται, η αγορά βρίσκεται σε κρίση και το κράτος «ασθενεί». Απαιτείται λοιπόν, ο επαναπροσδιορισμός της κοινωνίας στην απλούστερή της μορφή, τις μονάδες που την αποτελούν: τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά. Στις σύγχρονες κοινωνίες μας ο άνθρωπος απώλεσε την ατομική του ελευθερία και κατέληξε να είναι υποχείριο του καταναλωτισμού και της μαζικής παραγωγής. Δυστυχώς τα συνθήματα της Γαλλικής επανάστασης, του Μάη του 1968, του Πολυτεχνείου ταυτίζονται με τα συνθήματα των κινητοποιήσεων στην Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία καθώς ο λαός αναγνώριζε την απώλεια της ατομικής ελευθερίας.

Ο επαναπροσδιορισμός των κοινωνικών δικαιωμάτων σήμερα θα πρέπει να ξεκινάει λοιπόν από την εγκαθίδρυση της ατομικής ελευθερίας, που δεν πρέπει να θεωρείται αυτονόητη, αλλιώς θα καταλήξουμε πάλι, εάν δεν έχει ήδη γίνει, στην

εποχή του φεουδαρχισμού. Το νέο κοινωνικό συμβόλαιο στην Ευρώπη θα πρέπει να έχει γνώμονα μια ιδεολογία με κέντρο τον άνθρωπο, η οποία να υπηρετεί την ελευθερία και την προσήλωση στην αλληλεγγύη. Ίσως είναι σκόπιμο να επιδιώξουμε την δημιουργία ενός νέου πλαισίου όπου η οικονομική ανάπτυξη, μέσα από την ελεύθερη αγορά, θα δέχεται την κρατική παρέμβαση στην ρύθμιση των κανόνων της προς όφελος της κοινωνίας⁶⁵.

Η κοινωνική δικαιοσύνη δεν επιτυγχάνεται μέσα από ισοπεδωτικές κρατικές παρεμβάσεις, αλλά με την προληπτική και συστηματική δράση προκειμένου να δημιουργηθούν συνθήκες κοινωνικής ασφάλειας και πρόνοιας. Το κοινωνικό κράτος οφείλει να παρέχει στους πολίτες του ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας που αφορά στη δημόσια παιδεία, στην υγεία, στη σύνταξη, στην εργασία.

Ωστόσο, η κρατική παρέμβαση δεν πρέπει να γίνεται χωρίς κάποια όρια, αλλά οφείλει να στοχεύει στην άρση των ατελειών της αγοράς, όπως όταν η ιδιωτική πρωτοβουλία αδυνατεί να εφοδιάσει την κοινωνία με ορισμένα αγαθά ή όταν ο καταναλωτής τείνει να γίνει θύμα μονοπωλιακών προνομίων. Η παρέμβαση του κράτους πρέπει να ενεργοποιείται για την καταπολέμηση του πληθωρισμού, τη διατήρηση χαμηλών τιμών σε ορισμένα προϊόντα και είδη πρώτης ανάγκης. Ταυτόχρονα, η αναδιανομή του πλούτου και του εισοδήματος να γίνεται με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη, της ισότητας των φύλων, του σεβασμού των γενεών, την στήριξη των παιδιών και των νέων. Από την άλλη βέβαια, η προσήλωση στη νομισματική σταθερότητα και τη δημοσιονομική πειθαρχία αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση ενός σταθερού μακροοικονομικού περιβάλλοντος⁶⁶.

Επίσης, το κράτος θα πρέπει να ενσωματώσει δομές ελέγχου και αξιολόγησης που θα προωθούν τη διαφάνεια των διαδικασιών και την αξιοκρατία τόσο των μηχανισμών διακυβέρνησης όσο και των κοινωνικών δομών και της ίδιας ακόμη της αγοράς. Η καταπολέμηση του ρουσφετιού και της αναξιοκρατίας αποτελεί ένα βασικό κανόνα αποφυγής των κοινωνικών εντάσεων, της διατήρησης της εργασιακής ειρήνης και των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού. Παράλληλα, ενισχύεται με τον τρόπο αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς οι ανάγκες των σύγχρονων προκλήσεων απαιτούν υψηλά επίπεδα κατάρτισης και δεξιοτήτων. Οι πολίτες αναγκάζονται να

επιτύχουν από μόνοι τους την αριστεία, την επανακατάρτιση και τη δια βίου εκπαίδευση, εγκαταλείποντας την ανήθικη πρακτική των πελατειακών σχέσεων.

Αναζητείται λοιπόν ένα νέο σύστημα κράτους-αγοράς-κοινωνίας έχοντας ως χαρακτηριστικά το σεβασμό του ανθρώπου και της ελευθερίας του μέσα στο κοινωνικό σύνολο, καθώς αυτό επηρεάζεται από τις σύγχρονες εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Οι νέοι άξονες οδηγούν σε μια αλλαγή και το κράτος πρόνοιας, που ουσιαστικά μεταμορφώνεται σε ένα θεσμό που θα διασφαλίζει την ελεύθερη δράση του κάθε πολίτη χωριστά στα διάφορα επίπεδα συμμετοχής του στην κοινωνία - εκπαίδευση, επαγγελματικό βίο, δημιουργία οικογένειας, προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο – ενώ ταυτόχρονα θα ενδυναμώνει την κοινωνική συνοχή.

Πριν από τις βιομηχανικές επαναστάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, ο κόσμος αποτελείτο από ένα άθροισμα μικρών πόλεων, όπου το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν αγρότες. Η πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση μεταξύ 1760 και 1820 ανέτρεψε αυτό το σύστημα. Οι νέες τεχνολογίες ώθησαν στην παραγωγή αγαθών με μηχανές και όχι πλέον με τα χέρια. Η μαζική παραγωγή οδήγησε στη μετακίνηση εργατικού δυναμικού στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Μέσα σε μερικές δεκαετίες οι οικονομικές εξελίξεις οδήγησαν σε ραγδαίες αλλαγές που μορφοποίησαν το κοινωνικό κράτος, μια έκφανση της σύγχρονης κοινωνίας, της αστικοποίησης και σίγουρα της σύγχρονης δημοκρατίας. Το κοινωνικό κράτος αποτελεί μια συνιστώσα του πολιτεύματος στην σύγχρονη Ευρώπη.

Οι αλλαγές όμως, υπήρξαν καθοριστικές με την Βιομηχανική Επανάσταση του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Τα μηχανικά εργαλεία έδωσαν τη θέση τους στις γραμμές παραγωγής. Το κάρβουνο άρχισε να δίνει τη θέση του στο πετρέλαιο και τη βενζίνη. Τρένα, τηλέγραφοι και πλοία που έκαιγαν καύσιμα κυριάρχησαν στο παγκόσμιο εμπόριο. Οι νέες εξελίξεις στις μεταφορές, την ιατρική, και την υγιεινή, ήρθαν να αντιμετωπίσουν ορισμένα από τα προβλήματα της πρώιμης βιομηχανοποίησης. Ο ηλεκτρισμός, τα αντιβιοτικά, και οι νέες τεχνολογίες, δε δημιούργησαν απλώς νέες μεγαλύτερες πόλεις, αλλά αφαίρεσαν τις συνθήκες που τις καθιστούσαν φωλιές θανάτου. Οι κοινωνίες «μεγάλωσαν» και μαζί τους μεγάλωσε και το αίσθημα της δημοκρατίας μας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο το κοινωνικό κράτος

πήρε την μορφή με την οποία το γνωρίζουμε σήμερα. Και αυτό το μοντέλο είναι που διακυβεύεται σήμερα.

Η κρίση του 2008 ήλθε την ώρα που οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές έμπαιναν παντού, στην εκπαίδευση, στην ενημέρωση, στο εμπόριο, στην ασφάλεια, στην υγεία και γενικά, μπορεί να πει κάποιος, σε όλους τους τομείς που διαμορφώνουν την σύγχρονη καθημερινότητα μας. Ζούμε σήμερα την Ψηφιακή Επανάσταση. Ο κόσμος μας αλλάζει και η κοινωνία μας βρίσκεται σε μια μετεξέλιξη. Μαζί της, για άλλη μια φορά, και το κράτος πρόνοιας. Οι προκλήσεις μοιάζουν ανυπέρβλητες και η αδυναμία της πολιτικής ηγεσίας να βρει σημεία ισορροπίας μεταξύ του κεφαλαίου και της κοινωνίας ρίχνουν λάδι στη φωτιά. Οι κοινωνίες καθώς θα οδηγούνται στην ανασφάλεια και την αβεβαιότητα θα εντείνουν τις συγκρούσεις. Η ιστορία των τελευταίων δύο αιώνων δείχνει πως οι κοινωνικές αναταραχές μπορεί να κρατήσουν πολύ, μπορεί να είναι αιματηρές και τελικά να μην αφήσουν περιθώρια στους έχοντες. Το τίμημα μιας τέτοιας λογικής είναι μεγάλο αν όχι τεράστιο και τότε δεν θα μιλάμε για το κράτος πρόνοιας αλλά για τα ίδια τα κράτη και τις κοινωνίες των ανθρώπων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Stratfor, «Το τέλος του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη», 26 Σεπτεμβρίου 2013
2. Ασμπγιον Βαλ, «Η άνοδος και η πτώση του κράτους πρόνοιας», www.transform-network.net/el/mplogk/article/the-rise-and-fall-of-the-welfare-state.
3. Ξενοφών Κοντιάδη, «Εισαγωγή στην κοινωνική διοίκηση και τους θεσμούς κοινωνικής ασφάλισης», Εκδόσεις Παπαζήση, 2008, σελ17-19
4. Αντώνης Καρβούνης, «Εισαγωγή στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους», Εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2004, σελ. 206
5. R.Mishra, "The welfare state in capitalist society: policies of retrenchment and maintenance in Europe, North America and Australia", University of Toronto Press, 1990
6. I.Gough, "The Political Economy of the Welfare State", Macmillan, 1979
7. Ρουσσώ Ζ.Ζ., «Το κοινωνικό συμβόλαιο», εκδ. Πόλις, Αθήνα 2012.
8. R. Kuhl, «Μορφές αστικής κυριαρχίας Φιλευλευθερισμός – Φασισμός», Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σελ. 48
9. Er. Hobsbawm, «Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848», Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992, σελ. 300
10. Fr. Ewald, «Ιστορία του κράτους πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2000, σελ. 22
11. Fr. Ewald, «Ιστορία του κράτους πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2000, σελ. 29
12. Er. Hobsbawm, «Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848», Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992, σελ. 288
13. Er. Hobsbawm, «Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848», Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992, σελ. 292
14. Όλγα Στασινοπούλου, «Κράτος πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2003, σελ. 47
15. Πέτρος Σταθόπουλος, «Κοινωνική πρόνοια», Έλλην, Αθήνα, 1996, σελ. 145-146
16. Fr. Ewald, «Ιστορία του κράτους πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2000, σελ. 222
17. Όλγα Στασινοπούλου, «Κράτος πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2003, σελ. 48

18. Κ. Γαγανάκης, «Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης», ΕΑΠ, Πάτρα, 1999, σελ. 301-303
19. Berend T. I., «Οικονομική ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην παγκοσμιοποίηση», Αθήνα, Gutenberg, (ελλ. μτφ.), 2009, σελ. 283, 324, 331
20. Μαργ. Δρίτσα, «Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σελ. 238
21. Κ. Γαγανάκης, «Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης», ΕΑΠ, Πάτρα, 1999, σελ. 316-317
22. Μαργ. Δρίτσα, «Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σελ. 267
23. Μαργ. Δρίτσα, «Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σελ. 241
24. Ξενοφών Κοντιάδη, «Εισαγωγή στην κοινωνική διοίκηση και τους θεσμούς κοινωνικής ασφάλισης», Εκδόσεις Παπαζήση, 2008, σελ.20-24
25. Γ. Υφαντόπουλος, Δ. Μπαλούρδος, Κ. Νικολόπουλος, «Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του κράτους πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 76-80
26. M. Ferrera, «The Southern Model of welfarein Social Europe», Journal of European Social Policy, 1996, 6 (1), 17-37
27. Κ. Κρεμαλής, «Κοινωνική πρόνοια», Αθήνα, 1990, σελ. 19
28. “The history of the European Union”, https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en , May 2017
29. D. Mitrany (1966), «a working peace system», Quadrangle Press, Chicago, στο: Η. Κουσκουβέλης, «Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις», Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 442-444
30. «θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, σελ. 128-154
31. J. B. Duroselle, «General de Gaulle’s Europe and Jean Monnet’s Europe», στο C. A., Cosgrove & J. K. Twitchett, «The new international actors, the United Nations and the European Communities», McMillan St. Martin Press, 1970, σελ. 187-194.

32. G. Esping Andersen et. al., «Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος», Διόνικος, Αθήνα, 2006, Κεφάλαιο I
33. Ξενοφών Κοντιάδη, «Εισαγωγή στην κοινωνική διοίκηση και τους θεσμούς κοινωνικής ασφάλισης», Εκδόσεις Παπαζήση, 2008, σελ.24-26
34. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1993,1994
35. Jacques Delors, “1992: The social Dimensio”, President of European Commission
36. Ηρώ Νικολακοπούλου-Στεφάνου, «Πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση», Εκδόσεις Παπαζήση, 1997
37. Γ. Υφαντόπουλος, Δ. Μπαλούρδος, Κ. Νικολόπουλος, «Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του κράτους πρόνοιας», Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 82-86
38. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Έγγραφο 14011/00 SOC 462 (Παράρτημα)
39. Gough 1998
40. F.W. Scharpf, “The European Socail Model”, JCMS, Nov 2002, Vol40;4;645-670
41. Θ.Σακελλαρόπουλος, «Υπερεθνικές και Κοινωνικές Πολιτικές στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης», Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001
42. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «ΕΥΡΩΠΗ 2020 Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη», Βρυξέλες 3.3.2010
43. Π.Παυλόπουλος, «Το λυκόφως των πολιτικών ηγεσιών», Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2011, σελ.44-45
44. Γ. Κατρούγκαλος, «Αιτίες της κρίσης», Αθήνα, 2014
45. Σ. Ρομπόλης, «Οικονομική κρίση και κοινωνικό κράτος», περ. Κοινωνική πολιτική, τευχ. 1, Απρ 2013
46. Α. Ταμουραντζής, «οι Διεθνείς Οικονομικές κρίσεις από το 1973 εως σήμερα», 2012
47. Θ. Σακελλαρόπουλος, «Το κοινωνικό κράτος σε ιστορική προοπτική». https://www.researchgate.net/publication/262373413_To_koinoniko_kratos_s_e_istorike_prooptike

48. Γ. Κατρούγκαλος, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση απέναντι στην κρίση του κράτους πρόνοιας», www.epkodi.gr/i-evropaiki-enosi-arenanti-stin-krisi-tou-kratous-pronias
49. Θ. Σακελλαρόπουλου, «Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κράτος- Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους», σελ. 52
50. A. Giddens, «The third way», Polity press, London, 1998
51. P. Taylor-Gooby, «New risks, New Welfare», Oxford University Press, Oxford, 2004
52. G. Esping-Andersen et al, “Why we need a New Welfare State”, Oxford University Press, Oxford, 2002
53. P. Taylor-Gooby, “The sustainability of the new welfare settlement two paradox of trust”, Paper presented at the international Conference on “The Future of the European Welfare State”, May 2006, Democritus University of Thrace, Komotini
54. J. Levy, “Vice into virtue? Progressive politics of welfare reform in continental Europe”, *Politics and Society*, 27:239-73, 1999
55. J. Jenson and D. Saint-Martin, “Building blocks for a new social architecture: the LEGO paradigm of an active society”, 2006, *Policy and Politics*, 34:429-5
56. Μ. Πετμετζίδου, «Αξιακές επιλογές, διλήμματα και προοπτικές του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Κράτους», Αναθεωρημένη μελέτη και επικαιροποιημένη εκδοχή εισήγησης που παρουσιάστηκε σε συνέδριο του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα
57. CERC, “Les enfants pauvres en France (Report no 4)”, CERC, Paris, 2004
58. M. Pearson and P. Scherer, “ Balancing security”, *OECD Observer*, 205 (April-May):6-9, 1997
59. K. Mann, “ Three steps to heaven? Tensions in the management of welfare: retirement, pensions and active consumers”, *Journal of Social Policy*, 35:77-96, 2005
60. Ginsberg N. , «Class, capital and social policy». London:Macmillan, 1979

61. Hill M. – Bramley G., «Analysing social policy», Basil Black-well, 1986.
62. George V.-Wilding P., «The impact of social Policy», London: Route ledge and Kegan Paul, 1984
63. Galper J., «The politics of social services», Prentice-Hall, 1975
64. Titmuss R., «Social policy: An introduction», London: Panthen Books, 1974
65. Κ.Αρβανιτόπουλος, «Κοινωνικός Φιλελευθερισμός», Ποιότητα, Αθήνα, 2012, σελ. 171
66. Κ.Αρβανιτόπουλος, «Κοινωνικός Φιλελευθερισμός», Ποιότητα, Αθήνα, 2012, σελ. 178
67. Β.Μηνακάκης, «το τέλος του «κράτους πρόνοιας»»,
68. Μ. Πετμεζίδου, «Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική», Εξάντας, Αθήνα, 1992
69. Δ. Βενιέρης, «Κρίση οικονομίας, Απορρύθμιση Κοινωνικής πολιτικής: Η νέα μικροελληνική καταστροφή 2010-2011», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 134-135,Α΄-Β΄ 2011, σελ, 101-131
70. Δ. Βενιέρης, Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), «Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και προοπτικές», έλληνικά γράμματα, Αθήνα, 2003
71. Μ. Petmesidou, E. Mossialos (eds),“Social policy developments in Greece”, Ashgate, Aldershot, 2006
72. A. Guillen, M. Petmesidou, “The public-private mix in Southern Europe: What changed in the last decade?”, στο M. Seeleib-Kaiser “Welfare state transformations”, Palgrave, London, 2008
73. M. Matsaganis, “Social policy in hard times: The case of Greece”, Critical Social Policy, 2012, 32(3) 406-421
74. Όπως προγράμματα ΟΑΕΔ στο www.oaed.gr πρόσβαση Ιούνιος 2017
75. Γιάννης Γεράσιμος, «Το κοινωνικό κράτος σε μετάβαση», <http://www.nostimonimar.gr/to-kinoniko-kratos-se-metavasi-tou-gianni-gerasimou/>

76. Έλενα Σεφερτζή, «Από την κρίση της συσσώρευσης στην κρίση του κράτους πρόνοιας», Θέσεις, τριμηνιαία επιθεώρηση, 35^ο έτος (1982-2017), εκδόσεις Νήσος, Απρίλιος-Ιούνιος 1986, Τεύχος 15
77. Anatole Kaletsky, «Η υπερβολική δημοσιονομική πειθαρχία βλάπτει την ανάπτυξη», http://www.kathimerini.gr/791217/article/oikonomia/die8nhs_oikonomia/h-ypervolikh-dhmosionomikh--pei8arxia-vlaptei-thn-anarty3h
78. Δ.Γράβαρης, «Κρίση του κοινωνικού κράτους και νεωτερικότητα», ΙΣΚ Αθήνα, 1997, σελ. 96
79. Er. Hobsbawm, «Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας, 1914-1991», Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999
80. Κ. Δημουλάς, Χ. Οικονόμου, «Βασικές αντιλήψεις μοντέλα και μετασχηματισμοί του κράτους πρόνοιας με έμφαση στα συστήματα υγείας», Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, -2012. Σελ. 27-30
81. Α. Παπαθεμελής, «Η Ευρωπαϊκή Κοινωνία στην ύστερη νεωτερικότητα», Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα, Απρίλιος 2005
82. Μ. Friedman & R. Friedman, “Free to choose”, Αvon, όπως αναφέρεται σε άρθρο του Κ. Βεργόπουλου, Ελευθεροτυπία, 28 Νοε 2004
83. J. Galbraith, «Ταξίδι στο χρόνο της οικονομία», Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1998
84. G.Esping-Andersen, «Οι Τρεις Κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, Επιμέλεια Μ. Πετμεζίδου
85. Απασχόληση και Κοινωνικές υποθέσεις, <http://europa.eu/pol/socio/index.el.htm>
86. Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, « Πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση», Αθήνα, 1997, σελ. 69
87. Κατευθυντήριες Γραμμές για τις Πολιτικές Απασχόλησης <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:em0007>
88. P.Krugman, “The return of depression economics and the crisis of 2008”, W.W. Norton & Co, New York, 2009
89. Κ.Λιούτας, «Οικονομική κρίση-Εμβάθυνση ή Αποσύνθεση της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης», Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2015

90. Ζ. Παπαδημητρίου, «Ευρωπαϊκή Ένωση, Οικονομική Κρίση και ο ρόλος της Γερμανίας», <http://www.anixneuseis.gr/?p=76090>
91. Τ.Κ. Γκαλμπεϊθ, «Το μεγάλο κραχ του 1929», Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα, 2000
92. Μ. Mazower, «Σκοτεινή Ήπειρος Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001
93. Π.Κ. Ιωακειμίδης, « Το Μέλλον της Ευρώπης, Η προοπτική της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας και η Ελλάδα», Εκδόσεις ι.Σιδέρη, Βιβλιοθήκη Διεθνών και Ευρωπαϊκών Μελετών
94. Π. Ήφαιστος, «Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», Εκδόσεις ποιότητα, Αθήνα, 2010
95. R. Lamming, “The difference that federalism makes to Europe”, 2009 <http://www.federalunion.org.uk/the-difference-that-federalism-makes-to-europe>
96. European Union of Federalists, “Resolutions of the Montreux Conference”, στο A. Boyd, F. Boyd, “Western Union”, Hutchinson, London, 1948
97. Γ.Α. Βοσκόπουλος, «Ευρωπαϊκή Ένωση – Θεσμοί, Πολιτικές, Προκλήσεις, Προβληματισμοί», Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2009
98. G. Voskoroulos, “Transatlantic relations and European integration – Realities and Dilemmas”, Hyderabad The ICFAI University Press, 2006
99. D. Mitrany, “a working peace system”, Quadrangle Press, Chicago, 1966 στο Η. Κουσκουβέλης, «Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις», Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2007
100. K. Deutch, “Nationalist and Social Communication”, 2nd Edition, MIT Press, Cambridge, MA, 1966
101. B. Bela, “The theory of Economic Integration”, Allen and Unwin, London, 1961
102. E. Haas, “The uniting of Europe”, Stanford University Press, 2nd Edition, 1958
103. J.B. Duroselle, “ General De Gaulle’s Europe and Jean Monnet’s Europe”, στο C.A. Cosgrove & J.K. Twitchett, “The new international actors, the

- United Nations and the European Communities”, McMillan St. Martin Press, 1970
104. Ι. Παπαδόπουλος, «Διακυβερνητισμός και νεοπροστατευτισμός στην Ε.Ε.», <https://marketnews.gr/article/7247/diakybernhhtismos-kai-neoprostateytismos-sthn-ee>
105. Economou, C., Kaitelidou, D., Katsikas, D., Siskou, O., Zafiropoulou, M., Impacts of the economic crisis on access to healthcare services in Greece with a focus on the vulnerable groups of the population. *Social Cohesion and Development* 9 (2), 99-115. 2014
106. Κυριόπουλος Γ. Αθανασάκης Κ., Πάβη Ε., Οικονομική κρίση και υγεία. Ένα δοκίμιο πολιτικής οικονομίας για την ανασυγκρότηση του υγειονομικού τομέα. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2012
107. Δ. Καϊτελίδου, «Οικονομική Κρίση και βιωσιμότητα του Ελληνικού Συστήματος Υγείας», *Νοσηλευτική*, 53(2): 129-132, 2014
108. Simou, E., Koutsogeorgou, E., “Effects of the economic crisis on health and healthcare in Greece in the literature from 2009 to 2013: a systematic review”, *Health Policy*, NCBI, Pubmed. Στον ιστότοπο: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24589039>, 2014
109. Niakas, D. , Theodorou, M., Liaropoulos, L., “Can privatizing selected services benefit the public healthcare system? “The Greek case” ” , *Applied Health economics and Health Policy*, 4(3), pp.153-157, 2005
110. Χ. Οικονόμου, «Ανισότητες στην υγεία, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός θεωρητικές προσεγγίσεις και στρατηγικές επιλογές» στο Οικονόμου, Χ. και Φερόνας, Α. , *Οι Εκτός των Τειχών: Φτώχεια και κοινωνικός Αποκλεισμός στις Σύγχρονες Κοινωνίες*, Διόνικος, Αθήνα, 2006
111. Benatar, S. and Stephen and Baker, I., “Global Health and the global economic crisis”, *American Journal of Public Health*, 101(4), pp.646-653, 2011
112. Γ. Κυριόπουλος, «Οικονομική κρίση και Υγεία», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2012

113. Ι. Κυριόπουλος, Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία και την υγειονομική περίθαλψη, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Αθήνα. Στο <http://www.nsph.gr/files/009oikonomikonygeias/>, 2012
114. Χλέτσος Μ.(2015), «Το Ελληνικό Σύστημα Υγείας και οι Έλληνες πολίτες την εποχή της κρίσης». <http://www.isoinhealth.com/index.php/arthra/katigories-arthrwn/item/151-to-elliniko-systima-ygeias-kai-oi-ellines-polites-tin-epoxi-tis-krisis-tou-mixali-xletsou>.
115. Kontodimopoulos, N., Moschovakis, G., Aletras, Vh., Niakas, D., (2007), “The effect of environmental factors on technical and scale efficiency of primary health care providers in Greece”, Cost Eff Resour Alloc, 5:14
116. ΕΣΔΥ, Ανασυγκρότηση και Χρηματοδότηση της Ασφάλισης Υγείας : Το εγχείρημα του ΕΟΠΥΥ, Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, 2012
117. Ι. Μπούκης, Γ. Πιερράκος, «Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στους δείκτες υγείας και δημογραφίας στην Ελλάδα», Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 2015.
118. EUROSTAT, “Eurostat regional yearbook 2014”, Luxemburg Publication Office of the European Union, 2014
119. ΕΛΣΤΑΤ, « Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα», Αθήνα, 1 Νοε 2013
120. ΕΛΣΤΑΤ, «Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα», Αθήνα, 3 Νοε 2017
121. Σπ. Α. Παπαευθυμίου, «Η δαπάνη των νοικοκυριών για την εκπαίδευση», στο άρθρο του Α. Λακασά, εφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 05-02-2018
122. Χ. Οικονόμου, «Η λιτότητα βλάπτει σοβαρά την υγεία», <http://foreignaffairs.gr/articles/69587/xaralampos-oikonomoy/i-litotita-blaptei-sobara-tin-ygeia%E2%80%A6>, 21/11/2013
123. Economou et al, “The impact of the financial crisis on the health system and health in Greece”, World Health Organization, European Observatory on Health Systems and Policies, 2014.
124. T.H. Marshall, “Citizenship and Social Class: and other essays”, Cambridge University Press, 1950
125. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Λευκή Βίβλος για το μέλλον της Ευρώπης», https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe_el, Απρίλιος 2018

126. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Λευκή Βίβλος: οι προτεραιότητες για το μέλλον της Ευρώπης», https://ec.europa.eu/commission/priorities_el, Απρίλιος 2018